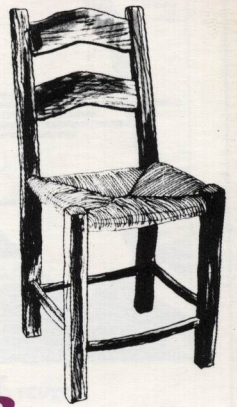
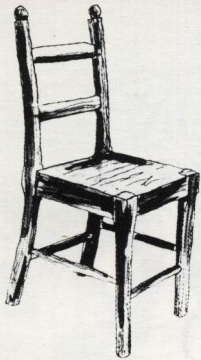
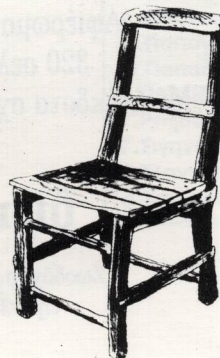
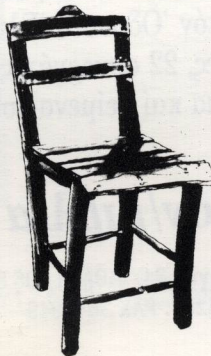
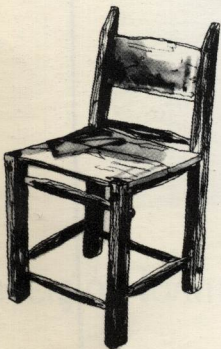
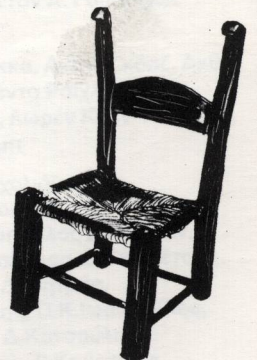
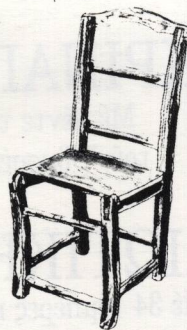
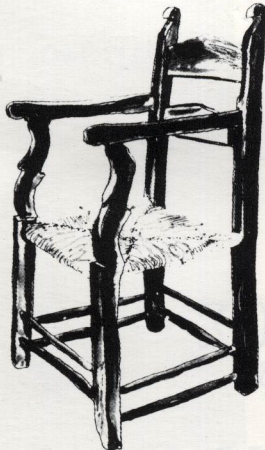
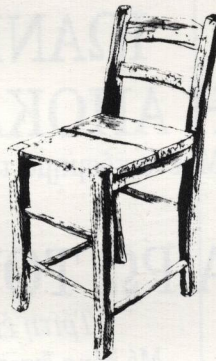
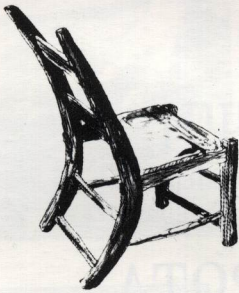
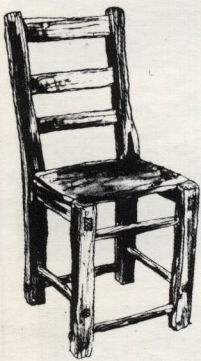

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μπροστά στις εκλογές

Αύγουστος - Οκτώβριος 1993 • τεύχος 123 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 105 58
τηλ. 32.39.645

Άγγελου Έλεφάντη
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου
Γιώργου Μαργαρίτη
Σταύρου Λιβαδά
Άριστείδη Μπαλτά
Γιώργου Μαργαρίτη
Άντρεά Πανταζόπουλου
Ζακὺ Πρυνεντύ
Άνδρέα Πανταζόπουλου
Άλαίν ντέ Λιμπερά
Άντόνιο Νέγκρι
Άπόστολου Χατζηπαρασκευαΐδη
Λήδας Καζαντζάκη
Δημήτρη Κυρτάτα
Άγγελου Έλεφάντη

5
6
9
11
13
15
18
21
25
28
30
33
36
41
45
47

Τό πραξικόπημα πού δέν ἔγινε
«Όσα εἶπαμε παλιά ἰσχύουν»
Γιά τόν καλό, τόν κακό καί τόν ἄσχημο
Πιλαλά σαν ἄλογο...

Συνασπισμό θά γυφίσω παρ' ὄλ' αὐτά
Οἱ ἀποκλίνουσες διαδρομές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου
Πολιτικό σύστημα: ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἔθνικοῦ
Δελτίο ταυτότητας: ὅταν οἱ πολίτες ἀπειλοῦνται ἀπό διακρίσεις
Μέση Ἀνατολή: Οἱ «συμβιβασμένοι» Παλαιστίνιοι
Μιά διπλή ἀμνησία τρέφει τό λόγο τῆς ξενοφοβίας
Οἱ μαρξιστές καί ὁ Νίτσε: μιά παράδοξη προσέγγιση
Σημειώσεις γιά τήν ἰδεολογική χρήση τῆς ἱστορίας
Ὁ «πολιτικός» Γικάσσο
Τίς ἄξιος ἀνοίξει τό βιβλίον;
Γιά τό βιβλίον τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη Ἀπό τήν ἴπτα στήν ἐξέγερση

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελῆς Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα.

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ - ΜΟΝΤΑΖ: Νικόλας Κωτούλας. ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ: Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἔξαμνηιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἔξαμνηιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Αὔγουστος - Ὀκτώβριος 1993 • τεύχος 123 • δρχ. 500

Τό πραξικόπημα πού δέν ἔγινε

Τό πραξικόπημα πού δέν ἔγινε! Κάπως ἔτσι θά τιτλοφοροῦσε Δυτικός δημοσιογράφος τήν ἀνταπόκρισή του ἀπό τή Μόσχα, μετά τή ρήξη τοῦ Γιέλτσιν μέ τούς Ρουτσκόι-Χασμπουλάτωφ. Γιατί, πράγματι, πραξικόπημα δέν ἔγινε, τά τάνκς δέν κατέβηκαν στούς δρόμους, ὅπως ἔγινε τόν Αὐγουστο τοῦ '91, ὁ στρατός, ἄν καί σέ ἐπιφυλακή, παραμένει στούς στρατώνες του. Κι ὅμως, πολύ σάπιο ὑπάρχει στό βασιλεῖο τῆς Ἀγίας Ρωσίας.

Ἡ αὐθαίρετη διάλυση τοῦ Κοινοβουλίου ἀπό τόν Γιέλτσιν καί ἡ προκήρυξη βουλευτικῶν καί ἀργότερα προεδρικῶν ἐκλογῶν προδίδει τή χαώδη πολιτική κατάσταση στήν ὁποία ἔχει περιέλθει ἡ χώρα. Ὁ πρόεδρος, δίκην ἀπόλυτου μονάρχη πού λειτουργεῖ, ἔξω ἀπό τούς θεσμούς, ἀποφασίζει κατὰ βούληση, πολιτεύεται ὅπως αὐτός καί μόνο αὐτός θεωρεῖ ὅτι ἐκπροσωποῦνται καλύτερα τά ἔθνικα συμφέροντα τῆς χώρας του, κάτι πού συμπίπτει καί μέ τήν προαγωγή τῶν προσωπικῶν του ἐπιδιώξεων. Ἀρχές καί θεσμοί μποροῦν νά λειτουργοῦν ἀπρόσκοπτα, ἀρκεῖ νά μὴν δημιουργοῦν ἐμπόδια στόν αὐτοκράτορα, γιατί τότε ὁ γόρδιος δεσμός κόβεται καί ὁ «λαός» καλεῖται νά νομιμοποιήσῃ ἐκ τῶν ὑστέρων, μέ τή συνδρομή φευτοδιλημμάτων καί κινδυνολογίας, τήν ἀντιδημοκρατική παρέκκλιση. Πόσο μᾶλλον ὅταν οἱ ἀντίπαλοι —Ρουτσκόι καί Χασμπουλάτωφ— δέν εἶναι ἄσπιλοι δημοκράτες, ἀλλά ἐκφράζουν, μέ τόν ἓνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, μιᾶ ἄτυπη μπρεζνιεφικοεθνικιστική ἀντιπολίτευση, μιζάροντας στή λαϊκή δυσἀρέσκεια ἐναντι τοῦ καλπάζοντος φιλελευθερισμοῦ.

Στή Δύση, δημοκράτες καί ἀριστεροί μένουν περίπου ἄφωνοι ἐμπρός στήν κλιμάκωση τοῦ αὐταρχισμοῦ καί τῆς ἀλαζονείας. Ἀλλά καί ὅταν ἀποφασίζουν νά «παρέμβουν» δέν γνωρίζουν ποιό ἀπό τά δύο στρατόπεδα νά ἐπιλέξουν. Τούς νεοσταλινικούς ἢ τόν νεοφιλελεύθερο; Ὑπαρκτό δίλημμα, μεσοβέζικη ἢ στάση. Γιατί πρὶν τεθεῖ αὐτή ἡ διαφορά πρέπει νά ἀντιμετωπίσουμε μιᾶ ἄλλη. Ὑπάρχουν ἀρχές τίς ὁποῖες πρέπει νά υπερασπιζόμαστε, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς φορεῖς πού τίς ὑποδύονται κάθε φορᾶ; Μποροῦμε νά νομιμοποιήσουμε, ἔστω καί μέ τή σιωπή μας, τήν παρὰβίαση τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν, τήν ἀλαζονεῖα ἀπέναντι στούς θεσμούς, τήν παρέκκλιση πρὸς τόν καισαρισμό; Ἄν ἀπαντήσουμε ἀρνητικά, τότε μποροῦμε νά ἀντιμετωπίσουμε καί ὅ,τι ἔπεται. Ὅτι, δηλαδή, ὁ Γιέλτσιν ἔχει τόση σχέση μέ τή δημοκρατία, πολιτική καί κοινωνική, ὅση ἔχουν καί οἱ Ρουτσκόι-Χασμπουλάτωφ.

II ἄντα, ἢ σχεδόν πάντα, ἢ πολιτική ζωῇ, ἰδίως ὅταν πλησίαζαν ἐκλογές, ἀπέπνεε τὸν δηλητηριασμένο ἀέρα ἐκβιαστικῶν διλημμάτων, ἀδιεξόδων καὶ μπαλκονάτων συνθημάτων. Ἐμεῖς, ὅμως, εἶχαμε εὐαίσθητη τὴν ὄσφρηση· δέν μπορούσαν εὐκόλα νά τὴν ἀμβλύνουν τὰ ἀρώματα πού ἔραιναι ἀπό τὰ μπαλκόνια γιὰ νά καλυφθεῖ ἡ ἀποφορά. Νά ξεκαθαρίσω: ποιοὶ ἐμεῖς; Ἐμεῖς, οἱ ἀριστεροὶ τῆς ἀνανέωσης, τῆς κομμουνιστικῆς ἢ μὴ κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Τὰ ἐπίθετα «κομμουνιστικῆ» καὶ «ἀνανεωτικῆ» σήμε-ρα ἔφυγαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀρένα τῆς πολιτικῆς. Ἴσως χάθηκαν καὶ ἀπὸ τὰ μυαλά τῶν περισσότερων ἀριστερῶν ὡς φθαρμένα καὶ παλαιο-μοδίτικα, ἢ, μᾶλλον, ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ἄλλα εὐά-γωγα καὶ βολικότερα γιὰ τὴ μεταμοντέρνα νεωτερικό-τητα πού ζοῦμε. Ἐν πάση περιπτώσει, εἴτε μέ παλαιο-μοδίτικα ἐπίθετα, εἴτε μ' ἐκεῖνα πού πιστοποιοῦν κομματικὴ στέγαση, εἴτε μέ τὰ ἄλλα πού προβάλλουν τὴν κομματικὴ ἀνεσιτότητα ὡς ἀρετὴ, δέν ἔπαψαν νά ὑπάρχουν ἀριστεροί. Δέν ἔπαψαν μέν νά ὑπάρχουν, ὅμως, γιὰ πρώτη φορά κατάντησαν ψηφοφόροι: ἀπλοὶ ψηφοφόροι (λές καὶ ὑπάρχουν καὶ «σύνθετοι» ψηφοφό-ροι). Ἡ μόνη πολιτικὴ συμμετοχὴ πού τοὺς ἐπιτρέπε-ται, ἂν δέν εἶναι ἐπαγγελματίες πολιτικοί, εἶναι νά «ἐπι-λέξουν» τὸ κόμμα τῆς «προτίμησής» τους καὶ νά ἀνα-πάψουν τὴν ψυχὴ τους στὴν κάλπη. Πρὶν ἀπὸ αὐτὴ τὴ χειρονομία —γιὰ τὴν οἰκειοποίηση τῆς ὁποίας ἐκ μέ-ρους τῶν κομμάτων ξοδεύονται δισεκατομμύρια, πούλ-μαν πηγαينوέρχονται, κονταροχτυπιοῦνται οἱ ἐκπρόσω-ποι στὰ στρογγυλά τραπέζια, ὥστε νά πείσουν τοῦ ψη-φοφόρου τὸ χέρι ἀντὶ γιὰ φασκέλωμα νά σηκωθεῖ σέ ἐνθουσιώδη χαιρετισμό μ' ἓνα σημαϊάκι— ἐμεῖς οἱ ψη-φοφόροι ἀπλῶς παρακολουθοῦμε ὡς θεατές τὸ θέαμα καὶ τὴ σκηνοθεσία τῆς πολιτικῆς ἐξώνησής μας. Ἀλλὰ καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν τελετὴ, στίς 11 τοῦ Ὀκτώ-βρη, τὸ στασίδι εἶναι ἔτοιμο γιὰ νά παρακολουθήσουμε τὸ θέαμα τῆς νίκης τοῦ λαοῦ, γιατί, ὅ,τι καὶ νά γίνει, εἴτε νικήσουν οἱ μέν εἴτε οἱ δέ, ἢ νίκη εἶναι τοῦ λαοῦ, ὑπάρχει χάρη σ' αὐτόν καὶ θά τὴν «ὑλοποιήσουν» οἱ ἐκ-φραστὲς του ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τόπου, ἔτσι ὅπως τὸ ὑπαγορεύουν τὰ ἰδεολογήματα τοῦ λαϊκισμοῦ, δη-λαδὴ τῆς ἐξουσίας. Διότι ὁ λαϊκισμὸς εἶναι γιὰ λαϊκὴ κατανάλωση ἰδεολογία τῆς ἐξουσίας.

«Ὅσα εἶπαμε παλιὰ ἰσχύουν»

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Σ' αὐτό, λοιπόν, τό ντε κόρ, τοῦ ὁποίου ἡ ὕψι στη πολιτικὴ μορφή εἶ-ναι ἡ θέαση τῆς ἀφίσας καὶ τοῦ βιντεοκλίπ, ὑπάρχουμε κι ἐμεῖς οἱ ἀριστεροὶ τῆς ἀνανέω-σης, ἀκριβῶς ὅπως κι ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος, ὡς ψηφοφόροι, ὡς θεα-τές τῆς ἱεροτελεστίας τῆς ψηφοφορίας, πού ὀδηγεῖ στὴν περαιτέρω ἐξώνηση τοῦ πολίτη καὶ τῆς πολιτικῆς. Αὐτὴ τὴν ὀδυνηρὴ καὶ ὠμὴ διαπίστωση δέν πρέπει νά τὴν ἐξω-ραΐσουμε μέ τίποτε, δέν χρυσώνεται τὸ χάπι: οὔτε μέ τὰ τεχνάσματα τῆς «λογικῆς» τοῦ μικρότερου κακοῦ οὔτε μέ τὴν ἐπίκληση φόβων καὶ καταστροφῶν πού ἐνεδρεύ-ουν οὔτε μεγεθύνοντας κάποια ψήγματα θετικῶν ἐκδη-λώσεων τοῦ κόμματος πού τελικὰ θά ψηφίσουμε. Ἀντί-θετα, καὶ ἐντελῶς κατηγορηματικά, ὑποστηρίζω, κι ἔτσι νιώθω, ὅτι οἱ ἀριστεροὶ πού ἐρχόμαστε ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ρεῦμα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς δέν ἔχουμε πολιτικὰ δικαιώματα. Καὶ ἐπειδὴ μᾶς τὰ στέρησαν καὶ ἐπειδὴ δέν βρήκαμε τὸν τρόπο νά τὰ κατοχυρώσουμε, νά λειτουρ-γήσουμε δηλαδή πολιτικὰ μέσα σέ μιὰ λειτουργοῦσα πο-λιτικὴ συλλογικότητα. Βέβαια, κανεὶς δέν μᾶς ἐμπόδι-σε νά «γραφοῦμε» π.χ. στό ΚΚΕ ἢ τὸν ΣΥΝ, κι ἀπὸ 'κεῖ νά δίνουμε τὴ μάχη μας. Ξέρουμε ὅμως πολὺ καλά ὅτι, γιὰ διαφορετικούς λόγους καὶ μέ διαφορετικὸ τρό-πο, στὴ μιὰ περίπτωση ἢ βάση, ἢ ὀργανωμένη βάση, δέν εἶναι λειτουργοῦσα, στὴν ἄλλη δέν ὑπάρχει καθόλου. Ὑπάρχουν τυπικὰ κόβες, ὑπάρχουν ρεῦματα «ἀριστε-ρά» ἢ «ριζοσπατικά», ὑπάρχουν «πλατιά ποτάμια», ὑπάρχουν τάσεις, προσωπικότητες, ὑπάρχουν δημοψη-φίσματα καὶ διαρκῆ συνέδρια, ὑπάρχουν ὅλα τὰ μικρό-φωνα τῶν FM, ὑπάρχουν ἔντυπα ὅπου μπορεῖς νά διατυ-πώσεις ὅποια γνώμη ἔχεις —ἀκόμη κι ἂν δέν ἔχεις κα-μία—, ὡστόσο λείπει ἐκεῖνο τὸ κάτι πού σέ κάνει νά αἰ-σθάνεσαι καὶ νά εἶσαι ἐνεργός: ἡ ὀργάνωση μέ διαπλα-στικὴ δυνατότητα, ὁ τρόπος νά συναποφασίζεις μαζί μέ ἄλλους καὶ ἡ ἀπόφασή σου κάπου νά μετράει.

Εἶναι κι ἄλλα πού ἔλειψαν καὶ λείπουν. Ἀλλὰ τὰ κρατᾶ καλά στό μυαλό ἡ μνήμη, χωρὶς μνησικακία, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐκεῖνο τὸ νεοελληνικὸ ἀγαπησιάρικο «περασμένα-ξεχασμένα». Σήμερα, μπροστὰ στίς κάλπες, ὡς ἀριστε-ρός, δέν ἔχεις τὴν αὐτοπεποίθηση ὅτι ἡ ἐπιλογή σου στη-ρίζει μιὰ σωστὴ πολιτικὴ, δέν αἰσθάνεσαι ὑπερφηφάνεια γιὰ τὴν παράταξή σου, δέν βλέπεις πῶς, μέσα ἀπὸ τὸν κυρίαρχο πολιτικὸ λόγο, δικαιώνεται καὶ ἐξυπηρετεῖ-ται μιὰ ἄλλη γενικότερη ἐπιλογή, ἢ ὑπόθεση τοῦ σο-

σιαλισμοῦ δηλαδή.

ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μά χωρίς αὐτήν ὁ ἄρι-
Ηστερός καί ἡ Ἀριστερά εἶναι σκορδαλιά χωρίς σκόρ-
 δο· δέν γίνεσαι ἄριστερός ἐπειδὴ ὑποστηρίζεις μέτρα προ-
 στασίας τοῦ περιβάλλοντος, οὔτε γιατί θέλεις μιά ἀντι-
 πληθωριστική - ἀναπτυξιακή-κοινωνική πολιτική, οὔ-
 τε γιατί εἶσαι ὑπέρ τοῦ δημόσιου τομέα καί κατά τῶν
 ἄγριων ιδιωτικοποιήσεων, οὔτε ἐπειδὴ ζητᾶς ἀντιρρυ-
 παντικά αὐτοκίνητα, οὔτε γιατί ἡ ΕΥΔΑΠ ἀκρίβυνε τὰ
 τιμολόγια. Ἐκεῖνος ὁ ἔφηβος πού θά προσχωροῦσε στήν
 Ἀριστερά ἐπειδὴ αὐτή εἶναι ἐναντίον τῶν ὑψηλῶν τι-
 μολογιῶν τῶν ΔΕΚΟ θά ἦταν γιά κλάματα. "Ὅλοι οἱ
 ἄριστεροί γίναμε καί εἴμαστε ἄριστεροί ἐπειδὴ κάπου,
 κάπως, κάποτε, καταλάβαμε ὅτι ὁ καπιταλισμός κατα-
 στρέφει τή ζωή, ὅτι οἱ ἐμπορευματικές σχέσεις κατα-
 στρέφουν τίς ζωντανές σχέσεις κι ὅτι ὁ σοσιαλισμός εἶ-
 ναι ἕνα πολύ καλό πράγμα: γιατί προσπαθεῖ νά ξαναῦ-
 φάνει τή ζωή καί τίς κοινωνικές σχέσεις. Δέν εἶναι μιά
 λέξη ὁ σοσιαλισμός πού ὁ καθένας μπορεῖ νά τήν κοτσά-
 ρει στήν ἀρχή ἢ στό τέλος τοῦ προγράμματός του ἢ τῆς
 φράσης του, ἀλλά μιά σκοπιὰ ἀπό τήν ὁποία βλέπει τὰ
 πράγματα καί τότε ὅλα τὰ κοινωνικά καί τὰ πολιτικά
 ζητήματα φαίνονται ἀλλιῶς. Αὐτή ἡ νέα θέαση γίνεται
 τό ἀσίγαστο πάθος πού διαπερνᾷ ἀκόμη καί τίς πιό μι-
 κρές λεπτομέρειες τῆς καθημερινότητος, τῶν στάσεων
 καί τῶν συμπεριφορῶν, εἶναι μιά ζήτηση πού καταργεῖ
 τὰ ὄρια. Εἶναι, δηλαδή, ἰδεολογία. Πῶς μπορεῖ νά υπάρ-
 ξει ἄριστερός χωρίς σοσιαλιστική ἰδεολογία;

Λείπει κι αὐτή, λείπει κυρίως αὐτή, ἔτσι ὅπως καθό-
 μαστε οἱ ἄριστεροί τῆς ἀνανέωσης ἀμήχανοι, δίβουλοι,
 ἐκβιασμένοι μπροστά στίς κάλπες. Καί τότε ἀρχίζει ὁ
 «ναιμεναλλισμός». Ἴσως διαπράξουμε ὅλοι αὐτό τό
 ἀμάρτημα. "Ὅλα ὅσα ἔλεγα προηγουμένως κι ἰδίως τό
 τελευταῖο περί σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας «λογικά» ὡδη-
 γοῦν σέ ἕνα φάσκειο πρὸς πάσα κατεύθυνση. Ὡς ἐκλο-
 γική συμπεριφορά τό φάσκειο αὐτό ὀνομάζεται «λευ-
 κό», «ἄκυρο» ἢ μή συμμετοχή στίς ἐκλογές. Μέ βάση
 τή λογική τοῦ ἀποκλειόμενου τρίτου ἢ τοῦ μικρότερου
 κακοῦ, μπορεῖ ἐπίσης νά ὡδηγηθεῖ κανεὶς σέ μιά θετική
 φήφο. Θά προσπαθῆσω, βλέποντας τὰ πράγματα ἀπό
 τή σκοπιὰ μου, βλέποντας, ὅπως ὁ καθένας ἄλλωστε,
 τὰ πράγματα ἀπό τή σκοπιὰ τῶν ἐπιλογῶν πού ὡς τώ-
 ρα εἶχα καί πού δέν ἔχω ἀναιρέσει, ν' ἀποφύγω τή λο-
 γική τοῦ «ναιμεναλλισμοῦ» καί τοῦ μικρότερου κακοῦ.

Κατ' ἀρχήν, ὅλοι οἱ ἄριστεροί τῆς ἀνανέωσης πού δέν
 ἦταν ποτέ ΚΚΕ, πού ἔχουν ἀπορρίψει τό ΠΑΣΟΚ, πού
 ἢ πολιτική τους φιλοσοφία δέν εἶναι τό λευκό ἢ τό ἄκυ-
 ρο (δέν εἶναι δηλαδή ἀναρχικοί, ὅποτε θά ἦταν συνε-

πεῖς μέ τόν ἑαυτό τους), πού γιά πολύ σοβαροῦς λόγους
 δέν ἐπικρότησαν καί δέν ἐπικροτοῦν τόν ΣΥΝ, ὅλοι αὐ-
 τοί, καί δέν εἶναι λίγιοι, ὅ,τι καί νά ἀποφασίσουν, ἀπό-
 λευκό ἕως ΠΑΣΟΚ, κι ἀπό ΚΚΕ ἕως ΣΥΝ ἢ φαρντού-
 φεκο, ἐπειδὴ εἶναι ἄριστεροί καί μάλιστα τῆς ἀνανέω-
 σης (τοῦ σοσιαλισμοῦ βέβαια, δέν ὑπάρχει ἄλλη), ὅ,τι
 καί νά ψηφίσουν ἢ νά μὴν ψηφίσουν θά κάνουν κάτι πού
 δέν θά εἶναι ὁ ἑαυτός τους. Θά εἴμαστε λάθος, δηλαδή.
 Καί τό μεγαλύτερο λάθος εἶναι ἡ αὐταπάτη ὅτι πράτ-
 τουμε τό σωστό. Αὐτό ἄλλωστε πάει νά πεῖ τό πανθο-
 μολογούμενο ὅτι ἀναπνέουμε τόν ἀέρα ἐκβιαστικῶν δι-
 λημμάτων ἢ στερούμαστε πολιτικῶν δικαιωμάτων ἢ
 «δέν ἔχουμε τί νά ψηφίσουμε» ἢ εἴμαστε κολλημένοι στόν
 τοῖχο. Μπορῶ, βέβαια, ν' ἀραδιάσω σαράντα ἐπιχει-
 ρήματα, καθένας τό μπορεῖ, γιά νά δείξω ὅτι τό ΚΚΕ
 μοῦ εἶναι ἐξίσου ἀπαράδεκτο ὅσο μοῦ ἦταν τό 1975 καί
 ἔκτοτε συνεχῶς, ὅτι ἀποπνέει τόν ἀέρα του μπρεζνιεφι-
 σμοῦ καί τοῦ σοβιετισμοῦ πού κατέστρεψε καί τήν ΕΣΣΔ
 καί τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μπορῶ, ἐπίσης, μέ πε-
 ρισσότερη σιγουριά ἀπ' ὅ,τι τό 1981, νά ξαναπῶ ὅτι τό
 ΠΑΣΟΚ ἀπό τή σκοπιὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ μᾶς ἀφήνει πα-
 γερά ἀδιάφορους, νά τοῦ προσθέσω τήν ὀκταετία του,
 τόν σημερινό πολιτικό του καιροσκοπισμό καί τόν ἐθني-
 κισμό. Μπορῶ, ἀκόμη, νά ἐπιχειρηματολογήσω κατά
 τοῦ λευκοῦ καί μάλιστα νά πάρω σοβαρά ὑπόψη ὅτι, λό-
 γω ἐκλογικοῦ νόμου, λευκή φήφος ἄριστεροῦ σημαίνει
 ἕνα ὠραῖο bonus 5 ἐδρῶν γιά τό ΠΑΣΟΚ. Ἐλάχιστα
 πράγματα ἄλλωστε θά ἔβρισκα θετικά νά πῶ γιά τόν
 ΣΥΝ καί πάμπολλα ὀγκώδη ἀρνητικά, γιατί δέν ἔχω
 ἀναιρέσει τίς παλιότερες ἀπορρίψεις μου. "Ὅμως, δέν
 θέλω αὐτή τή στιγμή νά ἐπιχειρηματολογήσω, ἀκρι-
 βῶς γιατί αὐτό θά ὡδηγοῦσε στή λογική τοῦ ναί μὲν ἄλ-
 λά, πού τήν ἀρνιέμαι, καί τήν ἀρνιέμαι γιατί ὡδηγεῖ σέ
 μιάν αὐτοδικαιωτική στάση· ὅταν ἀντικειμενικά δέν μπο-
 ρεῖ νά εἴμαστε σωστοί, μὴν προσπαθοῦμε νά τή βγάλουμε
 καθαρή μέ ὑποκειμενικά βολέματα. Εἶπα, ὅλοι θά εἴ-
 μαστε «λάθος».

⊕ ἄ ψηφίσω Συνασπισμό. Ὁ λόγος εἶναι πολύ ἀπλός
 νά τόν πεῖς, σύνθετος καί δύσκολος νά τόν ζήσεις.
 Ὁ λόγος εἶναι ὅτι θέλω νά παραμείνω ἄριστερός. Καν-
 εὶς δέν γίνεται, κανεὶς δέν εἶναι ἄριστερός βλέποντας
 τηλεόραση καί σχολιάζοντας τήν ἐπικαιρότητα. Κανεὶς
 δέν εἶναι ἄριστερός μόνος του, σπίτι του. Ἐνας νεκρὸς
 δάσκαλος ἔλεγε ὅτι «οἱ κομμουνιστές ὅταν εἶναι μαρξι-
 στές καί οἱ μαρξιστές ὅταν εἶναι καί κομμουνιστές δέν
 εἶναι φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· μπορεῖ, ὅμως, νά ἀπο-
 μένουν σχετικὰ μόνοι». Σχετικὰ μόνοι, ὄχι, ὅμως, μο-
 ναχικοί περιπατητές. Οἱ μοναχικοί περιπατητές μπορεῖ

νά σκέφτονται καί νά λένε πολύ ὁμορφα πράγματα, παρμιλώντας μεγαλοφρέστατα σάν τόν Ρουσσώ στους Περιπάτους του, ἀλλά οἱ ἐκλογές δέν εἶναι περίπατος καί διαλογισμός. Στίς ἐκλογές θέλω, εἶμαι ὑποχρεωμένος, νά βρισκομαι μαζί μέ τούς ἄλλους ἀριστερούς πού εἶναι σάν καί μένα. Πιο ἀπλά, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά εἶμαι μαζί μέ τούς ἀριστερούς τῆς ἀνανέωσης.

Αὐτή τήν ἐπώδυνη συμπίρευση μέσα στό πλῆθος εἶναι τό μόνο πράγμα πού δέν αἰσθάνομαι σάν δίλημμα κι ἐκβιασμό. Μαζί μέ αὐτόν τόν κόσμο, μέσα σέ αὐτόν τόν κόσμο, θά κλάψουμε ἢ θά γιορτάσουμε γιά τήν Ἀριστερά, μαζί μέ αὐτόν θά τσακωθοῦμε γιά τά δέοντα, ὅλοι αὐτοί-ἐμεῖς ἐκφράζουμε μιά κοινή ζήτηση, αὐτοί-ἐμεῖς ἔχουμε τίς κοινές ὑποδοχές, γιατί ἔχουμε τήν κοινή, ἀλλά καί τόσο ἀντιφατική, ἱστορία. Ἡ ἀνανεωτική Ἀριστερά ἔχει τήν ἱστορικότητά της, μέσα στήν ὁποία συγκρούστηκαν καί συγκρούονται πολλές ἱστορίες, πολλές πολιτισμικές εὐαισθησίες, ἀντιπάλεψαν κι ἀντιπαλεύουν ἀκόμη πολλές ἰδεολογίες, ἔρχονται ἀντιμέτωπες πολλές πολιτικές προοπτικές. Φτιάχτηκα αὐτό πού εἶμαι, ὅπως ὁ κάθε ἀριστερός τῆς ἀνανέωσης, μέ τήν ἀντιπαλότητά μου καί μέ τίς παραδοχές μου ἐντός τοῦ κόσμου τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Τό ΚΚΕ καί τό ΠΑΣΟΚ μέ συμβούλευαν, πάντοτε πειστικότερα, τί δέν πρέπει νά εἶμαι, τί πρέπει νά ἀποφεύγω· ὁ κόσμος τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς μου ἔδινε τή δυνατότητα, πότε πότε, νά μαθαίνω τί πρέπει νά εἶμαι. Δέν κάνω ἐδῶ κάποια δημόσια ἐξομολόγηση· περιγράφω ἀπλῶς αὐτό πού εἶμαστε καί ζήσαμε ὅλοι ὄχι μόνο πολιτικά ἀλλά κυρίως πολιτισμικά ὅλ' αὐτά τά χρόνια, ἀπό τότε πού ἀποδείχθηκε ὅτι ἀπό τῆς Ρωσίας τά χιόνια φουσοῦσε παγωμένος ὁ βοριάς. Ἔχουν περάσει δυό-τρéis δεκαετίες ἔκτοτε.

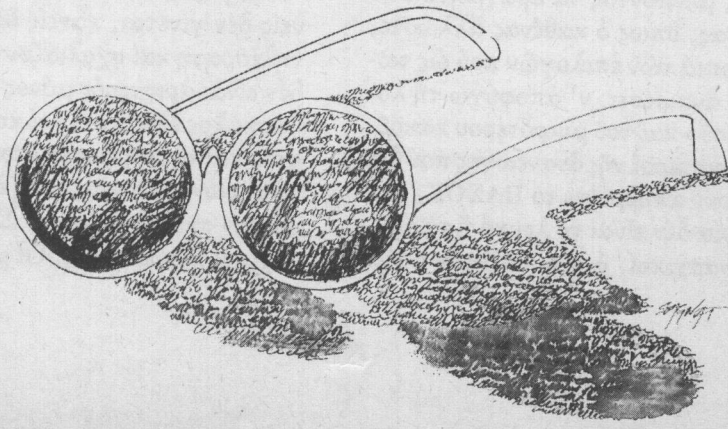
Ψηφίζω, λοιπόν, τό χωρὸ μου· ἕναν δημόσιο χωρὸ, τό δημόσιο χωρὸ τῆς Ἀριστερᾶς πού μέ ἐνδιαφέρει. Ὁ δημόσιος χωρὸς τῆς Ἀριστερᾶς ἔχει συρρικνωθεῖ, κινδυνεύει νά ἐξαφανισθεῖ, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τό ΚΚΕ νά ἀπομείνει τό «ἕνα καί μοναδικό», νά πετύχει ὅ,τι δέν πέτυχε ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια, ἀκριβῶς τή στιγμή πού δέν ὑπάρχει καμιά εὐνοϊκή προϋπόθεση γι' αὐτό.

Δημόσιος χωρὸς τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι ὁ τόπος πού μπορεῖ νά διεξαχθεῖ μιά συζήτηση, νά ὑπάρξει διαμάχη, ἐπικοινωνία, ἀνταλλαγή, εἶναι οἱ σχέσεις μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἐκδηλώνεται μιά ἱστορία καί φτιάχεται ἡ ταυτότητα πού σέ κάνει νά διαφέρεις ἀπό τούς ἄλλους, εἶναι ὁ τόπος πού φτιάχεται ἢ μπορεῖ νά φτιαχθεῖ ἕνα «ἐμεῖς» καί κυρίως νά ἀναπαραχθεῖ. Οἱ νέοι ἀριστεροί δέν θά φτιαχτοῦν στίς συναυλίες τοῦ Μάικλ Τζάκσον ἢ τοῦ Παπακωνσταντίνου: οἱ νέοι ἀριστεροί θά φτιαχθοῦν στό πλαίσιο μιᾶς παράδοσης καί μιᾶς κοινῆς μοίρας, προσπαθώντας νά τήν τινάξουν στόν ἀέρα.

Ψηφίζοντας ΣΥΝ ψηφίζω γιά τή διάσωση τοῦ δημοσίου χωρὸς τῆς Ἀριστερᾶς, γιατί γιά ἐκλογές μιλάμε. Ἄν ὁ ΣΥΝ ὡς κόμμα δέν ἐκφράζει καί δέν ζωοδοτεῖ μιά σύγχρονη ἰδέα γιά τόν σοσιαλισμό, πράγμα σίγουρο, ὠστόσο (κι αὐτό δέν εἶναι νάί μέν, ἀλλά) οἱ ἀριστεροί πού θά τόν ψηφίσουν εἶναι οἱ ἄνδρες καί οἱ γυναῖκες πού θά φᾶμε τά μουστάκια μας (συγγνώμη γυναῖκες) γι' αὐτό τό ζήτημα. Ἐ, δέν εἶναι τόσο ἐποικοδομητικό νά θέλουμε νά ἀνανεώσουμε τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν πολιτική του, τίς ὀργανωτικές του μορφές, τή θεωρία του, τόν πολιτισμό του καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τήν μεθεπόμενη Κυριακή νά ἔχουμε φάει μιά σφαλιάρα. Σύντροφοι καί συντρόφισσες, ἂν ὁ ΣΥΝ τήν Κυριακή τό βράδυ πέφτει κάτω ἀπό τό 3%, ἡ σφαλιάρα θά εἶναι γιά ὅλους, ὅλοι θά τήν αἰσθανθοῦμε. Πρέπει νά διαθέτει κανεῖς μεγάλη ἐμπάθεια γιά νά βγεῖ στό δρόμο ἐκεῖνο τό βράδυ καί νά φωνάζει ἐν ὀνόματι τῶν ἰδεῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ: «Ζήτω, ὁ Γιάνναρος δέν πάει στή Βουλή».

Νά εἶμαστε παθιασμένοι. Ἐμπαθεῖς ὄχι. Αὐτό ἔχει κεφαλαιώδη σημασία γιά μᾶς, μαζί καί γι' αὐτό τό περιοδικό, πού πρὶν ἀπό πέντε χρόνια προκρίναμε τήν ἐκδοχή ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ-Ἀνανεωτική Ἀριστερά, μιά ἐκδοχή πού ναυάγησε πολιτικά ἀλλά, πιστεύω, βασικές της ἰδέες δέν διαφεύστηκαν. Ἐχει σημασία γιατί δείχνει ὅτι μᾶς νοιάζουν ἰδέες καί ὄχι σχήματα.

Σταματῶ παραφράζοντας ἕναν φίλο: στή γενιά τοῦ φασιφουντάδικου, τοῦ κομπιούτερ, τοῦ βιντεοκλίπ καί τοῦ νεογιάπη, ἀπαντᾶμε: «Ὅσα εἶπαμε παλιά ἰσχύουν».

CAGNAT

Ὁ κόσμος τῆς ἀνα-
νεωτικῆς Ἀρι-
στερᾶς ἦταν ἀλ-
λιῶς μαθημένος.
Ἄνθρωποι πολι-
τικά ἐνεργοί μέ-

χρι πρόσφατα, ἄνθρω-
ποι πού εἶχαν μάθει, εἴ-
χαν συνηθίσει, νά τούς
ψηφίζουν οἱ ἄλλοι (δέν
ἐννοῶ ἀπαραιτήτως ὡς ὑποψηφίους) παρά νά ψηφίζουν
τούς ἄλλους. Τούτη τή φορά τά πράγματα εἶναι διαφο-
ρετικά: θά πρέπει νά ψηφίσουμε ὡς ἀπλοί ψηφοφόροι,
θά πρέπει νά ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στούς ἄλλους.

Πολλοί θά ἀρνηθοῦν αὐτό τό νέο ρόλο, τόν παθητι-
κό, μέ τόν μόνο τρόπο πού τούς ἀπομένει: ἀρνούμενοι
δηλαδή συνολικά τίς ἐκλογές καί ψηφίζοντας λευκό ἢ
ἄκυρο. Ἄρνούμενοι τό ρόλο τοῦ παθητικοῦ ψηφοφόρου,
θά θεωρήσουν ὅτι ἐπιφυλάσσονται τοῦ δικαιώματός τους
ἢ ἀκόμη καί ὅτι ἐγγράφουν ὡς ὑπόθηκη τή δυνατότητα
νά ξαναὑπάρξουν στό μέλλον ἐνεργά, σάν πρῶτα, στήν
πολιτική.

Πρόκειται γιά μιά στάση μέ κυρίαρχο στοιχεῖο τόν
πολιτικό συμβολισμό, τήν αὐταπάτη, θά ἔλεγα, καί τήν
ἐπιμονή ταυτόχρονα σέ μιά πολιτική «ζύμωσης» (ἐξ οὗ
καί ὁ ὅρος πολιτικό λευκό — καί θά μπορούσαμε νά βροῦ-
με καί ἑκατοντάδες ἄλλους προσδιορισμούς, ὅπως ἐπι-
θετικό λευκό κ.ο.κ.), πού ἔχει, ὅμως, μιά θεμελιώδη
ἀντίφαση: νά προσέρχονται οἱ ἄνθρωποι στίς κάλπες (κά-
ποιοι ἄνθρωποι τουλάχιστον) ὡς ὁμάδα καί νά φεύγουν
ἀπό αὐτές ὡς ἄτομα. Γιατί, βέβαια, αὐτό εἶναι τό ἀπο-
τέλεσμα τοῦ λευκοῦ — τό λευκό δέν φτιάχνει ἀπολύ-
τως τίποτε, πέραν ἴσως ἀπό τή σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ
καθενός. Γι' αὐτό καί τό μόνο λευκό πού προσωπικά
μπορῶ νά κατανοήσω εἶναι τό λευκό τῆς ἀμηχανίας, πού
εἶναι ἀπολύτως συμπαθές καί θεμιτό. Μόνο πού αὐτό
τό λευκό δέν διακηρύσσεται, δέν προβάλλεται — τί νόη-
μα ἔχει ἄλλωστε νά διακηρύσσει κανεῖς τήν ἀμηχανία
του, νά τήν κάνει σημαία καί νά ζητάει συντροφιά σ' αὐτή;

Προσωπικά, λοιπόν, θά ἀποδεχθῶ αὐτές τίς ἐκλο-
γές, τό ἀντικείμενό τους (αὐτό πού πραγματικά παίζε-
ται κι ὄχι αὐτό πού θά θέλαμε νά παίζεται) καί τό ρόλο
μου ὡς κλασικοῦ ψηφοφόρου, πού ἄλλωστε δέν μοῦ εἴ-
ναι τόσο ἄγνωστος. Τό ρόλο πού θέλει (ἀντίστροφα ἀπό
ὅ,τι τό λευκό) τούς ψηφοφόρους νά προσέρχονται στήν
κάλπη ὡς ἄτομα, ἀλλά ἢ ψῆφος τους νά συνθέτει κά-
ποιο πολιτικό ἀποτέλεσμα. Τό τί ψηφίζει κανεῖς ὡς ἄτο-
μο δέν εἶναι κοινοποιήσιμο, οὔτε παρουσιάζει ἐνδιαφέ-

Γιά τόν καλό, τόν κακό καί τόν ἄσχημο

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

ρον, πέραν ἴσως ἀπό τήν
πλευρά τοῦ κουτσομπο-
λιοῦ ἢ τῶν στατιστικῶν
καί τῶν δημοσκοπήσε-
ων. Αὐτό πού ἴσως ἔχει
πολιτικό ἐνδιαφέρον εἴ-
ναι κάποιοι συλλογι-
σμοί, ἕνας ὀρισμένος
πολιτικός προβληματι-
σμός.

Δύο εἶναι τά κύρια ἀντικείμενα πού βρίσκονται στό
ἐπίκεντρο αὐτῶν τῶν ἐκλογῶν, πού βρέθηκαν στό ἐπί-
κεντρο ὅλης τῆς τετραετίας: ἡ οἰκονομία καί τά ἐξωτερι-
κά θέματα. Καί τά δύο ἔχουν σημασία, τεράστια θά
ἔλεγα σημασία, καθορίζουν τή ζωή μας, τό μέλλον μας,
καθορίζουν ἀκόμη καί, τό τί πρόκειται νά ἀντιμετωπι-
σομε στό μέλλον, σέ ποιά κοινωνία δηλαδή θά ζοῦμε
ὡς ἀριστεροί.

Δημόσιο ἔλλειμμα, πληθωρισμός, ἀνεργία, λιτότη-
τα καί πρόσφατα οἱ ἰδιωτικοποιήσεις εἶναι τά ζητήματα
πού συνθέτουν τό οἰκονομικό πρόβλημα τῆς χώρας τήν
τελευταία δεκαπενταετία. Στήν κοινωνία πού ζοῦμε, τό
δημόσιο ἔλλειμμα προάγει τόν πληθωρισμό, ὁ πληθω-
ρισμός ἀνεβάζει τά ἐπιτόκια, πού μέ τή σειρά τους φρε-
νάρουν τίς ἐπενδύσεις καί συναχόλουθα τήν οἰκονομική
ἀνάπτυξη. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀνεργία, ἡ λιτότητα καί
ἡ πιό πρόσφατη νεοφιλελεύθερη συνταγή - πάσπαρτού
τῶν ἰδιωτικοποιήσεων. Σέ αὐτό τό οἰκονομικό σκηνικό
τά δύο μεγάλα κόμματα δέν διαφέρουν παρά μόνο ὡς
πρός τούς ρόλους. Τό ΠΑΣΟΚ, μέ τίς πολιτικές ἀντι-
λήψεις πού κυριάρχησαν στή δεκαετία τοῦ '80 καί πού
συνεχίζουν νά τό συνέχουν (ὅπως ἔδειξε καθαρά καί ἡ
συνέντευξη τοῦ κ. Παπανδρέου στό Βῆμα), διακατέχε-
ται ἀπό ἀντιλήψεις αὐθαίρετης περιφρόνησης τῶν νόμων
τῆς οἰκονομίας. Ἀδιαφορεῖ γιά τά ἐλλείμματα, τά ὁποῖα
καί προάγει, αὐξάνει τόν πληθωρισμό, μέ ἀποτέλεσμα
νά μειώνονται οἱ ἐπενδύσεις, νά προάγεται ἡ ἀποβιο-
μηχάνιση, ἡ προβληματικότητα τόσο στόν ἰδιωτικό ὅσο
καί στόν δημόσιο τομέα. Πρόσφατα, ὁ κ. Τσοχατζό-
πουλος ἀπάντησε τελείως φυσιολογικά στήν ἐρώτηση
πού θά βρεῖ χρήματα ὅτι «θά δανειστοῦμε», ἐνῶ ὁ κ.
Παπανδρέου στό Βῆμα φιλοδοξεῖ νά καταπολεμήσει τόν
πληθωρισμό ὡς ἐξῆς: «Θά φωνάξω ἐξήντα μεγάλους
βιομηχάνους καί ἐμπόρους καί θά τούς ζητήσω συγκρά-
τηση στίς αὐξήσεις (...) μέ ἀντιστάθμισμα τή συγκρά-
τηση στίς τιμές τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν». Διά τῆς με-
θόδου «πές το κι ἔγινε», δηλαδή.

Τό «καλό» ΠΑΣΟΚ δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά

προετοιμάζει τή χρεοκοπία σέ ἰδιωτικό καί δημόσιο τομέα, καί ἐπομένως νά προετοιμάζει τόν ἐρχομό τῆς Νέας Δημοκρατίας καί τῆς δικῆς τῆς «κακῆς» συνταγῆς: λιτότητα, ἀντιπληθωριστική πολιτική (ὥστε νά ἔρθουν κάποτε οἱ ἐπενδύσεις), ἀνεργία, ἀποκρατικοποίηση τοῦ χρεοκοπημένου ἀπό τό ΠΑΣΟΚ δημόσιου τομέα. Ποιός εἶπε ὅτι γιά τήν κατάργηση τοῦ δημόσιου τομέα, τήν ὁποία προωθεῖ ἡ ΝΔ, δέν εὐθύνεται κυρίως τό ΠΑΣΟΚ, πού συνειδητά τόν χρεοκόπησε καί πού εἶναι πανέτοιμο νά πράξει καί πάλι τό ἴδιο;

Ἀπέναντι σ' αὐτό τόν φαῦλο κύκλο, ἡ Ἀριστερά δίνει δύο ἀπαντήσεις. Τό ΚΚΕ ἐπαγγέλλεται τήν κατάργηση τοῦ φαύλου κύκλου διά τῆς κατάργησης τοῦ καπιταλισμοῦ, πού βέβαια προϋποθέτει τήν οἰκοδόμηση τοῦ «σοσιαλισμοῦ σέ μιά μόνο χώρα». Πρόκειται γιά τήν πολιτική καί τίς ἀντιλήψεις πού κυριάρχησαν στή Σοβιετική Ἑνωση ἐπί 70 χρόνια καί πού πρόσφατα χρεοκόπησαν καί τυπικά.

Ἀπομένει ἡ πολιτική τοῦ «ἄσχημου» πού ἀκολουθεῖ ὁ Συνασπισμός, τοῦ ἄσχημου ἐπειδή εἶναι γκρίζα ἢ ρόζ ἢ μεσοβέζικη — ὅπως θέλετε πείτε την. Κι ὅμως, νομίζω ὅτι στίς σημερινές συνθήκες, ἄν ὑπάρχει κάποια δυνατότητα νά διασωθεῖ π.χ. ὁ δημόσιος τομέας, ἡ ἔννοια τῆς κοινῆς ὠφέλειας, νά ἀποτραπῆ ἡ ἰδιωτικοποίηση καί ἡ ἐμπορευματοποίηση τῶν πάντων, νά συντηρηθεῖ ἡ ἔννοια τῆς κοινότητας, ἡ δυνατότητα αὐτή βρῆσκει στήν κατεύθυνση στήν ὁποία κινοῦνται καί οἱ ἀναζητήσεις τοῦ Συνασπισμοῦ: τή λειτουργικότητα, τήν παραγωγικότητα, τήν ἐπικράτηση ὀρθολογικῶν κριτηρίων στόν τομέα τῆς ἐργασίας, στόν τομέα πού ἀφορᾶ τοὺς ἐργαζομένους, ὥστε νά διατηρηθεῖ ὁ δημόσιος χαρακτήρας, ἡ κυριότητα καί ἡ κυριαρχία στόν τομέα πού ἀφορᾶ ὅλη τήν κοινωνία. Ἡ ρόζ ἀποψη, ἡ ἄσχημη ἀποψη, εἶναι στίς σημερινές συνθήκες ἡ πιό σκληρή, ἄσχετα ἄν κανεῖς μας δέν θέλει νά τό παραδεχθεῖ αὐτό, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀσχήμιας τῆς, τῆς ἀμυντικότητάς τῆς. Κανείς δέν θέλει νά παίξει ἄμυνα καί πολύ περισσότερο τερματοφύλακας. Ὅμως, στό ποδόσφαιρο, ὅταν οἱ ἀντίπαλοι ἐπιτίθενται πρὸς τά καρέ σου, ἕνας τρόπος ὑπάρχει νά μήν ἀμυνθεῖς, νά περάσεις στήν ἐπίθεση: χωρὶς τήν μπάλα. Δέν εἶναι βέβαια ἀδύνατον κάποιος νά παίξει ποδόσφαιρο καί κάποιος ἄλλος θεάτρο στό ἴδιο γήπεδο. Μόνο πού τό σκόρ συνεχίζει νά γράφει...

Τριετία ἦταν ἡ ἐξωτερική πολιτική καί ἰδιαίτερα τό Μακεδονικό. Ἀπό τήν ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ ζητήματος θά

ἐξαρτηθεῖ σέ μεγάλο βαθμό ἡ διεθνῆς θέση τῆς χώρας στό μέλλον, ἀλλά καί ἡ θέση τῆς, ὁ ρόλος τῆς στή Βαλκανία, τό τοπίο δηλαδή πού θά παρουσιάζει ἡ περιοχὴ μελλοντικά. Πρόκειται γιά ζητήματα πού μᾶς ἀφοροῦν ἄμεσα, ἀφοῦ ὅλοι μας κατοικοῦμε σ' αὐτὴ τὴν χώρα καί ὑποκείμεθα στή μοίρα τῆς.

Θά ἀνφερθῶ καί πάλι στό ΠΑΣΟΚ, ἀφοῦ οἱ δημοσκοπήσεις τό φέρνουν πρῶτο καί εἶναι πολύ πιθανό νά εἶναι στήν κυβέρνηση στίς 11 Ὀκτωβρίου. Θά πρόκειται, λοιπόν, γιά μιά πολύ ἐπικίνδυνη κυβέρνηση, ἡ ὁποία κινεῖται στή λογική τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τόν προάγει. Στό προεκλογικό πρόγραμμα τοῦ ΠΑΣΟΚ, σέ τηλεοπτικές προεκλογικές συζητήσεις, τό κόμμα αὐτό δέν δέχεται τίς διαδικασίες, ἀλλά καί τήν οὐσία τῆς μεσολάβησης τοῦ ΟΗΕ, παραμένει ἀδιαπραγμάτευτο ὡς πρὸς τό ὄνομα καί ἐπαγγέλλεται μιά πολιτική πίεσης (μέ κλείσιμο συνόρων καί ἄλλα μέσα πού θά βρεθοῦν στήν πορεία) πρὸς τοὺς Βόρειους γείτονές μας, ὥστε νά τοὺς ἀναγκάσει κάποια στιγμή νά ὑποταχθοῦν στίς ἑλληνικές θέσεις. Ἄν ἐφαρμοσθεῖ αὐτὴ ἡ πολιτική, ἡ Ἑλλάδα θά καταστῆ ἀπόβλητο τῆς διεθνούς κοινότητας καί τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, θά κινδυνεύσει σοβαρά ἡ συμμετοχὴ τῆς στήν ΕΟΚ, θά προαχθεῖ ἡ διαίρεση τῶν Βαλκανίων μέ τὴν συμμετοχὴ τῶν διαφόρων χωρῶν σέ ἄξονες καί ἀντιἄξονες καί, τέλος, ἡ ὁποία ἰσορροπία ὑπάρχει αὐτὴ τὴ στιγμή με τὴν Τουρκία θά διαταραχθεῖ σέ βάρος τῆς χώρας μας, διατάραξη πού θά μπορούσε νά ἐνθαρρύνει ἀκόμα καί τόν πόλεμο.

Θεωρῶ τὰ ζητήματα αὐτὰ ἀρκετά σοβαρά γιά νά παίξει κανεῖς μαζί τους (εἴτε ὡς κόμμα εἴτε ὡς ψηφοφόρος). Ἐπιθυμῶ, δηλαδή, μέ τὴν ψήφο μου νά ἐνισχυθοῦν στή Βουλὴ ἀπόψεις (καί φωνές καί κυρίως ἔδρες, ψῆφοι) πού εἶναι ὅσο τό δυνατόν συγγενέστερες πρὸς τίς δικές μου. Ὅχι γιά τὴν ἀνασύνθεση τῆς Ἀριστερᾶς καί ἄλλα μεγαλεπήβολα (πού ἄλλωστε δέν περνᾶνε, ποτέ δέν περνοῦσαν ἀπὸ τίς ἐκλογές), μὰ γιά πιό πεζοὺς λόγους. Γιά τοὺς ἴδιους λόγους, δηλαδή, καί τοποθετούμενος ἀπέναντι στὰ ἴδια προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει τό 95% τῶν συμπατριωτῶν μας. Δέν μέ ἐνοχλεῖ καθόλου πού στό ἐπίπεδο τῆς συμπεριφορᾶς δέν θά διαφοροποιηθῶ ἀπὸ τὴ μάζα τῶν ψηφοφόρων. Μοῦ ἀρκεῖ νά διαφοροποιηθῶ, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, στό ἐπίπεδο τῆς ψήφου.

έν μπορεῖ, δέν γίνεται ν' ἀρχίσει μιά σχολική χρονιά χωρίς ὁ ἐκάστοτε ὑπουργός Παιδείας καί Ἐκπαίδευσης καί Ἐπιστήμης καί Ἐκπαίδευσης καί Ἐπιστήμης καί Ἐκπαίδευσης καί Ἐπιστήμης ὁ σταθερός συμβουλάτορας του, τὸ Παιδαγωγ-

γικό Ἴνστιτούτο, νά μὴν ἐφεύρουν καί νά μὴν διατάξουν μιά ὁποιαδήποτε καινοτομία. Πρόκειται γιὰ μιά παράδοση πλέον, πού ἔχει στόχο νά ὑπενθυμίσει τὴν ἐξουσιαστικὴ δυνατὸτητα τοῦ ὅποιου ὑπουργοῦ καί τῆ «γόνιμη» ὑπαρξὴ τοῦ Ἴνστιτούτου. Ὁ στόχος εἶναι εὐκολὰ ἐξηγήσιμος, ἂν συνυπολογιστεῖ ἡ ἀδυναμία ὑπουργῶν καί Ἴνστιτούτων νά ἐπιφέρουν κάποια οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ στό χώρο τῆς παιδείας, νά ὁραματιστοῦν καί νά ἐφαρμόσουν μιά ὀλοκληρωμένη προοπτικὴ πού θὰ ἐβγαζε τὸ ἐλληνικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλο τῆς μετριότητος καί τοῦ παραλογισμοῦ. Ἐπιδεικνύονται, λοιπόν, κάθε Σεπτέμβριο ἀπὸ ἀνάγκη, καθὼς καί πάλι δέν ἔχουν τίποτα οὐσιαστικὸ νά ἐπιδείξουν.

Τὸ φετινὸ ἐφεύρημα ἦταν αὐξήση τῶν ὥρῶν διδασκαλίας καί προσθήκη μαθημάτων μέ βαρῦγδουπα ὀνόματα: «διδασκαλία τῶν ἐθνικῶν θεμάτων» στήν πρώτη γυμνασίου, ἀγγλικά, ὑπολογιστές, δευτέρη γλῶσσα. Γιὰ νά μὴν ξεχνιόμαστε μέ τούς προγόνους, ἀρχαῖα ἐλληνικά σέ ὅλα τὰ γυμνάσια, καί γιὰ νά μὴ μᾶς ξεφύγει κανένα παιδί μέ ταλέντο καί ἀνεξαρτησία σκέψης, ἔχθη ἀπὸ φυλλάδια... συγγνώμη, ἀπὸ «εἰδικό» ἐγχειρίδιο. Καί ἐπειδὴ αὐτός ὁ ἀχταρμάς δέν χωραεῖ στίς ὑπάρχουσες ὥρες διδασκαλίας, δίπλα στήν ἀκλόνητη «κατήχηση καί λειτουργικὴ», ἡ λύση εἶναι μιά. Αὐξήση τῶν ὥρῶν διδασκαλίας ὡς τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς ἐξόντωσης. Ἀπὸ 30 σέ 33 ὥρες γιὰ τὴν Α' γυμνασίου, ἀπὸ 30 σέ 35 ὥρες γιὰ τὴ Β' καί τὴ Γ' γυμνασίου. Καί λέμε φυσικῆς ἐξόντωσης διότι μᾶλλον ἀσήμαντα διαταράχθηκε ὁ ὕπνος τῶν πάσης φύσεως φροντιστῶν, ἀλλοδαπῶν γλωσσῶν ὡς καί πάσης φύσεως ἐπιστημῶν, μέ τὴν ἀναγγελία τῶν περὶ ἀγγλικῶν, δευτέρας γλῶσσας καί συναφῶν διακηρύξεων. Αὐτοὶ ξέρουν πῶς ἡ νέα σχολικὴ πίεση μᾶλλον καλὸ θὰ κάνει στοὺς κύκλους ἐργασιῶν τους, καθὼς τὰ παιδιά θὰ τρέχουν ὀλοένα καί περισσότερο γιὰ νά καλύπτουν τίς σχολικὲς τρύπες. Θὰ τρέχουν δέ μετὰ τὸ σχολεῖο ἀνεβάζοντας τίς ὥρες ἐργασίας τους —μαζὶ μέ τὴ μελέτη στό σπίτι— σέ περισσότερες ἀπὸ 60 τὴν ἐβδομάδα!

Πιλαλά σαν ἄλογο...

(μονοτονικό προπαντός)

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ἐπὶ τῆς φυσικῆς πληθὸς ἐπιχειρημάτων συνηγορίας. Στὰ ξένα, λέει τὸ ὑπουργεῖο, καί οἱ μέρες καί οἱ ὥρες διδασκαλίας εἶναι περισσότερες. Προφανῶς πεισματικὰ ἀρνεῖται νά συ-

νυπολογίσει στίς στατιστικὲς του τίς φροντιστηριακὲς ὥρες πού ἡ ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης καί τὸ ἀνόητο ἐξεταστικὸ σύστημα ἐπιβάλλουν. Ἐάν συνυπολογιστοῦν αὐτὰ τὰ προφανῆ, τότε καί οἱ μέρες καί οἱ ὥρες πού ἀφιερώνουν τὰ παιδιά τῆς χώρας μας στὴ σχολικὴ διαδικασία ὑπερέχουν κατὰ πολὺ τῶν ἀναφερόμενων δυτικῶν ἢ ἀνατολικῶν παραδειγμάτων. Τὸ ἴδιο ὑπερέχουν ἐπίσης καί τὰ ποσὰ πού οἱ Ἕλληνες γονεῖς τῶν μαθητῶν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά σπαταλοῦν στό βωμὸ αὐτοῦ τοῦ κατ' ὄνομα δωρεάν ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος!

Ἐκεῖ ὅμως πού τὸ χάσμα εἶναι τερατώδες καί ὀδηγεῖ σέ πληθὸς θλιβερῶν ὑποφιών καί σκέψεων, εἶναι στό ἀποτέλεσμα τῶν ἀντίστοιχων ἐπενδύσεων στὰ παρ' ἡμῖν καί στὰ ξένα. Ἐναν ὅποιοδήποτε στοιχειωδῶς ἐντιμὸ ὑπουργὸ Παιδείας ἢ παιδαγωγικό συμβουλάτορα θὰ ἔπρεπε νά τὸν ἀνησυχεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἐλάχιστα παιδιά τοῦ λυκείου μποροῦν νά ὀνομάσουν περισσότερα ἀπὸ τρία ποτάμια τῆς χώρας μας ἢ τῆς Εὐρώπης, νά βροῦν τὴν ἡμερομηνία πού ἡ Ἑλλάδα ἔγινε ἐπίσημα ἀνεξάρτητο κράτος, νά περιγράψουν τὸ πῶς κινεῖται ἓνα αὐτοκίνητο, πῶς ἔφθασαν ἄνθρωποι στὴ Σελήνη ἢ ἀπὸ τί φτιάχεται τὸ πλαστικὸ. Εἶναι δύσκολο νά βρεθεῖ Γερμανὸς ἢ Ἰσπανὸς ἢ Δανὸς ἢ κάποιος μαθητὴς ἀπὸ τὰ κράτη πού ἀρέσκεται νά μᾶς προβάλλει ὡς πρότυπα τὸ ὑπουργεῖο πού νά μὴν μπορεῖ νά τὰ ἀπαντήσῃ στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ καθὼς καί στό μέ ποιά κράτη συνορεύει ἡ χώρα του. Γιὰ δοκιμάστε στοὺς δικούς μας...

Ἐπιπλέον, ἔχω τὴν ἐκτίμησιν ὅτι πάσχει ἡ χώρα ἀπὸ ἠθελημένη ἔλλειψη ἐντιμότητος στὰ ὑπουργικά καί στὰ συμβουλευτικὰ ἐκπαιδευτικὰ τῆς κλιμάκια, σ' αὐτὰ πού κάθε Σεπτέμβριο ἢ κάθε ἐκλογές, ἀντὶ νά ἀναφερθοῦν στὰ οὐσιαστικά, ρητορεύουν περὶ ὥρῶν καὶ ἐργατικότητος, προβάλλοντας παραπλανητικὲς καί πλαστὲς συγκρίσεις. Μᾶς δουλεύουν, στήν κοινὴ διάλεκτο. Μᾶς δουλεύουν μέ ἀφάνταστο θράσος, γιὰ νά εἴμαστε ἀκριβεῖς. Καί τὸ γεγονός ὅτι αὐτοὺς τούς «ἀρμόδιους» δέν τούς ἔχει πάρει κανεὶς ἀκόμα μέ τίς πέτρες πιστοποιεῖ περισσότερο τὸ φτωχὸ ἐπίπεδο τῆς τρέχουσας νεοελληνικῆς ἐκ-

παιδευτικῆς καί μορφωτικῆς μας κατάστασης.

Ἐπὶ τούτων φυσικά καί οἱ «κεντρῶες» παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῶν τῶν ζητημάτων. Ὅπως αὐτές πού δημοσίευσε στήν *Καθημερινή* ὁ ἀντιπρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, καθηγητής στήν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης. Ὁ ὁποῖος βρίσκει μέν τά ὠράρια ἐξοντωτικά, ξεπερνᾷ δέ τήν οὐσία καί τό πρόβλημα προτείνοντας —μέ παχιά μαύρα γράμματα— ὡς πανάκεια τήν ἐπιστροφή στήν ἐξαήμερη σχολική ἐβδομάδα. Μαθήματα τό Σάββατο. Εὐφύες! Εὐφύεστατο! Ἔτσι, γιά νά ξέρουμε σέ τί κόσμο ζοῦμε δηλαδή. Ἡ μόνη δέ ἀνησυχία τοῦ ἐν λόγω πρυτάνεως εἶναι μήπως χαρακτηριθεῖ ἀντισυνδικαλιστής καί σπεύδει νά ὑποσχεθεῖ τή διατήρηση τῆς πενθήμερης ἐβδομάδας γιά τούς καθηγητές τῆς μέσης ἐκπαίδευσης. Στίς «κεντρῶες» ἀπόψεις, βλέπετε, πρέπει ὅλος ὁ κόσμος νά νιώθει εὐχαριστημένος στό τέλος. Ἀπό κεῖ καί ἡ ἀσάφεια καί ἡ ἀερολογία μπροστά στά συγκεκριμένα, στό ἴδιο πόνημα. Στό ποιές «δεξιότητες» μποροῦν νά ἀντικαταστήσουν οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές στό σχολεῖο, λόγου χάριν. Ὁ νοῦς μου πῆγε στό γράψιμο καί τήν προπαίδεια, ἀλλά ἄς μήν ἀδικούμε τόν κ. ἀντιπρύτανη. Μᾶλλον ἔχει στό νοῦ του τόν περιορισμό τῶν θρησκευτικῶν, τῆς «κατήχησης καί τῆς λειτουργικῆς», σέ ὄφελος τῶν «ὑψηλῆς τεχνολογίας» μαθημάτων.

Τό σύστημα πάντως, ἐνισχυμένο ἀπό τήν περίπου ὀλοκληρωτική ἀπουσία ἀντίλογου, καλά κρατεῖ. Ὁρες ὀλόκληρες πρέπει νά ἀντιγράφουν τά παιδιά τῆς πρώτης τοῦ δημοτικοῦ μακροσκελῆ κείμενα τοῦ τύπου «Πιλαλά σαν ἄλογο...» | ἐγχειρίδιο Ἡ γλώσσα μου, Α' δημοτικοῦ | ἢ τοῦ ἀνώτερου ἐπιπέδου «Χιλιάδες ἐλληνάκια ἀπό κάθε μεριά, καλά κι αρματωμένα, πάνε για γράμματα | ἐγχειρίδιο Ἡ γλώσσα μου, Β' δημοτικοῦ|. Μέχρι νά μεγαλώσουν καί νά μάθουν νά ἀντιγράφουν καί ν' ἀποστηθίζουν... «ἐκθέσεις ἰδεῶν» (ποιανοῦ ἰδεῶν;), θά ἔχουν ἐμβαπτισθεῖ ἀμέτρητες φορές σέ μιᾶ διδακτική διαδικασία πού συγγενεῖται ἄμεσα μέ τήν ἀντιγραφική πρακτική τῶν καλόγερων τοῦ Μεσαίωνα. Τέτοιας ἐμβέλειας καινοτομίες!

Κι ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τό χαλάζι τῶν νέων βιβλίων —ὅσο κι ἂν πολλά ἀπό αὐτά ἀποτελοῦν ὅπωςδήποτε σημαντική πρόοδο σέ σχέση μέ τά παλαιότερα— πού ἐκτοξεύονται κάθε σχολική χρονιά, διευρύνει ἕνα σῶμα διδακτέας ὕλης ἤδη τερατώδες. Ἡ ἀπό τό νόμο δέ ὑποχρεωτική παρακολούθηση τῆς δομῆς τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων ἀπό τούς διδάσκοντες δολοφονεῖ ὅποιαδήποτε ἀπόπειρα ἀπελευθέρωσης τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας ἀπό

αὐτούς τούς ὀγκόλιθους καί ἀπαγορεύει τήν ὅποια δημιουργική διαδικασία καί τήν ὅποια δημιουργική πρωτοβουλία στήν τάξη. Τώρα τό γιατί χρειάστηκε νά ἀναβαθμιστεῖ ἡ ἐκπαίδευση τῶν διδασκόντων στή στοιχειώδη (σέ πανεπιστημιακή) καί μέση (μέ πλῆθος ΠΕΚ κ.λπ.) ἐκπαίδευση, τόν καιρό ἀκριβῶς πού τούς ἀφαιροῦσαν κάθε δυνατή πρωτοβουλία στήν ἐξάσκηση τῶν καθηκόντων τους, αὐτά μόνο πολιτικοί καί σύμβουλοι πολιτικῶν (γιά νά μήν ποῦμε πολιτικάντηδων) θά μπορούσαν νά τά ἐξηγήσουν.

Ἀνάμεσα στά ἀρχαῖα καί στούς ἠλεκτρονικούς ὑπολογιστές, βαθιά νυχτωμένη μέσα στίς ἐκάστοτε κυβερνητικές καί συμβουλευτικές ἰδεοληψίες, ἡ ἐλληνική ἐκπαίδευση βυθίζεται σέ ἀσαφοῦς κατεύθυνσης δίνες. Πράγμα πού δέν εἶναι μέν ἰδιαίτερα ἐνοχλητικό γιά τό παραγωγικό δυναμικό τῆς χώρας μας, ὅπου ἡ ἀγορά τεχνολογίας, ἡ ἀναζήτηση ἐπιδοτήσεων καί ἡ χαμηλοῦ ἐπιπέδου τουριστική ἐπένδυση δέν ἀπαιτοῦν παρά ἐλάχιστες γνώσεις, εἶναι ὅμως κοινωνικά καταστροφικό. Ἡ λεγόμενη «κρίση ὁραμάτων» πού ἐμφανίζεται στήν πολιτική ὡς ἀντανάκλαση τῆς ἀντίστοιχης κοινωνικῆς, τείνει νά περάσει τό σημεῖο τῆς μή ἐπιστροφῆς. Ἐκεῖ, δηλαδή, ὅπου δέν θά ὑπάρχει πλέον οὔτε ἡ στοιχειωδῶς ἀναγκαῖα παιδεία γιά τή διαμόρφωση κάποιου σφαιρικοῦ κοινωνικοῦ αἰτήματος ἢ γιά τήν ἐπικοινωνία τῆς ὅποιας ἰδέας μέ τόν κοινωνικό περίγυρο. Τά φαινόμενα πού συνοδεύουν αὐτή τή διαδικασία βρίσκονται ἤδη γύρω μας. Κοινωνικός χώρος κατακερματισμένος, παραδομένος στήν ἰδιώτευση, στή μικροσυμφεροντολογική λογική, στήν ὑστερία καί στήν ἐνστικτώδη ἀντίδραση. Ἀνοικτός στούς μεταφυσικούς φόβους, στόν παραλογισμό, στόν ἐθνικισμό, στόν ρατσισμό, στό μίσος, γιά νά λέμε τά πράγματα μέ τ' ὄνομά τους.

Ἡ ἐξουσία βολεύεται μέ αὐτά τά ἀποτελέσματα. Τῆς ἐπιτρέπουν νά διδάσκει στά σχολεῖα «ἀγωγή τοῦ πολίτη» (!) καί τά περί ἐλευθεριῶν κεφάλαια στίς ἐτοιματζίδικες φροντιστηριακές ἐκθέσεις, καί τήν ἴδια στιγμή νά ἐξοντώνει τόν ὅποιο Σκυφτούλη μέ τό ἔτσι θέλω, χωρίς περίπου κανεῖς νά ἀντιλαμβάνεται τά ὅσα ἐγκλήματα συντελοῦνται σέ βάρος τῶν στοιχειωδῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν μέσα σ' αὐτή τήν ὑπόθεση. Σέ ἄλλους καιρούς ἡ ἀηδία πού μιᾶ τέτοια ὑποκρισία προκαλεῖ θά ἔτρεφε καί θά κινητοποιοῦσε τήν Ἀριστερά. Σήμερα φαίνεται ὅτι ὁ κόσμος ἔχει γυρίσει πολύ πίσω...

Ηταν μόλις πρὶν μερικά χρόνια. Καί τότε γίνονταν ἐκλογές, ὑπῆρχαν καί τότε κόμματα, ὑποψήφιοι, συγκεντρώσεις, ἐκδηλώσεις, μαζώξεις. Τότε ἀχολογοῦσαν οἱ ντου-τουῦκες, τὰ συνεργεῖα

Ἄλλοτε καί τώρα: τὰ ἴδια

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

τῶν κομματικῶν νεολαιῶν συναγωνίζονταν τό ἓνα τ' ἄλλο, πάστωναν μέ ἀφίσες τοίχους καί κολόνες, ἄγριος, κι ὄχι μόνο μεταφορικά ἢ φραστικά, ὁ καβγάς γιά τήν περιφρούρηση τῆς ἀφίσας. Ὁ κόσμος στό δρόμο ἀνέπνεε προεκλογική μπόχα, ἀδύνατον τὰ συνεργεῖα τοῦ δήμου νά μαζέψουν τό σωριασμένο χαρτολόι. Σέ καφενεῖα, καφετέρειες, πλατεῖες καί πηγαδάκια βροχή τὰ ἐπιχειρήματα ἢ ὅ, τι ὁ καθένας θεωροῦσε ἐπιχείρημα πού θά κεφαλοκλείδωνε τόν ἀντίπαλό του. Συνέβαινε μάλιστα, πότε πότε, στήν κρατική τηλεόραση νά ἐμφανίζονται γιά κανένα δεκάλεπτο καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν μὴ κυβερνητικῶν κομμάτων καί ἔτσι διέκοπταν γιά λίγο τόν φιλοκυβερνητικό μονόλογο τῶν κρατικῶν ΜΜΕ. Δέν εἶχαμε τότε «ἐλεύθερη» ραδιοφωνία καί τηλεόραση· οἱ ἐφημερίδες ὅμως, πάντα μέ τὰ ξύλινα στοιχεῖα, τήν ἴδια ξύλινη γλώσσα, στό μετερίζι τῆς ἐνημέρωσης. Στίς ὀργανώσεις καί τὰ ἐκλογικά κέντρα χαμός, γιατί, ἐκεῖνα τὰ χρόνια τὰ παλιά, δηλαδή μόλις πρὶν πέντ' ἕξι χρόνια, ἀπό ὀργανώσεις ἄλλο τίποτε. Τά γνωστά: κουβέντες ὡς τό πρῶι, συνεδριάσεις, καταμερισμός καθηκόντων, φροντίδες, ποιός ὁ δικός μας καί ποιόν θά ψήσουμε, συγκλονιστικές εἰδήσεις ἀνά πεντάλεπτο ἀπό τήν τάδε γειτονιά, τί θά γίνει μέ τό ὑλικό, τήν ἀφισοκόλληση, ἡ ἐφημερίδα προκλητικά νά φαίνεται ἔξω ἀπ' τό ταγάρι, συνεστιάσεις, ἐξορμήσεις στήν ἐπαρχία, ἔρανοι, κουπόνια. Στά κομματικά γραφεῖα στοιβες τὰ φυλλάδια ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης, οἱ πόλεις ἕνας ἀπέραντος σκουπιδότοπος, δέν ἔμεινε τοῖχος, δένδρο καί βράχος χωρίς λαοσωτήριες ἐπιγραφές. Γενικῶς τὰ πνεύματα ξαναμμένα. Ὅσο γιά τὰ κορμιά, ἔρευαν στά πόδια τους καί τὰ στόματα ἔβγαζαν τή φάουσα.

Υστερα ἐξευρωπαίστήκαμε. Ὅλ' αὐτά, ὅπου ὁ καθένας ἔλεγε τή χαζομάρα του θεωρώντας τήν μάλιστα κατάδική του, δέν εἶναι παρά ἀναχρονιστικές ἐπι-

βιώσεις. Ἡ διεξαγωγή τῆς μάχης ἀνατέθηκε σέ ἔμπειρους δημοσιοσχετίστες καί διαφημιστές, οἱ δημοσκοπήσεις δίνουν τόν παλμό τοῦ κόσμου μέρα τήν ἡμέρα δημιουργώντας πραγματικότητες πρὶν ἀπ' τήν πραγματικότητα,

τετελεσμένα πρὶν ἀπ' τή μεγάλη στιγμή, πού ἀπλῶς θά ῥθει νά ἐπιβεβαιώσει τίς προβλέψεις καί τήν ἐπαγγελματική ἐπάρχεια τῶν ἐταιρειῶν δημοσκόπησης μέ τὰ ξενικά ὀνόματα. Οἱ ὑποψήφιοι πέρασαν ἀπό ἐξουχιστικό ἔλεγχο γιά νά κατασκευασθεῖ τό κατάλληλο ἱματζ, φτιασιδῶθηκαν, ἡ ἐμφάνιση στά κανάλια καί τὰ FM ξεπέρασε σέ σπουδαιότητα τήν ἐπίσκεψη στή λαχαναγορά καί στίς ΔΕΚΟ, προσέχτηκαν ὅλες οἱ λεπτομέρειες. Μόνου πού δέν βρέθηκε κάποιος χριστιανός νά συμβουλευε τόν Μητσοτάκη, ὅταν μιλάει ὄρθιος, νά κρατάει ἀπ' τό κάθε χέρι ἓνα βαρίδι εἴκοσι κιλῶν μήπως καί σταματοῦσαν οἱ ὤμοι του ν' ἀνασηκῶνεται σπαστικά σέ κάθε φράση. «Σ' αὐτήν τή σειρά ἰδεῶν» ἐπιστρατεύτηκε ἡ σημειολογία, μελέτη συνταγματικῶν καί παραδειγματικῶν ἀξόνων ὑπέδειξε τοὺς συμβολισμούς καί τοὺς τονισμούς τῆς γιγαντοαφίσας, ἡ ταχύβολη καί, εἰ δυνατόν, ἡ κατά τεξάνικο τρόπο ἐκφορά τοῦ λόγου ἀντικατέστησε τὰ παραδοσιακά ρητορικά μελίσματα, γενικεύτηκε ὁ τονισμός στήν πρό-προ-προπαραλήγουσα, κατά παράβαση τῆς ἐντολῆς τοῦ Μουφλουζέλη πού δίδασκε ὅτι ἡ προπαραλήγουσα ποτέ δέν περισπᾶται, βγήκαν γραβάτες ἀνοιξιάτικες μέ μεγάλους κόμπους, φλοτάν, πορτοκαλόχρωμα καί κροκάτα κουστούμια, ἡ βαρύγδουπη μηδαμινότητα ἀγωνιᾶ γιά τὰ μεγάλα προβλήματα καί καλεῖται νά «τά ἀπαντήσει» ἐντός δύο λεπτῶν, στό πόδι, ἰδρωμένη, ἀσθμαίνουσα — χρονομετρεῖται ἀκόμη καί τό βήξιμο, ἀλίμονό της ἂν βήξει τρεῖς φορές. Τρεῖς-τέσσερις ἀρχιερεῖς τῆς ἐνημέρωσης πατᾶνε τό κουμπί στό πιό κρίσιμο σημεῖο γιά νά μεταδώσουν διαφημιστικά μηνύματα γιατί, εὐκαιρία πού εἶναι, ἡ «ἐλεύθερη» τηλεόραση πρέπει νά ἐξασφαλίζει τόν ἄρτον αὐτῆς τόν ἐπιούσιον. Γιγαντοαφίσες, ἐντάξει, ὑπάρχουν καί ἀεροπανά ὑπάρχουν καί τρικάρια κι ἀτομικές ἀφίσες καί συγκεντρώσεις, δέν ἀπαρνηθήκαμε ἐντελῶς τήν παράδοσή μας καί τήν ἐλληνικότητά μας. Ἄλλαξε,

ὅμως, τό τοπίο. Ἡ μάχη διεξάγεται στήν ὠχρή ὀθόνη, τά μέσα της οἱ πέντε ἀπλές, καραμπινάτες φράσεις πού θά ξαπλώσουν στό καναβάτσο τόν ἀντίπαλο καί θά δώσουν στόν ἀραγμένο στήν πολυθρόνα τηλεθεατή τήν ἐντύπωση ὅτι νικήσαμε. Τό πᾶν εἶναι ἡ ἐντύπωση, νά μοιάζουν τά λόγια καί τά πρόσωπα μέ τό προκατασκευασμένο ὁμοίωμά τους. Σάν τό μαυρισμένο ἀπ' τήν ἡλιοθεραπεία κορμί: μαῦρο εἶναι, καλό μοιάζει. Πρόσωπο κυρίαρχο (ὅπως λέμε «πρόσωπο» στήν ὀρθόδοξη παράδοσή μας ἢ ὅπως ἐννοοῦν τό «κυρίαρχο» οἱ κυρίαρχες δυνάμεις) ὁ ψηφοφόρος, αὐτός πού, ξάπλα στήν πολυθρόνα, ἀπολαμβάνει τό θέαμα τοῦ ἑαυτοῦ του, κι ἐπιλέγει ὅ,τι διάλεξαν ἄλλοι γι' αὐτόν. Ἔτσι δέν γίνεται καί στήν Ὀλλανδία;

Ἄλλοτε, λοιπόν, ἡ προεκλογική ἀτμόσφαιρα μέ τίς ντουντοῦχες καί τά συνεργεῖα ἀπέπνεε ἀνατολίτικη ὑπανάπτυξη ὅπου οἱ ἰδεολογίες καί τά προγράμματα, οἱ φάτσες καί τά κόμματα ἀνακατώνονταν μέ ἀλευρόκολλα, ἰαχές καί πολιτικολογίες. Ἔπρεπε νά προοδεύσουμε. Κι ἔγινε. Ἀνακατώθηκε ἡ πληροφορική μέ τήν μπριγιαντίνη τοῦ Χατζηνικολάου, ἡ σημειολογία καί τό χρήμα, τά στρογγυλά τραπέζια καί οἱ χορηγεῖες, τό διαφημιστικό σπότ καί ἡ γιγαντοαφίσα. Ὁ κόσμος, με-

λετώντας τίς δημοσκοπήσεις, ἔκατσε στήν πολυθρόνα του. Τήν ἔκατσε. Ἄφησε τίς πολιτικοῦρες, ὅπως τόν ὀρμήνευσε ὁ βάρδος τῆς γενιᾶς τοῦ '60, ἄλλος χώθηκε σ' ἐκεῖνο κεῖ τό μπάρ πού ξενοχτάει, ἄλλος κοιτάει τή δουλειά του. Δόθηκε καί τό σχετικό παράγγελμα ἀπό τήν ἰδεολογία τῆς μή ἰδεολογίας μ' ὄλο τό κύρος πού προσδίδει τό Νόμπελ.

Στροφή τῆς κεφαλῆς ἀριστερά: ὄλα εἶναι σατά
στροφή τῆς κεφαλῆς δεξιά: ὄλα εἶναι σατά.

Δέν γνώριζαν ἐκεῖνο τόν καιρό τόν Σαμαρᾶ, θά ρίμαρε πολύ καλά. Προοδεύσαμε «μέ κατεύθυνση» τήν εὐπρέπεια, ἀφήσαμε τό πεζοδρόμιο, τήν μπουλουκηδόν πολιτική, κάναμε ἐνενήντα «Κλίκ» δεξιά.

Ἀρχίζει, ὅμως, καινούργια ζαβολιά μέ τίς ψεύτικες νοσταλγίες γιά ἐκεῖνον τόν καιρό τῆς αὐτοπρόσωπης πολιτικῆς συμμετοχῆς. Εἶναι σά νά νοσταλγεῖ κανεῖς τήν παλιά Ἀθήνα, ξεχνώντας ὅμως τίς μύγες της, τή σκόνη, τούς καβγάδες γιά τό νερό, τούς κοριοῦς στά πατώματα καί τόσα ἄλλα ὀχληρά, τότε πού δέναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Κι ἀκόμη μεγαλύτερη γίνεται ἡ ζαβολιά γιατί ὄλοι ξέρουμε πώς ἐνῶ αὐτή ἡ νιού λούκ πολιτική εἶναι γιά κλάματα, ὅπως ἦταν κι ἡ ἄλλη πού νοσταλγοῦμε, δέν κλαῖμε. Τή χρησιμοποιοῦμε, δηλαδή μᾶς χρησιμοποιοῦ. Εἶναι χρήσιμο πράγμα ὁ ψηφοφόρος.

Του Χρήστου Πικριάδα

Συνασπισμό θά ηηφίσω παρ' όλ' αὐτά

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτά

Από τήν ἰδρυσή του, τό ἀνά χείρας περιοδικό στρατεύτηκε — γράφω τή λέξη καί τήν ἀκούω νά ἤχει παράτερα ἀκόμη καί σέ μένα — στήν ὑπόθεση τῆς ἀνανέωσης τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Ἴδού ἀκόμη μερικῆς παλιομοδίτικες λέξεις πού ἀφήνουν παντελῶς ἀδιάφορους τούς πολλούς καί τίς ὁποῖες οἱ λίγοι δέν θέλουν πλέον νά ἀκοῦν, γιατί τούς δημιουργοῦν νοσταλγία ἢ τύψεις.

Γιατί ξεκινῶ, λοιπόν, τή δικαιολόγηση τῆς ψήφου μου χρησιμοποιώντας λέξεις πού παραπέμπουν στό ἀπωθημένο παρελθόν; Οἱ ἐκλογές δέν ἀπαιτοῦν ἀπό τόν καθένα νά ἀναλογισθεῖ ψυχραῖμα τό παρόν καί νά ψηφίσει ὥριμα γιά τό μέλλον; Γιατί μπλέκω μέ ξεχασμένες καί ἐν πολλοῖς ἐπώδυνες ἱστορίες;

Τήν ἀπάντηση τή δίνει ὁ Κούιντερα στό νιτσειώτερο τῶν ἔργων του: Τό μέλλον ἀπό μόνο του εἶναι ἕνα ἄγνωστο, ἄμορφο καί σκοτεινό κενό πού δέν μπορεῖ νά ἀφορᾷ ποτέ τίποτε καί κανένα. Τό μέλλον δέν ἐνδιαφέρει παρᾶ μόνον ἐπειδή ἐκεῖ διακυβεύεται ἀκριβῶς τό παρελθόν, παρᾶ μόνον ἐπειδή ἀπό ἐκεῖ μπορεῖ νά ἀλλάξουν ἢ νά μὴν ἀλλάξουν μέ τόν τρόπο τους, νά δικαιωθοῦν ἢ νά μὴν δικαιωθοῦν αὐτά πού πέρασαν. Ναι μέν κανένας δέν ἔχει τή δυνατότητα νά ἀλλάξει ἀπό τό παρελθόν του. Κι ὅσο πῶς πολύ προσπαθεῖ νά τό ἀρνηθεῖ ἢ νά τό ξεχάσει, τόσο πῶς ἄσφυκτικά αὐτό τόν πιέζει καί τόν καθορίζει. Ἀλλά ταυτοχρόνως, καί ἴσως παράδοξα, τό οὐσιαστικό διακύβευμα κάθε μάχης τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος δέν εἶναι παρᾶ τρόπος ἐπιλεκτικῆς καί μεροληπτικῆς ἀνάγνωσης τοῦ παρελθόντος, δηλαδή τρόπος ἀλλαγῆς του. Μέ αὐτή τήν ἐννοια, κάθε ὄραμα, κάθε ὑπόσχεση, κάθε στόχος εἶναι ὄραμα, ὑπόσχεση καί στόχος ἀλλαγῆς ὄχι τοῦ φευγαλέου παρόντος, ὄχι τοῦ φύσει ἀδιάφορου μέλλοντος, ἀλλά αὐτοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος.

Μέ αὐτό δεδομένο, ξεκινῶ τή δικαιολόγηση τῆς ψήφου μου ἀναφερόμενος στήν ὑπόθεση τῆς ἀνανέωσης τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, δηλαδή τήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ, γιά τόν ἐξῆς ἀπλούστατο λόγο: Ὅσο καί ἂν αὐτοῖ οἱ λίγοι πού παραδόξως ἐπιμένουν νά διαβάξουν τόν Πολίτη τό θεωρήσουν ἀνίατη ψυχαναγκαστική καθήλωση, ἀφόρητο δογματισμό ἢ περιφρονητέα ἀλαζονεία, ἐξακολουθῶ νά μὴν θεωρῶ, ἀκόμη καί τούτη τήν ἔσχατη ἀπό μιά ἀποψη στιγμή, ὅτι οἱ ἰδέες πού ἔφερε αὐτή ἢ ὑπόθεση ἠττήθηκαν στό πεδίο ἐκείνης τῆς μάχης ὅπου κρίνονται πραγματικά οἱ ἰδέες. Γιά νά τό πῶ βάνουσα καί προκλητικά: Διεκδικῶ πλήρως τό παρελθόν τοῦ ἀνά χείρας περιοδικοῦ καί τό δικό μου, γιατί δέν θεωρῶ ὅτι αὐτό κάπου ἔκανε κάποιο χοντρό λάθος. Ἀντίθετα, τίς πῶς πολλές φορές, καί ἰδίως τίς κρίσιμες, εἶχε δίκιο.

Ἀναγνωρίζω, βέβαια, πῶς σήμερα δέν παίζεται κατὰ κανένα τρόπο καί πουθενά ἡ πολιτική ἢ ἔστω ἡ ἀκαδημαϊκή δικαίωση τῶν ἰδεῶν πού πρέσβευε καί πρεσβεῖ ὁ Πολίτης. Διαπιστώνω καί ἐγώ μαζί μέ ὄλους ὅτι ἀπό τήν ἐποχή πού ἐλάχιστοι ἀδιαφοροῦσαν γιά τήν ὑπόθεση τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης — δηλαδή τήν ἐποχή ὅπου οἱ λίγοι τήν ὑπεράσπιζαν μέ τόν τρόπο τους καί οἱ πολλοί τή λοιδωροῦσαν ἐπίσης μέ τόν

τρόπο τους — κύλησε πολύ νερό στ' αὐλάκι καί σήμερα ἀνεξαιρέτως ὄλοι περὶ ἄλλα τυρβάζουν. Ἐκτιμῶ δέ μαζί μέ τούς πολλούς ὅτι αὐτό πού ὑπῆρξε ἀπολύτως καθοριστικό γιά τή ραγδαία ἐν προκειμένῳ ἀλλαγῆ τοῦ σκηνικοῦ εἶναι ὅτι ἐξαφανίσθηκε ὀριστικά ἀπό τό προσκήνιο, σύσσωμο καί στήν ὁλότητά του, ἐκείνο πού στήν κοινή συνείδηση ἀποτελοῦσε ἐξ ὀρισμοῦ τό ἀντικείμενο τοῦ ἀνανεωτικοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδή τό στρατόπεδο τοῦ «ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ».

Μπορεῖ εὐκολα νά διαπιστωθεῖ ἀπ' ὄσους τό ξέχασαν ὅτι πολύ καιρό πρὶν πέσει τό Τεῖχος τοῦ Βερολίνου, δηλαδή ἤδη ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἀτυχῆς Γκορμπατσῶφ πῆρε τά ἦνια τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως, ὁ Πολίτης ἀνέλαβε περίπου μόνος του νά δείξει, μέ τή μεγαλύτερη δυνατή πολιτική σαφήνεια καί ἐπιστρατεύοντας πλῆθος ἀπό θεωρητικά καί ἐμπειρικά ἐπιχειρήματα, ὅτι ἢ κατὰ Γκορμπατσῶφ «ἀνανέωση» τοῦ στρατοπέδου τοῦ «ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ» δέν εἶχε καμιά ἀπολύτως σχέση μέ τόν στρατηγικό στόχο τοῦ ἐγχειρήματος πού ἔφερε τό συμβατικό (ὅπως κάθε ὄνομα) προσωνόμιο «ἀνανέωση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος». Ὁ ἴδιος ὁ Γκορμπατσῶφ, ὁ Γέλτσιν καί, πολύ περισσότερο βέβαια, ὁ Λιγκατσῶφ ἢ οἱ θλιβεροὶ πραξικοπηματίες ἐκείνου τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξαν πάντα γιά τόν Πολίτη ἀσυμφιλίωτοι ἀντίπαλοι τοῦ πολιτικοῦ ἐγχειρήματος πού ὁ ἴδιος ἐπέδιωκε νά ὑπηρετήσῃ. Ὅστόσο, ὅταν πιά ἔγινε φανερό σέ ὄλους γιά τό πού τραβοῦσαν ὄλες οἱ χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ», οἱ ἀπόψεις τοῦ Πολίτη δέν δικαιώθηκαν στήν κοινή συνείδηση, ὅπως ἀφελῶς ἴσως θά περιμένε κανένας. Τό σάρωμα ἀπό προσώπου γῆς ὄλων τῶν «κομμουνιστικῶν» καθεστώτων ἄφησε μετέωρες καί κατέστησε περίπου γραφικῆς ὄλες τίς ἀπόψεις πού προέρχονταν ἀπό τήν ἴδια ἱστορική μήτρα, μολοντί κάποιες ἀπό αὐτές, πολύ καιρό πρὶν καί σέ ἀνυποπίπτο χρόνο, εἶχαν διαχωρίσει τή θέση τους ὅσο πῶς ριζικά καί κατηγορηματικά μποροῦσαν. Οἱ ἰδέες τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης δέν ἠττήθηκαν, λοιπόν, ἀπό ἰσχυρότερες ἰδέες. Ὡς οἱ πολιτικῆς ἰδέες πού ἦταν, ἔπαθαν κάτι ἴσως πολύ χειρότερο: χωρίς νά ἠττηθοῦν, τέθηκαν πολιτικά ἐκτός θέματος.

Βέβαια, αὐτή ἡ διαπίστωση ἀντιπροσωπεύει μόνον τή μισή ἀλήθεια. Γιατί μπορεῖ μέν νά μὴν ἠττήθηκαν οἱ ἰδέες τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης στό καθ' αὐτό πεδίο τῶν ἰδεῶν, ἀλλά οἱ συγκεκριμένοι πολιτικοὶ φορεῖς τοῦ ἐγχειρήματος ὄντως ἠττήθηκαν, καί μάλιστα ὀριστικά καί ἀμετάκλητα. Σήμερα δέν μπορεῖ νά χωρέσει καμιά ἀμφιβολία ὅτι — γιά λόγους πού δέν ἔχουν μόνο σχέση οὔτε μέ τά ὅσα συνέβησαν τελευταία στό «κομμουνιστικό στρατόπεδο» ἐν γένει οὔτε μόνο μέ τήν ἐσωτερική δυναμική τῶν ἰδεῶν πού ἔφεραν — τόσο τό παλιό ἐνιαῖο ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ ὅσο καί τά δύο πολιτικά μορφώματα πού προέκυψαν ἀπό τή διάσπασή του δέν κατόρθωσαν νά ἀποδώσουν μέ ὄρους ἐπαρκοῦς πολιτικῆς πρακτικῆς τίς ἰδέες τους. Τό τελικό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἐκκρεμεῖ πλέον μόνον ἡ ληξιαρχική πράξη θανάτου τῆς ΑΚΟΑ ἐνῶ ὁ Συνασπισμός γνωρίζει πολύ καλά ὅτι ἔχει ὀριστικά σημάνει καί ἡ δική του ὥρα.

Δέν θέλω κατὰ κανένα τρόπο νά ἀποσιωπήσω τίς πολύ οὐ-

σιαστικές αντιθέσεις ανάμεσα στις δύο αυτές τάσεις του ανανεωτικού έγχειρήματος, αντιθέσεις οι οποίες καθόρισαν εν πολλοίς και την πολιτική του τύχη, ούτε θέλω να ισοκατανείμω απ' ύψηλου τίς πολύ διαφορετικές και πολύ συγκεκριμένες ευθύνες που φέρουν εν προκειμένω κόμματα, οργανώσεις, όργανα και πρόσωπα. Δυστυχώς όμως, δυστυχέστατα, μέσα στη σημερινή γενικότερη συγκυρία που μόλις υπαινίχθηκα και παρά τίς επερχόμενες έλλογές που όφειλαν να είναι άφορημή για τό αντίθετο, αυτή ή συζήτηση είναι απολύτως στείρα. Κατά τή γνώμη μου, τό μόνο που σήμερα μπορεί να έχει κάποιο νόημα είναι να επιδοθούν ψήφοι μέ σκεπτικά. Όχι για να τά έχουμε καλά μέ τή συνείδησή μας ούτε γιατί ευελπιστούμε ότι κάποιος πιθανόν θά τά άκούσει και θά τά λάβει υπόψη, αλλά μόνο γιατί έπειγεί να άνοιξει μιá συζήτηση. Και οι έλλογές αποτελούν έξ όρισμού τήν καλύτερη εύκαιρία γι' αυτό.

Ίδού, λοιπόν, σχηματικά και συνοπτικά, τό δικό μου σκεπτικό που δέν δεσμεύει και δέν επιδιώκει να δεσμεύσει κανέναν άλλον.

1. Άπ' όσα προηγούνται φαίνονται, πιστεύω, καθαρά οι λόγοι για τούς όποιους δέν είναι δυνατόν να τεθεί καν θέμα να ψηφίσω τή Νέα Δημοκρατία, τήν Πολιτική Άνοιξη, τό ΠΑΣΟΚ ή τό ΚΚΕ. Ός προς τό τελευταίο, άς διευκρινήσω μόνον τό έξής: Η στρατηγική, ή φυσιογνωμία, ή πολιτική γραμμή και όλα άνεξαίρετως τά χαρακτηριστικά αυτού του κόμματος πείθουν ότι κάθε ψήφος που θά κερδίσει άθροίζεται σε μία και μόνη προοπτική: να επανέλθει μέ κάθε θεμιτό ή άθέμιτο μέσο ή Ρωσία, άκόμα και τώρα πρώτα και πάνω άπ' όλα, στην πρό του Γκορμπατσώφ έποχή. Μπορεί πλέον τό ΚΚΕ να μήν έξαρτάται ύλικά και πολιτικά από καμιά σοβιετική κυβέρνηση, αλλά, ίσως και γι' αυτόν τό λόγο, ή έξάρτηση έχει γίνει άκόμη μεγαλύτερη στό φαντασιακό επίπεδο. Η ταύτιση που έκανε πρόσφατα ή κ. Παπαρήγα άνάμεσα στην έπίσκεψη του Γκορμπατσώφ και εκείνη του Γλύξμπουργκ πείθει για του λόγου τό ασφαλές. Έτσι, τουλάχιστον σε ό, τι άφορά τήν προοπτική του σοσιαλισμού, θεωρώ προφανές ότι σήμερα μιá ψήφος στό ΚΚΕ οδηγεί εϋθώς πίσω στό πουθενά, έστω κι αν τήν περίοδο που πέρασε τό κόμμα αυτό είχε σε κάποια επί μέρους ζητήματα μιá θέση κάπως «σωστότερη» από αυτή των άλλων κομμάτων.

2. Όπως είναι προφανές, τόσο ό Συνασπισμός όσο και οι άλλες μικρότερες οργανώσεις τής Άριστεράς που ένδεχομένως θά διεκδικήσουν τήν ψήφο μας αποτελούν —μαζί μέ τό σημερινό ΚΚΕ— τά τελικά προϊόντα τής ιδιότυπης πορείας τής Άριστεράς στην Ελλάδα. Η ψήφος μου δέν μπορεί παρά να προσανατολίζεται σε αυτό τό χώρο. Όστόσο, πριν κάνω τήν έπιλογή μου και για να τήν κάνω ένσυνείδητος, όφειλω να αποπειραθώ τό περίγραμμα μιás ανάλυσης.

Έχουμε σήμερα πλέον τά μέσα για να δούμε ότι, τουλάχιστον από τήν μεταπολίτευση του 1974 και μέχρι τίς μαθητικές κινητοποιήσεις του 1991, ή πορεία τής Άριστεράς αποτέλεσε σε γενικές γραμμές μιá διαδικασία όπου τά παραγόμενα από τούς διάφορους λαϊκούς άγώνες στελέχη άπ' ενός μέν έντάσσονταν μαζί σ' αυτήν (προφανώς γιατί ή Άριστερά ένεχόταν κατά καθοριστικό τρόπο στις σχετικές συγκρούσεις) αλλά άπ' έτέρου αυτή ή ένταξη ισοδυναμούσε έν πολλοίς μέ μιá μορφή άποκοπής από τή σύνολη κοινωνική μήτρα τής παραγωγής τους. Αυτή ή άποκοπή μάλιστα αποτελούσε στόχο προς επιδίωξη γιατί ισοδυναμούσε μέ ένα είδος «προαγωγής»: Μέσω αυτής, τό νέο στέλεχος γινόταν ένιαίο σώμα μέ τούς σοφούς και —γιατί όχι— ήρωικούς καθοδηγητές που είχαν παραγάγει οι προηγούμενοι λαϊκοί άγώνες, από τήν Άντίσταση και τόν Έμφύλιο μέχρι τούς Λαμπράκηδες, ένω ταυτόχρονα, λόγω τής άτυπης έσωτερικής ιεραρχίας των κομμάτων τής Άριστεράς, τό «μαζικό στέλεχος» βρισκόταν πολύ κάτω από τό «πολιτικό» ή τό «όργανωτικό» —κατά κανόνα επαγγελματικό αυτό—

στέλεχος. Έτσι ή ίδια ή έννοια «στέλεχος τής Άριστεράς» έφτασε περίπου να σημαίνει μιá τέτοια άποκοπή.

Για να έχουμε μιá πληρέστερη εικόνα, πρέπει να έπισημάνουμε έπιπλέον τή βαθμιαία αλλά ούσιώδη μεταλλαγή τής κοινωνικής δάσης τής Άριστεράς. Τό περίπου αναπόφευκτο αποτέλεσμα αυτής τής μεταλλαγής υπήρξε τό ότι μιá μεγάλη μερίδα στελεχών τής, και όχι πλέον μόνον τά «μαζικά», μετατράπηκε σε «συνδικαλιστές»: Οι άριστεροί μηχανικοί, γιατροί, εκπαιδευτικοί ή δικηγόροι διατήρησαν έν πολλοίς τήν επαγγελματική τους ιδιότητα και τή νοοτροπία που άπέρρεε από εκεί και υπηρέτησαν τά σχετικά επί μέρους συμφέροντα και από τό έσωτερικό τής πολιτικής τους όργάνωσης. Και μάλιστα, δεδομένου ότι στό πλαίσιο τουλάχιστον τής ανανεωτικής Άριστεράς τό πρόβλημα τής άποκοπής είχε περίπου έντοπιστεί, ή διατήρηση των πολύπλευρων δεσμών μέ τόν στενά επαγγελματικό χώρο λειτούργησε πολλές φορές ως άλλοθι: Τό παλιό σύνθημα «περι άυτονομίας των κοινωνικών χώρων», ένω διατυπώθηκε για να όνομάσει τό πρόβλημα τής άποκοπής, λειτούργησε και για να δικαιολογήσει τήν, τουλάχιστον μερική, ύπαυγπή τής πολιτικής όργάνωσης σε κλαδικά συμφέροντα και νοοτροπίες. Σήμερα θεωρείται περίπου άυτονόητο ότι οι (άριστεροί) γιατροί έχουν και όφείλουν να έχουν τόν κύριο λόγο για όλα τά θέματα ύγείας και οι (άριστεροί) εκπαιδευτικοί για όλα τά θέματα παιδείας και εκπαίδευσης.

Η όλη διαδικασία που περιγράφο έγινε όρατή διά γυμνού όφθαλμού μέ τή μαθητική έξέγερση του 1991. Αυτός υπήρξε ούσιαστικά ό πρώτος λαϊκός άγώνας από τόν όποιο ή Άριστερά υπήρξε πλήρως άπούσα, μένοντας μέχρι τό τέλος να παρακολουθεί άμήχανα και από μακριά τά τεκταινόμενα ένω ούσιαστικά κανένα νέο στέλεχος δέν ήρθε να πικνώσει τίς γραμμές τής.

Έχω πλήρη συνείδηση ότι τό πρόβλημα είναι έξαιρετικά σημαντικό αλλά και πολύ πιό σύνθετο άπ' όσο αφήνουν να διαφινεί τά προαναφερθέντα. Όστόσο, έστω και τά λίγα αυτά μου επιτρέπουν να προχωρήσω τό σκεπτικό τής ψήφου μου.

Τόσο ό Συνασπισμός όσο και οι άλλες έναπομένους πολιτικές όργανώσεις τής Άριστεράς αποτελούν πλέον, σχεδόν κατ' άποκλειστικότητα, κλειστούς όμίλους άριστερών στελεχών του παραπάνω είδους, χωρίς ούσιαστικά καμιά κοινωνική άγκύρωση, άπ' αυτή που πάντα έφτιαχνε τήν κοινωνική και πολιτική δύναμη τής Άριστεράς. Έπιπλέον, μετά από πολλά χρόνια άποκλειστικά κομματικής και πολιτικής δραστηριότητας, πολλά από αυτά τά στελέχη δέν μπορούν να άσκήσουν εύκολα άλλο έπάγγελμα. Οι συνεχείς διαμάχες στό πλαίσιο του Συνασπισμού γύρω από ζητήματα τά όποία για τούς άριστερούς (και ίσως όχι μόνο γι' αυτούς) θά έπρεπε να είναι άυτονόητα, πιστοποιούν τά προηγούμενα κατά τρόπο άρκετά σαφή: πολλοί στρατηγοί, ύποχρεωμένοι να συνυπάρχουν στό ίδιο τραπέζι χωρίς κανένα στρατό να διευθύνουν, δέν μπορούν παρά να τσακίνονται για ζητήματα που αφήνουν παγερά άδιάφορους τούς έπίδοξους στρατιώτες, άκόμη κι αυτούς που διατήρησαν κάποιους δεσμούς μέ τούς πάλαι ποτέ ήγέτες τους και θά 'θελαν να τούς ακολουθήσουν.

Και πάλι δέν θέλω να ισοπεδώσω ένδεχομένως σημαντικές άπόψεις και εύλογες διαφωνίες. Από τήν άλλη πλευρά, όμως, δέν θέλω και να άποσιωπήσω φαινόμενα τύπου Λεντάκη, Γαλανού ή Άνδρουλάκη, τά όποία, κατά μιá έννοια, τό κλίμα του Συνασπισμού δέν μπορεί παρά να ύποθάλπει: Η άποκοπή που έλεγα προηγουμένως έχει ως όριο τή μετατροπή του επαγγελματικού στελέχους τής Άριστεράς σε επαγγελματία τής πολιτικής, ό όποιος, μέ τή συνδρομή του «ύλισμού» και του «πολιτικού ρεαλισμού» που έμαθε να διακονεί, τείνει να διαπραγματευθεί και να επενδύσει, δίκην ιδιόκτητου κεφαλαίου, τά «έφοδια» που απέκτησε από τούς ένδεχομένους γνήσιους, δυ-

σκολους και ἐπώδυνοι; ἀγῶνες του, μέ ἀντάλλαγμα τουλάχιστον μιά βουλευτική ἐπιτομή. Για μεσήλικες, κοινωνικά μετέωρους ἀνεπάγγελτους, οἱ ἀγῶνες τῆς νιότης δέν πᾶνε ἔτσι και ἀπολύτως χαμένοι...

3. Ἄν ὄντως κάπως ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, γιατί νά ψηφίσω τό Συνασπισμό ἢ κάποια ἄλλη ἀπό τίς μικρότερες ἀριστερές ὀργανώσεις; Ὁ λόγος εἶναι ἕνας μόνον και πολύ ἀπλός. Γιατί δυστυχῶς, δυστυχέστατα, αὐτή εἶναι ἡ μόνη Ἀριστερά πού διαθέτουμε, ἡ μόνη Ἀριστερά πού μπορέσαμε νά φτιάξουμε και νά διατηροῦμε ἀκόμη, ὅπως ἄθλια τή διατηροῦμε, ἡ μόνη Ἀριστερά πού εἶμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Τό μήνυμα πού θά ἐμπειρείχε μιά ἀριστερή λευκή ἢ ἄκυρη ψήφος δέν θά μπορούσε παρά νά σημαίνει, ἴσως ἀνάμεσα και σέ ἄλλα, ὅτι κάποιος ἀριστεροὶ ἀρνοῦνται νά ἀναλάβουν τήν εὐθύνη τῆς Ἀριστερᾶς τους, τήν εὐθύνη γιά τήν κατάντια τῆς Ἀριστερᾶς, τήν εὐθύνη γιά τή δική τους κατάντια. Καί δέν ἐπιθυμῶ, οὔτε και μόνος πίσω ἀπό τό παραβάν, νά ἀπευθύνω στόν ἑαυτό μου αὐτό τό μήνυμα.

4. Καί γιατί ἀπ' ὅλες τίς ἀριστερές ὀργανώσεις διαλέγω τόν Συνασπισμό; Ἐδῶ οἱ λόγοι γίνονται ἀσθενέστεροι ἀλλά μολταυτά υπάρχουν. Πρῶτον, γιατί ὁ Συνασπισμός δέν εἶναι ὑποχρεωτικά και κατ' ἀνάγκη ἡ χειρότερη ἀπό τίς υπάρχουσες ἀριστερές ὀργανώσεις. Δεύτερον, γιατί οἱ ἐπερχόμενες ἐκλογές σχετίζονται εὐθέως μέ τό Ἑλληνικό Κοινοβούλιο και καθόλου μέ τήν προλεταριακή ἐπανάσταση ἢ τήν ὅποια παραλλαγή της. Τρίτον, γιατί ὁ Συνασπισμός ἀποτελεῖ σήμερα τή μόνη ἀριστερή ὀργάνωση πού μπορεῖ νά διεκδικήσει κοινοβουλευτική ἐκπροσώπηση. Ἐκτιμῶ δέ πῶς ἡ κατάσταση τῆς Ἀριστερᾶς συνολικά θά γίνει ἀκόμη ἀθλιότερη ἄν αὐτή δέν ἐκπροσωπηθεῖ κοινοβουλευτικά. Καί αὐτό τό λέω μέ πλήρη ἐπίγνωση ὅτι, πρῶτον και κατα πασαν πιθανότητα, ὁ Συνασπισμός θά ἀκολουθήσει μετά τίς ἐκλογές τήν ἴδια πλήρως ἀδιέξοδη πολιτική, σέ εὐθεία γραμμὴ πρὸς τό χειρότερο και, δεύτερον, μολονότι ἐκτιμῶ ὅτι οἱ βουλευτές τοῦ Συνασπισμοῦ πού ἐνδεχομένως θά ἐκλεγοῦν μᾶλλον θά βρῖσκονται στους δικούς μου ἰδεολογικούς και πολιτικούς ἀντίποδες.

5. Ἐπειδή, σέ τελευταία ἀνάλυση, ψηφίζω Συνασπισμό μόνο γιατί θεωρῶ ὅτι ἔτσι ἀναλαμβάνω τή δική μου εὐθύνη — στό μέτρο πού μοῦ ἀντιστοιχεῖ και μόνο σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἐπερχόμενες ἐκλογές — γιά τήν κατάντια τῆς Ἀριστερᾶς, θεωρῶ ὅτι πρέπει νά τελειῶσω δηλώνοντας τό τί ζητῶ ἐγώ ἀπό τόν Συνασπισμό ὡς ψηφοφόρος του, ἀκόμη και ἄν εἶμαι περιπού βέβαιος ὅτι κανένας δέν πρόκειται νά μέ ἀκούσει. Ζητῶ, λοιπόν, ἀπό τό κόμμα πού θά ψηφίσω δύο πράγματα, και τά δύο ιδιαίτερα δύσκολα.

Πρῶτον, τοῦ ζητῶ νά ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ Ἀριστερά ἔχει ὄντως καταστήσει μιά σειρά ἀπό κλειστά κλάμπ πολιτικῶν στελεχῶν χωρίς κοινωνική ἀγκύρωση και νά βγάλει ἀπό κει τά ἀπαραίτητα συμπεράσματα, ἀνοίγοντας μιά δλόπλευρη ἀλλά πειθαρχημένη διαδικασία συζήτησης γιά ὅλες τίς ὀψεις τοῦ δικοῦ της παρελθόντος, δηλαδή γιά τό μέλλον τῆς ὑπόθεσης τοῦ σοσιαλισμοῦ. Δεύτερον, και παράλληλα, τοῦ ζητῶ νά ἀναγνωρίσει ὅτι τά πραγματικά προβλήματα τοῦ τόπου, δηλαδή ἐκεῖνα τά ὅποια οἱ ἐπερχόμενες ἐκλογές τείνουν ἀκαταμάχητα νά ἀποκρύψουν (τό πρόβλημα τῆς παιδείας, τό πρόβλημα τῆς υγείας, ὅλα τά ζητήματα τῆς ἀβίωτης ζωῆς μας, ἀπό τό περιβαλλοντικό μέχρι τό κυκλοφοριακό) δέν ἀντιμετωπίζονται οὔτε μέ προγραμματικές εὐχές οὔτε μέ σεβασμό τῆς «συνδικαλιστικῆς» αὐτονομίας, δηλαδή τῆς ἰδιοτέλειας ὅσων κυριολεκτικά τρέφονται ἀπό αὐτά. Ἡ Ἀριστερά θά γίνει πολιτικά και κοινωνικά ἡ Ἀριστερά πού ὀφείλει νά εἶναι μόνον ἄν, θέτοντας αὐτά τά προβλήματα σίς πραγματικές τους διαστάσεις, συναντήσει ὅσους τά ζοῦν στό περὶ τους και ὑποφέρουν ἀπό αὐτά.

Αὐτά εἶναι τά δύο μου αἰτήματα. Ἐπειδή δέ γνωρίζω ὅτι στήν Ἀριστερά δέν ἰσχύει ὁ ἀστικός καταμερισμός τῆς πολιτικῆς εὐθύνης, σύμφωνα μέ τόν ὅποιο οἱ ἀπλοὶ ψηφοφόροι διατυπώνουν τά προβλήματά τους και οἱ πολιτικοὶ τους ἐκπρόσωποι τά λύνουν, δηλώνω ἐδῶ ὅτι προτίθεμαι νά συμβάλω ὅσο μπορῶ στήν προσπάθεια ἱκανοποίησης αὐτῶν τῶν δύο αἰτημάτων μου, εἴτε αὐτό μοῦ ζητηθεῖ ἀπό τό κόμμα πού θά ψηφίσω εἴτε ὄχι.

ΟΙ ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Οι καλοκαιρινές θύελλες στά νομισματικά πελάγη τράνταξαν τό καράδι της ενιαίας Ευρώπης με τόν πιό καταστροφικό τρόπο. Άκόμα και στους πλέον αισιόδοξους τεχνοκράτες τών Βρυξελλών, άκόμα και στους πιό φανατικούς όπαδούς της θησιγενούς Συνθήκης του Μάαστριχτ άρχισε νά περνά ή ιδέα ότι κάτι σάπιο ύπάρχει, όχι στό αίρετικό βασίλειο της Δανιμαρκίας, αλλά σέ όλόκληρο τόν ευρωπαϊκό κόσμο. Είναι άλήθεια ότι ή μοίρα ύπηρεξε άνελέπη με τήν τεχνοκρατική, νεοφιλελεύθερη Ευρώπη πού φιλοδόξησαν νά κτίσουν οι πρωταγωνιστές του Μάαστριχτ. Πρίν καλά καλά στεγνώσει τό μελάνι τών συμφωνιών, πρίν κοπάσουν οι πανηγυρισμοί και οι ρητορείες, πρόβαλαν τά άδιέξοδα και οι άντιφάσεις. "Όχι ότι αυτό συνέτισε κανέναν. Τό πείσμα χαρακτηρίζει τούς μαθητευόμενους μάγους τών Βρυξελλών. Μετρούν καταστροφές, μετρούν νέους άνέργους, προβλέπουν βαθύτερες ύφέσεις και θύελλες, και επιμένουν ότι ή πολιτική τους είναι ή μόνη δυνατή. "Όχιούιν νωότεροι και παλαιότεροι δογματισμοί μπροστά σ' αυτό τό πάθος, τό κόστος του όποιου πληρώνουν ήδη βαρύ οι ευρωπαϊκοί λαοί και όλα δείχνουν ότι θά τό πληρώσουν βαρύτερα στό άμεσο μέλλον.

Οι άριθμοί τρομάζουν και παραπέμουν ήδη στις πιό σκοτεινές κρίσεις του παρελθόντος. Στο τέλος του 1993 οι άνεργοι στην Ευρώπη τών Δώδεκα θά είναι άνάμεσα στά 19 και στά 20 εκατομμύρια. Στα τέλη του 1994 ύπολογίζουν οι οικονομολόγοι της Κοινότητας ότι ο άριθμός τους θά αύξηθει στά 24 εκατομμύρια και αυτό με τήν προϋπόθεση ότι ο ρυθμός ανάπτυξης θά κυμανθεί γύρω στά 2,5% (έπί του ΑΕΠ). Τό τελευταίο φαντάζει αισιόδοξο, καθώς για τό 1993 ή προβλεπόμενη άνάπτυξη του 2,5% επίσης έχει ήδη άναθεωρηθεί από τόν Ίστανιο στό 0,5%, ενώ θεωρείται πιθανό νά πλησιάσει τόν πλήρη μηδενισμό της. Σέ μερικές περιοχές της Ίσπανίας ή της Ίρλανδίας οι άνεργοι ύπερβαίνουν τό 40%, με άποτέλεσμα τήν όλόπλευρη ύποβάθμιση τοπικών κοινωνικών ενότητων και τήν περιθωριοποίηση όλόκληρων νομών. Μέχρι τό πολλά ύποσχόμενο 2000, οι κοινοτικοί άναλυτές δέν ύπόσονται καμιά ουσιαστική βελτίωση στο πρόβλημα. Τό αντίθετο μάλιστα.

Τό ότι οι θυσίες αυτές είναι πρόσκαιρες και ότι προετοιμάζουν τό κοινό καλό και τό εύλογημένο αύριο, τό επίσημο δηλαδή σύνθημα-άλλοθι του νεοφιλελευθερισμού, όχι μόνο δέν πείθει πιά τόν πολύ κόσμο αλλά και τό εγκαταλείπουν άκόμα και οι έμπνευστές του, με τήν έξαιρέση φυσικά μερικών γραφικών φερέφωνων της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, όπως ο κύριος Μάνος στην προεκλογική μας Ελλάδα. Πολύ λίγες από τίς προβλέψεις επαληθεύονται, πολύ λίγοι στρατηγικοί ή τακτικοί στόχοι ύλοποιούνται. Ποιός δέν θυμάται τούς σταθμούς της σύγκλισης και τίς ιδιαίτερα άυστηρές προδιαγραφές τους. Λίγους μήνες μετά, ή προϋπόθεση και ο άξονας αυτών τών προδιαγραφών, τό σφικτό ενιαίο νομισματικό σύστημα, ύπάρχει

πλέον μόνο στά χαρτιά, καθώς τά ποσοστά ελεύθερης διακύμανσης τών νομισμάτων άγγίζουν τό 30%! Πρίν άκόμα προλάβει νά επικυρωθεί ή Συνθήκη του Μάαστριχτ από τά ένδιαφερόμενα Κοινοβούλια τών κρατών-μελών, άνοιξαν οι επίσημες και προπαντός οι άνεπίσημες άναζητήσεις σχετικά με τήν ριζική άναθεώρησή της. Τό ότι ή διαδικασία δέν έχει επίσημα ξεκινήσει δέν όφείλεται στην έλπίδα τών ισχυρών ευρωπαϊκών στοιχείων της, αλλά στο γεγονός ότι οι διαφωνίες μεταξύ τών ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών, άκόμα και άνάμεσα στη Γαλλία και τη Γερμανία, έχουν τόσο διευρυνθεί ώστε νά μήν ξέρει κανείς από πού μπορεί ν' άρχισι μιά νέα διαπραγματεύση.

Τηρουμένων τών άποστάσεων και τών διαφορών, ή κατάσταση θυμίζει τίς φιλελεύθερες άρχές του 19ου αιώνα. Τότε οι πρόγονοι τών σημερινών νεοφιλελεύθερων μάγων είχαν αναλάβει νά διαχειριστούν τή μεγάλη ύπόθεση της ευρωπαϊκής άπογείωσης, τήν εφαρμογή τών περι ελευθερίας και ισότητας τών πολιτών διακηρύξεων, μέσα σ' ένα καθεστώς καθολικής εημερίας. Δέν ήταν λίγοι αυτοί πού τρόμαξαν τότε με τόν άπάνθρωπο χαρακτήρα της «άνοικτης» άγοράς. Αυτής της καινοφανούς ζούγκλας, όπου ο κάθε ισχυρός μπορούσε, στο όνομα της ελευθερίας του άνταγωνισμού, νά έξαφανίσει τόν κάθε αδύνατο. Λειτουργικά άδιέξοδα και πλήθος κοινωνικών συγκρούσεων, της πιό άγριας μορφής, χρειάστηκαν για νά δημιουργηθούν οι μηχανισμοί πού θά έξισοροπούσαν λίγο τά πράγματα και νά περιοριστεί τό φιλελεύθερο μένος. Στίς μέρες μας, κακή ή τύχη, άνάλογες ιδέες άνέλαβαν νά διαχειριστούν τήν ύπόθεση της ευρωπαϊκής ένωσης, πού τόσο είχε άνάγκη ή Γηραιά Ήπειρος. Τά άποτελέσματα άρχίζουν νά διαγράφονται έρηκτικά και άπειλητικά.

Τά προηγούμενα άποτελέσματα έχουν έναν κοινό παρονομαστή: τή σταθερή επίταχυνση της άποδιομηχάνισης της Δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα σέ τομείς πού άπασχολούσαν ως τότε σημαντικά ποσοστά του εργατικού δυναμικού. Τό φαινόμενο, πού ξεκίνησε από τήν ύφαντουργία πρίν από 10-15 χρόνια, συγκλονίζει σήμερα μιά σημαντική και συμβολική βιομηχανία: τό αυτοκίνητο¹. Τό τελευταίο άπασχολούσε ως πρόσφατα τό 10% του συνολικού δυτικοευρωπαϊκού βιομηχανικού άνθρώπινου δυναμικού, δηλαδή περισσότερα από 2.500.000 άτομα. Μαζί με τίς έμμεσες άπασχολήσεις στον τομέα της κατασκευής και της έμπορίας του αυτοκινήτου, επρόκειτο για μιά άνθούσα έπιχείρηση πού προμήθευε τό 39% της παγκόσμιας παραγωγής². Η Δυτική Ευρώπη ήταν φυσικά και ή μεγαλύτερη παγκόσμια άγορά του άγαθού αυτού, καθώς διέθετε τό 31,5% της παγκόσμιας κατανάλωσης, μπροστά από τή Βόρεια Αμερική (30,3%) και τήν Άσία (23,4%). Σήμερα οι άριθμοί αυτοί βρίσκονται σέ πλήρη άναδιάταξη.

Ἐνάμεσα στό 1991 καί τό 1992, ἡ παγκόσμια ἀγορά αὐτοκινήτου συρρικνώθηκε κατά 7,8% καί ἡ εὐρωπαϊκή κατά 10%³. Γιά τό 1993 οἱ προοπτικές παρουσιάζονται ἐφιαλτικές. Στό πρῶτο ἑξάμηνο τοῦ χρόνου αὐτοῦ ἡ ζήτηση αὐτοκινήτων μειώθηκε κατά 34% στήν Ἰσπανία, κατά 21,2% στή Γερμανία καί κατά 20% στήν Ἰταλία. Στήν Εὐρώπη τῶν ἀνέργων καί τῶν ἀστέργων, τό αὐτοκίνητο δέν παρουσιάζεται πλέον ὡς προσιτό στους πολλούς ἀγαθό. Ἐπιπλέον, τό μερίδιο τῶν Εὐρωπαίων κατασκευαστῶν στήν ἀγορά τῆς ἠπείρου συρρικνώνεται πολύ πῶ γρήγορα ἀπ' ὅ,τι τό ἀντίστοιχο τῶν ὑπερατλαντικῶν ἀνταγωνιστῶν τους. Ἐνάμεσα στό 1991 καί τό 1992 ἡ Volkswagen διέθεσε 25,9% λιγότερα αὐτοκίνητα, ἡ FIAT 21,2%, ἡ Mercedes 28,7% καί ἡ Volvo 26,5%. Στήν ἴδια ἀγορά ἡ General Motors (HPIA-OPEL) ὑποχώρησε μόνο κατά 9,4% καί οἱ τρομεροὶ Ἰάπωνες κατά 14,2%.

Ἡ ἀπάντηση στίς ἐξελίξεις αὐτές συνοψίζεται στήν προσπάθεια μείωσης τοῦ κόστους παραγωγῆς. Ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας ἔκανε ἐντυπωσιακά ἀλματα μέ τή διάδοση τῆς ρομποτικῆς καί συνεχίζει νά αὐξάνεται σέ ποσοστά πού ἀγγίζουν τό 10% ἐτησίως. Μπροστά στό μέγεθος τῆς κρίσης αὐτό δέν εἶναι ἀρκετό, στό βαθμό μάλιστα πού ἀπαιτεῖ ὑψηλές ἀρχικές ἐπενδύσεις μέ ἀδέδαιο μέλλον. Ἡ δεύτερη ἐπιλογή, συνέχεια τῆς πρῆτης, εἶναι ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων στίς ἐπιχειρήσεις αὐτές, ὄχι μόνο στό ἐπίπεδο τῆς κατασκευῆς ἀλλά καί στό ἀντίστοιχο τῶν στελεχῶν — στό μάλιστα μόνον ἰδιαιτέρα. Οἱ ἀριθμοὶ ἀπολύσεων στίς εὐρωπαϊκές βιομηχανίες ἐντυπωσιάζουν, ὅλοι, ὁμως, παραδέχονται ὅτι τό χειρότερο δέν ἔχει ἔρθει ἀκόμα. Ἐπιπλέον, οἱ ἐκβιαστικές κινήσεις τῶν μεγάλων κατασκευαστῶν πρὸς τοὺς προμηθευτῆς τους πρῶτων ὑλῶν καί ἐξαρτημάτων (παράταση τοῦ χρόνου ἀποπληρωμῆς τῶν παραγγελιῶν, αὐθαίρετες μειώσεις τῶν τιμῶν κ.λπ.) καθιστοῦν προβληματική τήν ἐπιδίωξη ὀλόκληρου παραγωγικοῦ πλέγματος καί ἐντείνουν τήν παραγωγή ἀνεργίας.

Οἱ προαναφερθεῖσες λύσεις δέν θεραπεύουν φυσικά τό κακό. Τό ἀντίθετο μάλιστα. Σύμφωνα μέ τίς «ἠθικές» κατά τόν κ. Ἀνδριανόπουλο ἀρχές τοῦ (νεο) φιλελευθερισμοῦ, οἱ παραπάνω κινήσεις ἐξυπηρετοῦν τίς ἀνάγκες ἀνταγωνιστικότητας καί κερδοφορίας τῶν ἐπιχειρήσεων, μεταφέρουν δέ στόν κρατικό τομέα καί στήν κοινωνία ὀλόκληρη τό πρόβλημα καί τό κόστος μᾶς τερατωδῶς αὐξημένης ἀνεργίας. Τά ἔθνη κρᾶτη ἀλλά καί τά ὅποια ταμεῖα τῆς Κοινότητας γονατίζουν κάτω ἀπό τό βάρος τῶν νέων ὑποχρεώσεών τους καί ἐφαρμόζουν περιοριστικές πολιτικές ὑφεσης γιά νά συγκρατήσουν τίς δημοσιονομικές τους ἰσορροπίες. Αὐτό μέ τή σειρά του ὑποβαθμίζει τήν κοινωνική καταναλωτική δυνατότητα, πλήττοντας καίρια τήν ἀγορά τοῦ αὐτοκινήτου. Ἄν ὑποψιάζεστε παραλογισμό, ἔχετε δίκιο. Περί παραλογισμοῦ πρόκειται καί μάλιστα τόσο ἐμφανοῦς ὥστε χρειάζεται νά ἐπιστρατευθεῖ ὄλος ὁ τεχνοκρατικός δογματισμός τῶν κυβερνῶντων τήν Κοινότητα καί τά ἐπί μέρους κράτη τῆς γιά νά κρατηθεῖ μιά τέτοια πολιτική «ἐλεύθερης ἀγορᾶς στήν ὑπηρεσία τοῦ κέρδους».

Οἱ ἐπιλογές, ὁμως, αὐτές κλονίζουν τή διεθνή θέση τῆς Κοινότητας, ὑποβαθμίζουν τίς διαπραγματευτικές τῆς δυνατότητες καί τήν ὀδηγοῦν σέ ἐπικίνδυνες κοινωνικές περιπλοκές. Τό εὐρωπαϊκό κεφάλαιο στόν τομέα τῆς αὐτοκινητοβιομηχανίας (γιά νά περιοριστοῦμε στό παράδειγμά μας, χωρίς νά παραγνωρίζουμε ὅτι ἀντίστοιχα φαινόμενα συμβαίνουν καί σέ ἄλλους παραγωγικούς τομείς) καθώς κινεῖται ἀνεξέλεγκτο μέσα στους κανόνες τῆς «ἐλεύθερης ἀγορᾶς» ὄχι μόνο δέν υἱοθετεῖ μιά εὐρωπαϊκή προοπτική, ἀλλά παρουσιάζεται σέ κάθε στιγμή πρόθυμο νά ἀντιστρατευθεῖ τά στρατηγικά συμφέροντα τῆς Γηραιᾶς Ἠπείρου. Προτιμᾷ νά συμμαχεῖ καί νά συνεργαζεται μέ ἀμερικανικά ἢ ἰαπωνικά συμφέροντα γιά νά ἀντιμετωπίζει τοὺς Εὐρωπαίους ἀνταγωνιστές του, ἐνῶ πρόθυμα μεταφέρει

τό παραγωγικό του δυναμικό ἐκεῖ ὅπου μπορεῖ νά πετύχει καλύτερους ὄρους.

Στό πρῶτο ζήτημα τό παράδειγμα τῆς βρετανικῆς αὐτοκινητοβιομηχανίας εἶναι ἐνδεικτικό. Μὴν μπορῶντας νά ἀντιμετωπίσει τοὺς Γάλλους, τοὺς Γερμανοὺς ἢ τοὺς Ἰταλοὺς ἀνταγωνιστές τῆς, προχώρησε σέ περίπου ὀλοκληρωτική ταῦτιση μέ Ἰάπωνες κατασκευαστές. Μὲ ἀντάλλαγμα μιά περιορισμένη ἐπιτυχία — ἡ ἰαπωνικῆς ἰδιοκτησίας Rover ἦταν ἡ μόνη βιομηχανία πού αὐξήσε κατά 2,4% τίς πωλήσεις τῆς στό κρίσιμο Α' ἑξάμηνο τοῦ 1993 — ἀνοῖξαν οἱ ἄσχοι τοῦ Αἰόλου στό χώρο τῆς ἐργασίας. Μὲ βάση τό πρότυπο τῆς Nissan, τῆς πρῆτης ἰαπωνικῆς ἐγκατάστασης στή βρετανική αὐτοκινητοβιομηχανία, τά ἰαπωνικά ἐργοστάσια τῆς Βρετανίας ἐφάρμοσαν τό ἕνα μετά τό ἄλλο ἰαπωνικές νόρμες ἐργασίας, πού ἀνατρέπουν ὅλα ὅσα ἴσχυαν στόν εὐρωπαϊκό χώρο⁴. Προσλήψαι νέων ἐργατῶν πλήρως ἐξαρτημένων ἀπὸ τήν ἐπιχείρηση, πρακτικὴ ἀπαγόρευση τοῦ συνδικαλισμοῦ, ἀμοιβές ἐξαρτημένες ἀπὸ τά διαρκῶς μεταβαλλόμενα πλάνα παραγωγικότητας, ὥρες ἐργασίας καί ἀδειες κατά βούληση τῆς ἐπιχειρήσεως κ.λπ. Στήν ἀπελπισμένη ἀπὸ τήν ἀνεργία τῶν νέων Ἀγγλία, ὅλ' αὐτά πέρασαν χωρίς ἰδιαιτερές ἀντιδράσεις. Καί τυχόν ἀπορίες γιά τή δυστοκία τῆς Κοινότητας στό νά υἱοθετηθεῖ μέτρα κοινωνικῆς προστασίας, καθώς καί τήν ἐτοιμότητα τῆς Βρετανίας στό νά τά ἀπορρίπτει, θρῖσκουν ἐδῶ τήν ἐξήγησή τους.

Ἐνῶ, ὁμως, οἱ ἐξελίξεις αὐτές διευκολύνουν τήν ἰαπωνική βιομηχανία, ἀνοίγοντάς τῆς τίς (ἐλεύθερες) ἀγορές τῆς Εὐρώπης, στήν τελευταία προκαλοῦν πλήθος παρενέργειες. Θά μπορούσαμε νά συνοψίσουμε τίς σημερινές τάσεις μέ τή λέξη φυγή. Πραγματικά, χάρις στήν ἀδιάκοπη μεταφορά παραγωγικοῦ δυναμικοῦ, ἡ παραγωγή αὐτοκινήτων γνωρίζει ἀνηση σέ μακρὲς χώρες. Στή Βραζιλία, ὅπου ἡ Volkswagen καί ἡ FIAT ἀκολούθησαν τοὺς δρόμους πού ἀνοῖξαν οἱ General Motors καί ἡ Ford, ἡ παραγωγή προβλέπεται νά αὐξηθεῖ κατά 45% στό δύσκολο 1993. Στό Μεξικό, ὅπου οἱ μισθοὶ εἶναι ἑξὶ φορές μικρότεροι ἀπ' ὅ,τι στήν Εὐρώπη, ἡ σημερινή παραγωγή θά διπλασιαστεῖ πρὶν τό 2000. Οἱ πῶ ἀπίθανες χώρες δέχονται προσφορές κατασκευαστῶν. Τό Καζακστάν καί τό Οὐζμπεκιστάν διάλεξε ἡ Mercedes γιά τήν παραγωγή λεωφορείων καί φορτηγῶν. Στόν τομέα δέ τῶν ἐξαρτημάτων, ἡ πρὸς ὅλα τά σημεία ἔξοδος ἔχει πάρει τό χαρακτήρα ὑστερίας. Στίς πῶ ἀπίθανες συνοικίες τῆς Ταϊλάνδης κατασκευάζονται τμήματα τοῦ αὐριανοῦ «εὐρωπαϊκοῦ» αὐτοκινήτου, ὅπως ἀπὸ καιρὸ κατασκευάζονταν ἐκεῖ οἱ «παρισινές» τσάντες Delsey ἢ τά παπούτσια Adidas. Οἱ σέ ἐπίπεδο δουλείας σχέσεις ἐργασίας στίς περιοχές αὐτές ἀποτελοῦν τόν καλύτερο κράχη γιά τοὺς θιασώτες τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Ἡ ἀναζήτηση ὑπερόπτιων τόπων φθινοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ εἶναι τόσο ξέφρενη, πού ἀνταγωνίζεται καί τό νέο Ἐλντοράντο τοῦ τύπου αὐτοῦ, τίς ἀνατολικοευρωπαϊκές χώρες. Μόλις χθές ἀκώρωσε ἡ Volkswagen τίς ἐπενδύσεις πού σκόπευε νά κάνει στήν τσεχική Skoda. Προφανῶς ἡ Βραζιλία προσφέρει περισσότερο. Οἱ μισθοὶ τῶν 15-30.000 δρχ. τό μήνα φαίνονται ὑψηλοὶ σέ μιά ἐπιχείρηση πού μπορεῖ νά βρεῖ ἀντίστοιχους τῶν 2-3.000 δραχμῶν. Οἱ τύχες τῆς εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου — στά ἀνατολικά καί στά δυτικά — ἀπειλοῦνται τό ἴδιο ἀπὸ τήν ἀποβιομηχανία καί τή μετανάστευση τοῦ παραγωγικοῦ τους δυναμικοῦ: τό αὐτοκίνητο, ἐπαναλαμβάνουμε, δέν εἶναι παρά ἡ κορυφή τοῦ παγόβουνου. Ἡ μετανάστευση αὐτὴ ἔχει προχωρήσει περισσότερο σέ φθινοτέρα εἶδη πρῆτης ἀνάγκης, μέ ἐπικεφαλῆς τά εἶδη ἐνδυσης καί ὑπόδησης.

Η «μόνη εφαρμόσιμη πολιτική»

Ξέρουμε και από τον κύριο Μάνο ότι η πολιτική του νεοφιλελευθερισμού είναι η «μόνη δυνατή πολιτική». Δεν είναι δική του ιδέα, όλοι οι στά πράγματα Ευρωπαίοι νεοφιλελεύθεροι ισχυρίζονται τό ίδιο πράγμα. Αυτό τό σύνθημα τούς επιτρέπει νά είναι δογματικοί και απόλυτοι, ακόμα κι όταν τά φαινόμενα επίμονα διαψεύδουν τούς ύπολογισμούς, τούς ισχυρισμούς και τίς εξαγγελίες τους. Φυσικά — στό πρώτο μισό του 19ου αιώνα συνέβαινε κάτι ανάλογο μέ τούς φιλελεύθερους — στό επίπεδο τής πολιτικής οι ιδέες και οι επιλογές τους λειτουργούν άνευ αντίπαλου. Στηρίζονται γιά τήν ακρίβεια στήν ήττα και στήν πρόσκαιρη περιθωριοποίηση τών πολιτικών εκείνων δυνάμεων πού προτάσσουν τό κοινωνικό στό τεχνοκρατικό, τήν κατάσταση τών ανθρώπινων μαζών στήν κατάσταση του κεφαλαίου. Η «μόνη πολιτική» είναι όπωσδήποτε ή κυρίαρχη πολιτική στον ευρωπαϊκό χώρο, αυτό, όμως, δεν σημαίνει — όπως ο κύριος Μάνος και οι όμοιοί του ισχυρίζονται — ότι είναι ή μόρια τής ανθρωπότητας.

Έξω από τήν Εύρώπη, οι άλλες μητροπόλεις του καπιταλισμού — άν και νεοφιλελεύθερες — ξέρουν νά χειρίζονται κάθε όπλο του κρατικού παρεμβατισμού. Ο πολύμορφος προστατευτισμός άπλωθεί τήν υπερβολική ειροή ξένων προϊόντων και ιδιαίτερα ευρωπαϊκών, τόσο στήν Ιαπωνία όσο και στίς Ηνωμένες Πολιτείες. Οι διακρατικές συμφωνίες άποκαθιστούν τίς ισορροπίες όπου ύπάρχει κίνδυνος. Ακόμα, μέ άφετηρία τίς στρατιωτικές και κρατικές παραγγελίες πού άποτελούν πολύ σημαντικά μεγέθη οι ΗΠΑ στηρίζουν μέ άμεση κρατική παρέμβαση τίς διομηχανίες πού θεωρούν στρατηγικές. Στήν Εύρώπη τά δόγματα είναι τόσο ισχυρά πού στήν Ελλάδα — γιά νά μήν πάμε σέ χτυπητά παραδείγματα, όπως εκείνα τής Αγγλίας — τό κράτος προδληματίζεται γιά τή στήριξη τής τόσο «στρατηγικής» ναυπηγικής διομηχανίας.

Τά άποτελέσματα αυτής της προσήλωσης στίς άρχές του νεοφιλελευθερισμού είναι σήμερα καταστροφικά, άπειλούν αύριο νά όδηγήσουν σέ καταστάσεις βαρβαρότητας. Η ιδέα τής ένωμένης Εύρώπης είναι τό πρώτο θέμα τους. Αυτή τή στιγμή, ό χώρος τής Κοινότητας είναι μιά άνοιχτή σέ όλους άγορά χωρίς έσωτερική συνοχή, πεδίο άνταγωνισμών, τών όποιων τό κύριο στοιχείο είναι ό Ιαπωνικός και ό άμερικανικός παράγοντας. Όσο άπίστευτο κι άν φαίνεται, μιά πρωτοβουλία πού ξεκίνησε άμυντικά, μέ στόχο νά εξασφαλίσει τίς ευρωπαϊκές οικονομικές δραστηριότητες άπέναντι στίς έξωτερικές άπειλές, ισχυριζόμενη ότι μέ τόν τρόπο αυτό θά προστάτευε τίς κοινωνικές κατακτήσεις τών Ευρωπαίων, τόν πολιτισμό και τά πολιτικά τους σχήματα, κατέληξε στό νά ύπονομεύσει τήν οικονομία, νά εξαθλιώσει τήν κοινωνία και νά συρρικνώσει τόν πολιτισμό και τήν πολιτική άνάγοντάς την σέ καταναλώσιμα προϊόντα MADE IN USA. Οι φιλελεύθερες ιδέες κατάφεραν νά είναι πιε καταστροφικές στον 20ό αιώνα άπ' ό,τι ύπήρξαν στον 19ο. Είναι μιά εξέλιξη κι αυτή.

Τό χειρότερο δέ είναι πού, ελλείψει αντίπαλου, ή κατεύθυνση δεν πρόκειται νά μεταβληθεί στό όρατό μέλλον. Ούτε τά οικολογικά κινήματα, ούτε ή άνάκαμψη τών πάλαι ποτέ παραδοσιακών κομμουνιστών μπορούν νά δώσουν τίποτα περισσότερο από μιά καταγραφή δυσάρεσκειας. Εύκολες λύσεις πιά δεν ύπάρχουν. Τυχόν υιοθέτηση μέτρων προστατευτισμού στά όρια τής Κοινότητας θά προκαλούσε περίπλοκες καταστάσεις σέ έποχές πού ή ευρωπαϊκών συμφερόντων παραγωγή έχει σκορπιστεί ως τά πέρατα του κόσμου ενώ οι άνταγωνιστικές οικονομίες έχουν ισχυρές ρίζες μέσα στά ευρωπαϊκά κράτη⁵. Είναι δέ άπόλυτα φυσικό νά έχουν πολιτικές παρενέργειες οι άποκλίνουσες διαδρομές του ευρωπαϊκού κεφαλαίου.

Η Γερμανία, παραδείγματος χάριν, πού είνθηθήκε από τήν ένοποίηση και τήν άποκατάσταση τών παραδοσιακών της κυριαρχικών προσβάσεων στήν Κεντρική και Ανατολική Εύρώπη, άντέδρασε στό οικονομικό πεδίο άνταγωνιστικά, γιά νά μήν πούμε έχθρικά, ως προς τούς Ευρωπαίους της «εταιρους». Στήν αυτοκινητοβιομηχανία, γιά νά επανέλθουμε στό παράδειγμα μας, εξασφάλισε τό 72% τών έξαγορών και τών επενδύσεων στον άνατολικοευρωπαϊκό χώρο, σέ βάρος τών γαλλικών εταιρειών ιδιαίτερα, τίς όποιες περιόρισε στό 0,5%! Τήν ίδια στιγμή χτυπούσε κάθε είδους επενδυτική εύκαιρία στίς φθηνές χώρες, εκποπίζοντας προτάσεις άλλων Ευρωπαίων κατασκευαστών από τή Βραζιλία και τό Μεξικό ως τήν Ινδία και τήν Ινδονησία. Προφανώς έχουμε εδώ μιά πολιτική του κεφαλαίου, ή όποια ελάχιστα λαμβάνει ύπόψη τής τίς κοινοτικές ισορροπίες. Και όχι μόνο στον τομέα τών έπιτοκιών. Οι νέες θέσεις τών Γερμανών χριστιανοδημοκρατών, τόσο στον τομέα τής ευρωπαϊκής ένοποίησης όσο και στήν προετοιμασία καταστολής κοινωνικών άγώνων (άστυνόμηση, μέτρα κατά τών ξένων κ.λπ.), δηλώνουν τή φυσική κατάληξη τών νεοφιλελεύθερων έπιλογών. Τή διάλυση τής κοινοτικής άλληλεγγύης, τήν άδιαφορία γιά τίς κοινωνικές ισορροπίες.

Στη χώρα μας, ή άποτυχία τής Νέας Δημοκρατίας συνδέεται μέ τίς εξελίξεις αυτές. Τό κόμμα αυτό θέλησε νά είναι πιστός άκόλουθος τών ιδεών του Μάαστριχτ, του νεοφιλελευθερισμού, τής άνοιχτής ελεύθερης άγοράς. Αυτά σέ μιά χώρα πού έχει περισσότερο από κάθε άλλη άνάγκη γιά κρατική κοινοτική παρέμβαση, γιά προστασία του εύθραυστου παραγωγικού της δυναμικού και τών κοινωνικών ιστών της. Είναι τουλάχιστον ύπερφύαλο νά εκθειάζεται ό άκρατος κεφαλαιοκρατικός άνταγωνισμός σέ μιά αδύναμη χώρα πού στηρίζεται σέ ισχυρές ύποδοθητικές παρεμβάσεις- χρηματοδοτήσεις τών κοινωνικών της εταιριών. Μέ δημόσιο χρήμα φυσικά και όχι ιδιωτικό! Η ιδεολογία, όμως, είναι μιά παράξενη κατάσταση μέθης πού συχνά γυρίζει τήν πλάτη στίς πιό προφανείς πραγματικότητες. Κι έτσι, εκεί πού ό κύριος Μητσούκης και ό κύριος Μάνος πιστεύουν ότι άσκοούν πολιτική ύψηλών στόχων, στήν πραγματικότητα καρκινοβατούν επί του τίποτα, μέ γραφικά και κωμικά άποτελέσματα.

Θά μπορούσαν φυσικά νά πετύχουν άν περιόριζαν τήν άμοιβή τής εργασίας κάτω από τίς 10.000 δραχμές τό μήνα γιά ν' άνταγωνιστούν τό Πακιστάν και τήν Ινδία. Εύτυχώς απέτυχαν στον τομέα αυτό.

1. Τά σχετικά μέ τήν αυτοκινητοβιομηχανία στοιχεία άντλήθηκαν από τήν έφ. *Monde Diplomatique*, τ. Σεπτεμβρίου 1993.
2. Έναντι 27% τής Ιαπωνίας και 18% τής Βόρειας Αμερικής.
3. Στοιχεία του 1992.
4. Στή Βρετανία ύπάρχουν ήδη εργοστάσια τών διομηχανιών Nissan, Toyota, Honda, Isuzu κ.λπ.
5. Στήν Ελλάδα ή περίπτωση τής «μόνης ελληνικής» αυτοκινητοβιομηχανίας είναι ένδεικτική. Τι προστατευτισμός μπορεί νά εφαρμοστεί άπέναντι στή Nissan-Θεσσαλονίκης!

'Από τήν πλευρά του ἔθνικου

του Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Ο τρόπος μέ τόν ὅποιο ὀδηγηθήκαμε στίς βουλευτικές ἐκλογές τῆς 10ης Ὀκτωβρίου ὑπῆρξε ἀπό κάθε πλευρά ἀποκαλυπτικός. Ἐφερε στήν ἐπιφάνεια τίς δομικές ἀρρυθμίες τοῦ κοιμματικοῦ συστήματος, προσωποποίησε στό ἔπακρο τόν πολιτικό ἀγῶνα, φόρτισε ἰδεολογικά τόν ἐσωκομματικό ἀνταγωνισμό. Ἡ κρίση στή Νέα Δημοκρατία ἀποκάλυψε μονιμότερες ἀντιφάσεις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, ἀντιθετικές καί ἀλληλοακυρούμενες ἐπιλογές τῶν κοιμματικῶν φορέων, πού παραλύουν ζωτικές θεσμικές λειτουργίες. Πάνω ἀπ' ὅλα, ὅμως, ἔδειξε τήν αὐστηρή συνάρτηση τοῦ κοινωνικοῦ μέ τό πολιτικό, τήν ὀμηρία τοῦ δευτέρου ἀπό τό πρῶτο, τήν ἀδυναμία αὐτονόμησης τῆς «πολιτικῆς τάξης», τήν ἐπισφαλή ἡγεμονία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἑλίτ.

Σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἡ διαφαινόμενη κοιμματική ἐναλλαγή δέν πρέπει μόνο νά θεωρεῖται ὡς ἓνα «ἤδη ἰδωμένο» ἔργο, ἀλλά καί ὡς μία πολιτική διαδικασία πού ἀποδεσμεύει σημασίες, πού ἀποκαλύπτει τήν ταυτότητα τοῦ πολιτικοῦ, τή δόμησή του κατά τήν περίοδο τῆς μεταπολιτευτικῆς συνέχειας. Ἡ περιοδική ἐπαναφορά στήν ἐπικαιρότητα κάποιων μονιμότερων πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν σταθμῶν τῆς μεταπολιτευτικῆς φάσης εἶναι ἴσως ὁ πιό προσδιοριστικός παράγοντας τῆς σημερινῆς κρίσης. Μία κρίση πού ἀναζητᾷ διαρκῶς τήν κοινωνικοποίησή της γιά νά ἀποκαθάρει προσωρινά τούς φορεῖς τῆς πολιτικῆς της ἐκφρασης.

Ἡ Νέα Δημοκρατία

Οἱ αἰτίες κρίσης τῆς νεοδημοκρατικῆς ἡγεμονίας εἶναι πολλές. Ἄς θυμίσουμε ἐν συντομία τίς περιοδικές ἀναζωπυρώσεις της.

α) Ἀμέσως μετά τίς βουλευτικές ἐκλογές τοῦ 1977, ἡ διάλυση τῆς ΕΔΗΚ τοῦ Γ. Μαύρου καί οἱ μαζικές προσχωρήσεις κεντρῶν βουλευτῶν καί στελεχῶν στή ΝΔ ἐξέφρασαν γιά τήν τελευταία μία καθαρά ἀμυντική κίνηση ἐμπρός στήν ἀπειλητική ἐνσάρκωση ἀπό τό ΠΑΣΟΚ τῆς ἀντιπολίτευσης στό σύνολό της. Σέ ἐκείνη τήν πολιτική συγκυρία, ἡ ΝΔ ἐπιχείρησε νά ἀπαντήσει, στό πολιτικό ἐπίπεδο, σέ μία κοινωνική ροπή. Ἡ ροπή αὐτή ἔδειχνε καθαρά τήν ἀντιδεξιᾶ τροχιά τοῦ μεταπολιτευτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ καί ταυτόχρονα τό μόνο μέσο πού διέθετε τό συντηρητικό κόμμα γιά νά τήν ἰδιοποιηθεῖ. Μία κλασική, παλαιοκομματική πολιτική προσχωρήσεων καί συναλλαγῶν ἐπιχειροῦσε νά καλύψει τήν ἰδεολογική της ἀνεπάρκεια, τήν ἀναντιστοιχία της μέ τίς κοινωνικές προσδοκίες.

β) Ἡ ἀνάληψη τῆς κοιμματικῆς καί κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Γ. Ράλλη, μετά τή μεταπήδηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας, συνοδεύτηκε ἀπό τήν ἐκφορά ἑνός «ἥπιου» πολιτικοῦ λόγου, σέ μία στιγμή πού ἦταν φανερό πῶς οἱ κοινωνικές προσδοκίες ἦταν πανέτοιμες νά διαδοῦν τό κατώφλι τῆς «αὐτοπραγμάτωσης» τους. Ὁ «ἄνεμος τῆς ἀλλαγῆς» χλεύαζε τό «πολιτικό ἐπιχείρημα», ἡ «λογική»

δέν κατόρθωσε νά ἀντισταθεῖ στήν «ἐδῶ καί τώρα» δικαίωση τῆς κοινωνίας. Ἡ πιό «ἀριστερή» πολιτική στρατηγική συντηρητικοῦ κόμματος μετά τόν Ἐμφύλιο, ὁ ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, ἀφόπλιξε τό πολιτικό του ὑποκείμενο, ἀπογύμνωσε τίς ρυθμιστικές του λειτουργίες.

γ) Ἡ ἦττα τῆς ΝΔ στίς ἐκλογές τοῦ 1981 συνοδεύθηκε ἀπό τήν ἀνάληψη τῆς κοιμματικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Ἐ. Ἀβέρωφ. Οἱ ἀνατροπές πού ἐπέφερε ὁ νέος ἀρχηγός ἐπιχείρησαν νά συσπειρώσουν τήν κοιμματική βάση, υἱοθετώντας τήν ἀδιάλλακτη ρητορική τῆς «ἀπαλλαγῆς». Παράλληλα, τό κοινωνικό περιεχόμενο τοῦ ἀβερωφισμοῦ παρέμενε θολό καί σέ κάθε περίπτωση ἀδυνατοῦσε νά θέσει ὑπό δοκιμασία τό καραμανλικό δόγμα, ἀκόμα καί ἂν πλευρές τοῦ πρώτου παρέπεμπαν σέ μεταπολεμικά λαϊκιστικά μορφώματα τῆς Δεξιᾶς. Ἐντούτοις, εἶναι ἡ πρώτη φορά, μετά τό 1974, πού στό ἐσωτερικό τοῦ συντηρητικοῦ χώρου ἀναπτύσσεται μία λογική γοητείας τῆς «δύναμης», ἀντιπολιτευόμενη τόν καραμανλισμό. Ὁ ἀβερωφισμός, ἐνῶ δέν μποροῦσε νά συγκροτήσει μία αὐτοδύναμη ἰδεολογική μορφή, προτείνοντας ἓνα πρόταγμα συντηρητικοῦ ριζοσπαστισμοῦ, πολιτικά μιλοῦσε τή γλώσσα ἑνός παρωχημένου ἀντικομμουνισμοῦ καί κοινωνικά ἐξέφραζε μέ συγκεχυμένο τρόπο μία ἀντιπροοδευτική ἰδεολογία, ἐνσαρκώνοντας ἀξίες ἀγροτικοῦ καί παλαιομικροαστικοῦ συντηρητισμοῦ.

δ) Ἡ «κατάκτηση» τοῦ κόμματος ἀπό τόν Κ. Μητσοτάκη γίνεται σέ μία πολιτική συγκυρία πού, γιά πολλούς, τέμνει τή μεταπολιτευτική συνέχεια. Ἡ θεαματική ἀπομάκρυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν Προεδρία καί τό μονεταριστικό πρόγραμμα λιτότητας τῆς δεύτερης πασοκικῆς τετραετίας προσημαιοῦν, ἀντικειμενικά, τήν ἀνάκαμψη τοῦ κοιμματικοῦ σχηματισμοῦ. Ἡ πρώτη μίνι διάσπαση πού προκαλεῖται ἀπό τόν Κ. Στεφανόπουλο, στό ὄνομα μιᾶς «λαϊκῆς Δεξιᾶς», ἀποτυγχάνει. Τό νεοεισελθέν κοιμματικό προσωπικό καί ὁ ἡγέτης του υἱοθετοῦν τή ρητορική τῆς «ἐθνικῆς συμφιλίωσης», ἐκμεταλλεζόμενοι, ἔτσι, τίς πολιτικές πολώσεις τῆς πασοκικῆς διαχείρισης. Παράλληλα, ἐκμεταλλεζόνται τή διάσπαση τῆς «Ἐθνικῆς Λαϊκῆς Ἐνότητας», πού δηματοδότησε τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση, τροφοδοτούμενοι ἀπό τήν ἀνάδυση τοῦ νεομικροαστικοῦ κορπορατισμοῦ, τήν εἰδική μορφή πρόσληψης τοῦ νεοφιλελεύθερου ἀτομικισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Σέ αὐτή τή συγκυρία, πού πηγαίνει ὡς τήν πτώση τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ ΝΔ ἐκφέρει ἓναν ἐκσυγχρονιστικό πολιτικό λόγο, πού φαντάζει ὡς μία καθολική πολιτισμική πρόταση ἀτομικῆς καί κοινωνικῆς ἀναδιοργάνωσης ἐναντί τοῦ πασοκικοῦ λαϊκιστικοῦ ἀρχαϊσμοῦ. Τό πρόγραμμά της ἀποκτᾷ δυναμικά κοινωνικά ἐρείσματα, πού πλαγοκοποῦν καί διεισδύουν, κάποιες φορές ἀποτελεσματικά, σέ λαϊκά στρώματα.

Ἐπὶ τέτοιο καθεστῶς ἀδιαμφισβήτητης ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας, ὁ πρώτος χρόνος τῆς νεοδημοκρατικῆς κυβερνητικῆς τομῆς, παρ' ὅλη τήν ἰσχνή κοινοβουλευτική πλειοψηφία τοῦ φορέα της, θά ἀποτυπώσῃ τό δικό της δείγμα γραφῆς. Ἐπιπλέον, ὁ ἠθικός στιγματισμός τοῦ ἀντιπάλου, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν σκανδάλων, λειτουργεῖ ἀποδιαιρθρωτικά γιά τήν ἀσκησιμιάς

δυναμικής αντιπολίτευσης. Έξάλλου, η γραμμή των πολιτικών συμμαχιών του '89 ανάμεσα σε Δεξιά και Αριστερά μπορεί να υπηρέτησε μία συγκυριακή σκοπιμότητα, εντούτοις έριξε βαθείς ριζές για την άνοηση μας «*κοιλούρας συμβιβασμού*», που αποτέλεσε για ένα χρονικό διάστημα ένα προσδιοριστικό στοιχείο των πολιτικών συμπεριφορών.

Φαινομενικά, αυτή την πρώτη περίοδο της νεοδημοκρατικής διαχείρισης βασιλεύει η ενότητα. Ωστόσο, οι αντιφάσεις είναι υπαρκτές και συγκροτούν μία έρπουσα αντιπολίτευση, ιδιαίτερα στο έσωτερικό του κόμματος. Τό Φιλελεύθερο Φόρουμ θα ένσαρκώσει μία νεοφιλελεύθερη κριτική απέναντι σε διαφαινόμενες «*κρατικιστικές άγκυλώσεις*» της κυβερνητικής διαχείρισης, άνοιγοντας πολιτικά και ιδεολογικά μέτωπα, ιδιαίτερα στο χώρο της οικονομίας και του κράτους. Οι αντιθέσεις, φυσικά, παραμένουν πολιτικά ελεγχόμενες, εντούτοις δέν αποτελούν την «*είσαγωγή*» σε μία συζήτηση για τις δύο διακριτές αντιλήψεις περί θεσμικού έκσυγχρονισμού που διατρέχουν τον κομματικό κορμό, κάτι που δείχνει εύκρινως την ιδεολογική ένδεια του στελεχικού δυναμικού αλλά και μία όριση «*άνωριμότητα*» της κομματικής βάσης, κυρίως στον «*δεξιά λαό*» της υπαίθρου.

Ένα κοινωνικό κι ένα πολιτικό γεγονός έρχονται να ανατρέψουν τις όριζουσες του πολιτικού πεδίου. Τό *κοινωνικό*: οι μαθητικές καταλήψεις-διαδηλώσεις του φθινόπωρου '90-χειμώνα '91 σπάζουν την υποτιθέμενη κοινωνική συναίνεση, ύποθηκεύοντας, έστω μερικώς, τις δυνατότητες έδραίωσης του νεοδημοκρατικού λόγου στο έσωτερικό εύρύτατων λαϊκών στρωμάτων. Στην πραγματικότητα, τό ήθικά στιγματισμένο λαϊκό φαντασιακό ταυτίζεται όχι τόσο μέ τά διφορούμενα του μαθητικού κινήματος, όσο μέ τή συγκεκριμένη *αντιστασιακή του πράξη*, την όποια και έκλαμβάνει ως τό έναρκτήριο λάκτισμα της «*λύτρωσης*» του. Τό *πολιτικό*: τά αποτελέσματα της αναπληρωματικής έκλογής στη Β' Αθηνών κεφαλαιοποιούν ύπορητες λαϊκές δυσαρέσκειες, άκυρώνοντας, ταυτόχρονα, τις προύποθέσεις της πολιτικής τάξης που «*βολονταριστικά*» επέβαλε τό έλληνικό '89. Η άρχή της νεοδημοκρατικής άποσύνθεσης έχει ήδη σημάνει. Οι συγκρούσεις των βαρόνων, που άκολουθούν, προσωποποιούν και έπιταχύνουν την άποσυντονισμένη τροχιά του κομματικού σχηματισμού. Ο αϊφνίδιος προσηλυτισμός της κομματικής και κυβερνητικής ήγεσίας σε ένα θολό σχέδιο νεοφιλελεύθερου πειραματισμού (ύπουργοποίηση Ανδριανόπουλου, έναρξη και έπιτάχυνση των ρυθμών της «*άποκρατικοποίησης*») όχι μόνο άδυνατεί να ανακόψει τή φθίνουσα πορεία, αλλά διχάζει τό κόμμα και τήν κυβέρνηση (έκούσιες άποστασιοποιήσεις και άπανωτές άπομακρύνσεις στελεχών — Έβερτ, Δήμας, Κανελλόπουλος, Ράλλης —, κρίση στη ΔΑΚΕ...). Τό χώνεμα των αντιθέσεων και η ενότητα πολιτικής γραμμής άποδεικνύονται ένα σύντομο διάλειμμα, ένας βολικός μύθος για τήν αναπαραγωγή και τήν έδραίωση του συγκεκριμένου πολιτικού προσωπικού στην κομματική και κυβερνητική έξουσία.

Τό ΠΑΣΟΚ

Αυτή η προιούσα έθνικοποίηση του πολιτικού και κοινωνικού άγώνα από τή φύση της άποζητά φερέγγυους και προνομιακούς έκφραστές, άποκλειστικούς νομείς. Τό ΠΑΣΟΚ, από τή φύση του, ένσαρκώνει, κατά τον πλέον άποτελεσματικό τρόπο, τή διαταξική μορφή του έθνικιστικού ριζοσπαστισμού μεγάλων τμημάτων της κοινωνίας. Συλλογικές συσπάσεις άπόρριψης της έτερότητας βρίσκουν στο ΠΑΣΟΚ τά μέσα της ιδεο-

λογικής τους προαγωγής σε κυρίαρχη «*πολιτική βούληση*». Τό «*Σκοπιανό*» και η διαμάχη για τις άστυνομικές ταυτότητες άποτελούν τά πιο κραυγαλέα παραδείγματα μετάφρασης κοινωνικών προκαταλήψεων σε πράξεις πολιτικής αντίστασης. Οι λαϊκές έγγλήσεις μίας τέτοιας έθνικιστικής σταυροφορίας άναγνωρίζουν τους έντολοδόχους τους στο έσωτερικό ενός *κοινωνικού πλαισίου* κοινωνικής άνάπτυξης, σε τέτοιο βαθμό που ό «*κοινοτισμός*» της να λειτουργεί άποκλειστικά ως *παραδοσιακός κοινοτισμός*.

Τό νέο ιδεολογικό μανιφέστο του ΠΑΣΟΚ που άντικαθιστά, ή «*συμπληρώνει*» για τους ρομαντικούς, τήν Διακήρυξη της 3ης του Σεπτέμβρη, άποτελεί πεδίο άρθρωσης τέτοιων ιδεολογικών πρακτικών. Οι πολιτικοϊδεολογικές μετατοπίσεις άνάμεσα σε αυτά τά δύο καταστατικά κείμενα μπορεί να είναι δρατές και άξιοσημείωτες, οι συνέχειες, όμως, είναι υπαρκτές, ύφέρπουσες, δύσκολα κατανοητές από μία πρώτη τυπική προσέγγιση. Η βασικότερη, τόπος στην κυριολεξία όπου έπιχειρείται ένα πλήθος συγκυριακών πολιτικών μεταλλάξεων, είναι ή μεταμόρφωση της *αντιμπεριαλιστικής ρητορικής* της 3ης του Σεπτέμβρη 1974 στην αντίστοιχη *έλληνοκεντρική* της 3ης του Σεπτέμβρη 1993. Αν στην πρώτη περίπτωση ό διαταξικός έθνοκεντριασμός ήταν τό κατάλληλο άποτέλεσμα του «*αντιμπεριαλιστικού άγώνα*» μίας περιφερειακής χώρας, στη δεύτερη περίπτωση ό «*αντιμπεριαλισμός*» προσλαμβάνει τή μορφή ενός υπεραξιακού έθνοκεντριασμού, του έλληνοκεντριασμού, μίας άπειλούμενης και περιθωριοποιούμενης κοινότητας.

Η συντριπτική πλειοψηφία του στελεχικού δυναμικού και της κομματικής βάσης έχουν έσωτερικεύσει τή συνέχεια μίας τέτοιας ιδεολογικής γραμμής, έθισμένοι, ήδη από τό 1974, στον «*άνενδοτισμό*» της «*αντιστασιακής*» τους έστρατείας. Τό ιδεολογικό σχήμα παραγωγής των μεγάλων πολιτικών προσανατολισμών παραμένει άξιοσημείωτα σταθερό, αιώνιο, και τροφοδοτεί ψυχολογικά άνακλαστικά παράγοντας διαρκώς ταυτόσημες, ως προς τήν ουσία τους, πολιτικές στάσεις. Έδώ τά πρέπει να άναζητηθεί τό «*θαύμα*» της διατήρησης της κομματικής ενότητας από τό 1989 έως σήμερα, έστω κι αν πρέπει να άναγνωρίσουμε ότι οι προύποθέσεις αυτής της ενότητας δέν είναι ίδιες με αυτές της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου. Αν, όμως, παλαιότερα οι «*έκσυγχρονιστικές*», άποκλίνουσες από τή Διακήρυξη της 3ης του Σεπτέμβρη, αντιλήψεις άντιμετωπίζονταν μέ διοικητικό τρόπο, σήμερα ή κατάκτηση εκ μέρους τους μίας σχετικής άυτονομίας στο έσωκομματικό πεδίο προσβάλλεται από τήν άδιαφορία μίας προσηλυτισμένης στον έθνικισμό κομματικής βάσης, του κομματικού λαού εν γένει. Ο τρόπος έκτύλιξης της σύγκρουσης «*παλιού*» και «*νέου*» στο έσωτερικό του ΠΑΣΟΚ ύποχρεώνει τους έκφραστές του δεύτερου είτε να σιωπούν (όπως έγινε στην περίπτωση του «*Σκοπιανού*»), είτε να μιλούν τή γλώσσα ενός «*στρεβλού κοσμοπολιτισμού*», έχοντας διαρκώς στραμμένη τήν προσοχή τους στη διασφάλιση ενός έλάχιστου κομματικής και λαϊκής νομιμοποίησης. Έτσι ώστε ή *όποιαδήποτε μελλοντική άναδιανομή της κομματικής ισχύος* να μήν κρίνεται *εφάπαξ*, αλλά να συνιστά ένα διαρκές δημοψήφισμα κατάφασης σε *άκλόνητες άρχές*, σε μία όρισμένη πολιτική ήθική.

Αυτή η πολιτική ήθική λείπει από τή Νέα Δημοκρατία, ένα ιδεολογικό σύστημα κανόνων και έπιταγών που άποτελεί τή μόνη πηγή των έσωκομματικών της αντιφάσεων, τό άνεργάτιστο της πολιτικής της ρητορικής, τήν άδυναμία κατάκτησης της «*πολιτικής της άυτονομίας*», αυτή ή ριζική άπουσία άποτρέπει τήν όμόφωνη κοινωνική άποδοχή της κατασκευής «*προδοτών*» από τήν κομματική ήγεσία: και αυτή ή πολιτική ήθική άπέτρεψε ως σήμερα τό ΠΑΣΟΚ από τό να περάσει μία βαθιά ιδεολογική κρίση, που θά μαζικοποιούσε φαινόμενα κομμα-

τικῶν ἀποσκιρτήσεων ἢ θά νομιμοποιούσε μιά τυπική κομματική ἀντιπολίτευση.

Στὴν πραγματικότητα, αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ εἶναι ἓνα κοινωνικό μεταίκασμα τῶν μετεμφυλιοπολεμικῶν ψυχώσεων, πού μεταπολιτευτικά, μὲ τὴν προσδιοριστικὴ συνέργεια τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἔλαβε τὴ μορφή μιᾶς κοινωνικῆς κλίμακας ἀξιών, ἱκανῆς νὰ ἐπιρραεῖ στάσεις καὶ συμπεριφορὲς σὲ ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ φάσμα. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ ἐπιχειρούμενη διείσδυση στὸ ἀτελὲς δικομματικὸ σύστημα ἀπὸ τὴ νεοπαγὴ Πολιτικὴ Ἐνοχία ὄχι μόνον δὲν ἐπιθυμῆ, ἀλλὰ οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ ἀνατρέψει τὸν διάχυτο ἰρασιοναλισμὸ πού ἐπιβάλλει ὁ ὑπάρχων κώδικας πολιτικῶν ἀνταλλαγῶν. Ἡ σαμαρικὴ «ὑπέρβαση» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιά ἀπόπειρα «ριζοσπαστικοποίησης» στὸ χῶρο τῆς Δεξιᾶς, πού μὲ ὄχημα τὸ ἐθνικὸ πρόβλημα ἐπιχειρεῖ νὰ τὸν ἐπανασυνδέσει μὲ τὴν παραδοσιακὴ δάση νομιμοποίησής του, μὲ μιά ἀναπαλαιωμένη μορφή «ἐθνικοφροσύνης».

Ἡ νέα πολιτικὴ περίοδος πού ἀνοίγει μετὰ τὶς βουλευτικὲς ἐκλογές τῆς 10ης Ὀκτωβρίου δὲν θά παγιώσει στατικά τὸν ὑπάρχοντα συσχετισμὸ δυνάμεων, ἀλλὰ θά ἀποτελέσει καὶ τὴν ἀφετηρία νέων πολιτικῶν διαδικασιῶν ἐπαναπροσδιορισμοῦ τοῦ κομματικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ὅποιες τροποποιήσεις ἐπέλθουν, πέρα ἀπὸ πρόσωπα, θά εἶναι ἀργόσυρτες, ἀφοῦ τὰ ἐντονα προβλήματα ταυτότητας πού ἀντιμετωπίζει ὁ ἑλληνικὸς κοινωνικὸς σχηματισμὸς δὲν προσφέρονται γιὰ ἐκπλήξεις.

Ὡστόσο, ἡ ἐκρηξη τῶν ἐσωκομματικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἡ ἀποσταθεροποίηση τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς, πού προκαλοῦνται ἀποκλειστικά ἀπὸ «οἰκονομικοὺς λόγους», δὲν ὀδηγοῦν ἀναγκαστικά στὴν κατάρρευση κόμματος καὶ κυβέρνησης. Ἡ ΝΔ διέθετε τοὺς ἀπαραίτητους ἰδεολογικοὺς καὶ κατασταλικούς μηχανισμούς γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τῆς κοινωνικῆς ἐντασης. Σὲ αὐτὴ τὴ δάση, οἱ κοινωνικὲς πολώσεις καὶ οἱ ἐνδοκομματικὲς ρήξεις, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς νεοφιλελεύθερης πρακτικῆς, δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴ συγκεκριμένη ἰδεολογικὴ κρίση πού διαπερνᾷ τὸν κομματικὸ σχηματισμὸ. Ἐνα ἄλλο γεγονός ἐρχεται ὄχι ἀπλῶς νὰ προστεθῆ, ἀλλὰ νὰ «ριζοσπαστικοποιήσει» τὴν ἔτσι κι ἄλλιως ἀποσταθεροποιημένη πολιτικὴ συνθήκη, νὰ κάνει συνολικὴ τὴν κρίση πολιτικῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας. Ἡ ὄξυνση τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, πάντα

παρόντος στοὺς κοινωνικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἀγῶνες, ὁλοκληρώνοντας τὴν ὑπαρκτὴ πολιτικὴ κρίση, ἀνακατανέμει τοὺς συσχετισμούς δυνάμεων στὴν κοινωνία καὶ στὸ κόμμα. Τὸ διάθημα Σαμαρᾶ ἐρχεται νὰ ἐκφράσει καὶ νὰ ἀποκρυσταλλώσει αὐτὴ τὴ δραματικὴ ἀλλαγὴ τῶν δεδομένων, δείχνοντας ταυτόχρονα τὸ ἔλλειμμα ἐθνισμοῦ στὴν πολιτικὴ στρατηγικὴ τοῦ κόμματος. Ἡ ἐκτύλιξη τῆς συγκεκριμένης ἐθνοπολιτικῆς κρίσης δείχνει ἀκριδῶς ὅτι τὸ ἐθνικὸ ἔχει πάψει πλέον νὰ ταυτίζεται προνομιακά μὲ τὴ Δεξιᾶ. Ἡ τελευταία ἔχει γίνῃ συνάντη τῆς ἐθνικῆς «ἐνδοτικότητας», τοῦ ἐθνικοῦ «μεταπρατισμοῦ». Ἡ κρίση ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας τῆς ΝΔ εἶναι κρίση τῆς σχέσης τῆς μὲ τὸ «λαό», ἀδυναμία σὺναιψης σταθερῶν καὶ πλειοψηφικῶν σχέσεων μὲ τὶς λαϊκὲς δυνάμεις μέσα ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀποτελεσματικότητα τοῦ ἐγχειρήματος Σαμαρᾶ, ἡ διαπλοκὴ τῶν πολιτικοῖδεολογικῶν σχέσεων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κόμματος τῆς ΝΔ φτιάχνει συγκυριακὲς πολιτικὲς ἰσορροπίες, οἱ ὁποῖες ἀδυνατοῦν νὰ συγκροτήσουν μιά μόνιμη ἰδεολογικὴ ἐστία, νὰ προσηλυτίσουν τὸ κόμμα σὲ μιά προσδιορισμένη μορφή ἐθνικῆς ἰδεολογίας, σὲ μιά καὶ ἀδιαίρετη ἀντίληψη περὶ ἐθνικοῦ συμφέροντος. Ἡ ρητορικὴ τοῦ σαμαρικοῦ «ἀνεκδοτισμοῦ» — στὸ κοινωνικό, τὸ πολιτικό, τὸ οἰκονομικὸ καὶ τὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο —, ἡ μετεμφύχωση τοῦ ἀβερωφισμοῦ ὡς λιτανικὴ καταγγελία τῆς «ἐθνικῆς παρακμῆς» καὶ ἐκθίεσις τῆς «δύναμης», τὸ μήνυμα μιᾶς «καθα-

ρῆς» καὶ ἀδιαμεσολάβητης σχέσης μὲ τὸ «λαό», ἡ ἱστορία ὡς δημιουργὸς ὑποκειμένων, ὁ βολονταρισμὸς ὡς τὸ ἀποκλειστικὸ ὄχημα πού χαράζει τὸ δρόμο ὄχι μιᾶς ἐξομάλυνσης ἀλλὰ μιᾶς ἐξυγίανσης, ἡ συνασπισμικὴ ἰδεολογία ἐνός ὑπερταξικοῦ ἐθνικεντριζμοῦ, ὅλ' αὐτὰ δείχνουν καθαρὰ τὶς ἀνεπίλυτες ἀντιφάσεις στοὺς κόλπους τοῦ κόμματος, προμηνύοντας, ἂν ὄχι ριζικότερες καὶ μαζικότερες διασπάσεις, τουλάχιστον εὐρύτερες καὶ ἀνέκδοτες ὡς σήμερα συσπειρώσεις, μετασχηματίζονται τὶς ἴδιες τὶς μορφές τῆς κομματικῆς συγκρότησης. Ἀντικειμενικά, ἓνας νέος τύπος κομματικῆς ἐνότητας καλεῖται νὰ ἐκφράσει ρητὲς πολιτικοῖδεολογικὲς ἀποκλίσεις, σὲ μιά ἐποχὴ ἀναδιανομῆς τῶν πηγῶν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος σὲ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο.

**ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ**

Τακτικό Μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως Ἰνστιτούτων Ὁμαδικῆς Ἀνάλυσης (E.G.A.T.I.N.)

**ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ**

ΕΤΗΣΙΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

- Ὁμαδικῆς Ψυχοθεραπείας
- Δυναμικῆς τῆς Οἰκογένειας
- Κοινωνικῆς Ψυχιατρικῆς
- Δυναμικῆς Ψυχιατρικῆς
- Ψυχολογικῶν Ἀξιολογήσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΙΣ

- ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
- ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ & ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ
- ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
- ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

• ΣΥΜΠΟΣΙΑ • ΣΥΝΕΔΡΙΑ • ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ • ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ • ΕΠΟΠΤΕΙΕΣ

Σ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ. 644.7533 - 643.5980 - 644.5140

Δελτία ταυτότητας:

Όταν οι πολίτες απειλούνται από διακρίσεις

Δέν είναι η πρώτη φορά που ένώνω τή φωνή μου με αυτές των συμπολιτών μου, οί όποιοι σκοπό έχουν νά υπερασπίσουν τήν έλευθερία τής συνείδησης του άτόμου, διαμαρτυρόμενοι γιά τή μνεία των θρησκευτικών πεποιθήσεων των πολιτών στήν άστυνομική ταυτότητα. Καί κάθε φορά μέ μεγάλη έκπληξη ανακαλύπτω, διαβάζοντας όρισμένα άρθρα ή γράμματα των άναγνωστών, ότι είναι δυνατόν παρόμοιο θέμα νά μπωρεί άκόμη νά άποτελεί, στό κατώφλι τής τρίτης χιλιετηρίδας, μήλο τής Έριδος μεταξύ των πολιτών ενός σύγχρονου και δημοκρατικού κράτους. Κάτι που μέ κάνει νά σκέφτομαι ότι ή ένταση αυτή — που σχετίζεται μέ τή δήλωση ή όχι των προσωπικών θρησκευτικών πεποιθήσεων — δέν όφείλεται ίσως παρά άπλως στή σύγκυση που θεληματικά υποθάλλουν τά ένδιαφερόμενα μέρη πάνω στή έννοια του όρου «ταυτότητα».

Η τελευταία πρόταση του καθ' ύλην άρμόδιου ύπουργού, νά μήν έλαμβάνεται ή άναγραφή τής θρησκείας παρά ως προαιρετική, τήν όποία ό εκπρόσωπος Τύπου τής Έκκλησίας χαρακτήρισε ως κάτι «λυτηρό»¹, δέν θά μπωρούσε νά διευθετήσει τό θαύτερο πρόδλημα. Άλλωστε, έχουμε κάθε δικαίωμα, και προπάντων μετά άπό τή θλιβερή άπόφαση τής Βουλής τής γιά μία άπόφαση όριστική, άφου ή παλινδρόμηση στίς άπόψεις τά τελευταία χρόνια μπωρεί νά άφήνει νά διαφαίνεται μία νέα άναζωπύρωση του θέματος. Πρίν άπό 17 μήνες περίπου, ό ύπουργός Έσωτερικών κ. Ν. Κλείτος άπεκάλυπτε ότι στα νέα δελτία ταυτότητας θά συμπεριλαμβάνεται και ή ένδειξη «θρησκεία»², ένώ μερικές μέρες άργότερα ό κ. Κ. Μητσοτάκης, μιλώντας γενικά, δήλωνε: «Δέν ύπάρχουν Έλληνες χριστιανοί και Έλληνες μουσουλμάνοι»³. Καί τώρα, λοιπόν, βλέπουμε τή Βουλή — κάτω άπό τήν πίεση μερικων δουλευτων — νά θέτει ξανά τήν άρχή του ύποχρεωτικού χαρακτήρα τής άναφοράς του θρησκεύματος.

Άναζωπυρώνεται και πάλι, λοιπόν, ή παλιά συζήτηση σχετικά μέ τίς νέες άστυνομικές ταυτότητες, ή όποία τό 1986 έκανε νά χυθεί τόση μελάνη! Θά μπωρούσε, ώστόσο, νά παρατηρήσει κανείς ότι ό επίμαχος ΕΚΑΜ, ό ένιαίος κωδικός άριθμός μητρώου στα νέα δελτία ταυτότητας, καταργήθηκε. Καί ή κατάργησή του χαροποίησε όλους όσοι είχαμε έκφράσει τότε τίς μεγαλύτερες έπιφυλάξεις και καταγγείλαμε τόν κίνδυνο που ένέκλειε ή υιοθέτησή του γιά τίς άτομικές έλευθερίες⁴. Φαίνεται όμως ότι τό θέμα δέν έχει διόλου κλείσει, άφου τό νά παραμείνει ή μνεία του θρησκεύματος στίς ταυτότητες είναι και αυτό επικίνδυνο: κάτι που έχει κατανοήσει ή ευρωπαϊκή νομοθεσία — σχεδόν στό σύνολό της — καθώς και οί διεθνείς διατάξεις.

Όρθοδοξία και έθνική ταυτότητα

Τό ότι ή όρθοδοξία λειτούργησε γιά τή χώρα μας ως ένας άπό τους ουσιαστικούς συνεκτικούς ίστούς τής έθνικής ένότητας κατά τά χρόνια τής Τουρκοκρατίας και κατόπιν στο νέο ελληνικό κράτος είναι, βέβαια, κάτι προφανές. Πρόκειται, όμως, έδω γιά ιστορία. Καί θά έλεγα μάλιστα ότι δέν πρόκειται παρά μόνο γιά ιστορία. Όμως, είναι ή πολιτική που δημιουργεί τήν ιστορία, και τό πράττει κατ' άρχάς σύμφωνα μέ κάποια προοπτική και κάποιο σχέδιο. Καί όταν πρόκειται γιά δημοκρατία, τό σχέδιο αυτό δέν μπωρεί παρά νά λάβει ύπόψη τίς έλευθερίες μας. Έννοώ ότι ή ιστορία των κοινωνιών δέν μπωρεί νά προχωρεί παρά μέ άνοιγμα στο παρόν, ότι δηλαδή αυτή ή ιστορία βρίσκεται πάντα, κατά κάποιο τρόπο, σε συνεχή δημιουργία και ότι μία ιστορική κληρονομιά, γιά νά είναι πραγματικά δική μας, δέν μπωρεί νά είναι ταμπού.

Είναι προφανές ότι ή συζήτηση γύρω άπό τίς ταυτότητες και τήν άναγραφή σ' αυτές του θρησκεύματος άποτελεί συγχρόνως ένα έσωτερικό ζήτημα και ένα έξωτερικό πρόδλημα.

Στό έσωτερικό, είναι σαφές ότι πρόκειται γιά τά ύποτιθέμενα άπειλούμενα συμφέροντα του δυναμικού όρθόδοξου λόμπυ που ή επίδρασή του θά μειωνόταν έν μέρει άπό τήν εγκαθίδρυση αυτής τής νεόφερτης γιά τή χώρα μας έλευθερίας, παρ' όλο που άναγνωρίζεται και προστατεύεται στίς περισσότερες άπό τίς δυτικές χώρες, καθώς και άπό τή συντριπτική πλειοψηφία των Ευρωπαϊων εταιρών μας. Άν τό όλο θέμα παρουσιαζόταν άπλως μέ τή μορφή ενός παρόμοιου διλήμματος — άτομικές έλευθερίες ή ή δύναμη ενός λόμπυ — θά είχε βέβαια ήδη βρεί

1. Καθημερινή, 12.3.1993.

2. Καθημερινή, 17.10.1991.

3. Καθημερινή, 25.10.1991.

4. Βλ. γιά παράδειγμα τό άρθρο μου στον Οικονομικό Ταχυδρόμο, 28.8.1986.

στή δική μας σημερινή δημοκρατική κοινωνία τή λύση του. Δυστυχώς, όμως, πάνω σ' αυτό τό δίλημμα, και κρύβοντάς το έν μέρει, προστίθεται και ή καταχρηστική σύγχυση μεταξύ ύπηκοότητας και όρθοδοξίας. Και ή σύγχυση αυτή έγγραφεται, είναι αλήθεια, αρκετά βαθιά στή συνείδηση τών συμπατριωτών μας, από τόν καιρό κυρίως τών διδλίων τής σχολικής προπαγάνδας (είναι ό όρος πού τίς περισσότερες φορές μού φαίνεται ό πίο ένδεδειγμένος για νά ύποδείξει, σέ όποιαδήποτε χώρα, τά σχολικά έγχειρίδια τής Ιστορίας⁵).

Όστόσο, ύπάρχουν πραγματικότητες πού καμία κοινωνία δέν έχει τό δικαίωμα νά παραμερίζει. Και μία τέτοια για τή χώρα μας είναι άφ' ενός ό προοδευτικός άποχριστιανισμός τών συνειδήσεων, διαδικασία άργή, πού όμως, όπως φαίνεται, είναι άμετάκλητη, και άφ' έτέρου ή ύπαρξη διαφόρων άλλων θρησκευμάτων έστω και άν αυτά άποτελούν τή μειοψηφία, γεγονός πού καθιστά έντελώς καταχρηστικό σήμερα τό ιδεολόγημα ένθνικότητα ίσον όρθοδοξία. Στό σημείο μάλιστα αυτό θά μπορούσαμε ακόμη νά θεωρήσουμε ότι, άν δεχθούμε ότι ό άθεϊσμός είναι ενός είδους πίστη στήν άπουσία τής έξ άποκαλύψεως αλήθειας τών θρησκευτικών δογμάτων και μύθων, τότε οί μη πιστοί άποτελούν πιθανόν σήμερα στήν Ελλάδα ένα σύνολο πολύ πίο σημαντικό άπ' ό, τι θεωρούμε συνήθως και τό όποιο άκολουθεί άριθμητικά άμέσως έπειτα άπό τούς όρθόδοξους. Δέν θά ήταν, λοιπόν, παράλογο νά χαρακτηρίσουμε τόν κάθε πολίτη —χριστιανό όρθόδοξο ή μή, θείστη, άθείστη και άλλο έτερόδοξο— ως «όρθόδοξο»; Διότι δέν χρησιμεύει σέ τίποτα νά αυταπατώμεθα (και κυρίως νά άπατούμε και τούς άλλους σέ περίπτωση προαιρετικού χαρακτήρα), μιλώντας για έλευθερη έπιλογή στήν άναγραφή του θρησκεύματος: από τή στιγμή πού τό θρήσκευμα θά άναγραφόταν στήν ταυτότητα, θά χρεαζόταν έξαιρετικό θάρρος για νά διαφοροποιηθεί κανείς, μέ όλες τίς συνέπειες και τά έπακόλουθα ως προς τή διάκριση, είτε σέ επαγγελματικά θέματα ή και άλλου. Αυτό φαίνεται νά έγινε έστω κατά μέρος κατανοητό από τόν ίδιο τόν ύπουργό τών Έσωτερικών, πού δήλωσε εύφως πρίν λίγο καιρό: «Έμεις πιστούς κατ' έπιταγή δέν θέλουμε»⁶.

Όστόσο, ακόμη και μία άπόφαση πού θά παραδεχόταν μία προαιρετική μνεία και μόνο τής θρησκείας δέν τακτοποιεί κατά κανένα τρόπο τό πρόβλημα: μόνο ή *άπαγόρευση τής άναγραφής του θρησκεύματος* θά μπορούσε νά προστατεύσει τόν πολίτη από κάθε είδους διάκριση. Έτσι άλλωστε έχουν αντιμετώπισει τό θέμα και οί περισσότερες σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες.

Δικαιώματα του ανθρώπου

Το άρθρο 6 τής «Συνθήκης για τήν προστασία του άτόμου από τήν αυτόματη έπεξεργασία πληροφοριών»⁷, συνθήκη πού ή χώρα μας υπέγραψε και έπεκύρωσε (νόμος 2068/1992), μνημονεύει ειδικά τό θρήσκευμα μεταξύ τών «εύαίσθητων στοιχείων» έμπιστευτικού χαρακτήρα, τά όποια δέν πρέπει νά άναφέρονται. Τό νά θεωρείται τό θρήσκευμα, όπως τό έκαναν οί πολιτικές άρχές τής χώρας μας, ως μία άπλή πληροφορία προσωπικού τύπου είναι έπομένως τελείως καταχρηστικό και άποτελεί καταφανή παραβίαση τών δικαιωμάτων του ανθρώπου και τής προστασίας τής ιδιωτικής ζωής.

Όστόσο, τό θέμα αυτό ύπηρεξε ήδη άντικείμενο συζήτησης τό 1986 στο πλαίσιο του σχεδίου νόμου τής τότε σοσιαλιστικής κυβέρνησης: «Σχέσεις κράτους-πολίτη, καθιέρωση νέου τύπου δελτίου ταυτότητας και άλλες διατάξεις». Μιά άναδρομή στο παρελθόν άποδεικνύεται πολύ διδακτική.

Στήν πρώτη φάση του σχεδίου τό θρήσκευμα έπρεπε νά μνημονεύεται σαφώς στα δελτία ταυτότητας. Έπειτα, όμως, από όρισμένες αντιδράσεις πού προκάλεσε αυτή ή άπόφαση, και μπροστά στις άνησυχίες πού έκφράστηκαν ως προς τίς άπειλές πού επικρέμονται για τίς άτομικές έλευθερίες, ή κυβέρνηση συγκατατίθεται νά καταργήσει τή σχετική μνεία: «Πρέπει σ' ούς πώ», δηλώνει ό έκπρόσωπος τής κυβέρνησης, «ότι στα στοιχεία τής ταυτότητας δέν ύπάρχει τώρα τό θρήσκευμα»⁸. Λίγο άργότερα, όμως, έπιστρέφει στήν άναφορά του θρησκεύ-

ματος υπό τήν πίεση βουλευτών τής Νέας Δημοκρατίας. Βέβαια, οί βουλευτές αυτοί ύποστηρίζουν ότι αντιδρούν ενάντια στο σχέδιο νόμου τής κυβέρνησης διότι ένδιαφέρονται πρίν άπ' όλα για τίς άτομικές έλευθερίες και έπειδή φοβούνται μήπως, όπως λέει ό κ. Μ. Παπακωνσταντίνου, «*μεταβάλλουμε τήν Ελλάδα στήν εφιαλτική εκείνη χώρα του "Όργουελ του 1984"*». Συγχρόνως, όμως, οί ίδιοι βουλευτές ζητούν νά διατηρηθεί ή μνεία του θρησκεύματος στα δελτία ταυτότητας, κάτι πού είναι τουλάχιστον παράδοξο.

Όπως και νά 'χουν τά πράγματα, στον χώρο τής τότε αντιπολίτευσης ακούγονται πύρινοι λόγοι. Ό κ. Δ. Σιούφας διαμαρτύρεται ότι «*για μάς ή έννοια του έθνους και ή έννοια τής θρησκείας ύπηρεξαν μέχρι σήμερα ταυτόσημες*»¹⁰, ενώ ό κ. Ν. Κατσαρός έξανίσταται διότι ή κυβέρνηση άναγνωρίζει πώς «*άναφορά στο δελτίο ταυτότητας του θρησκεύματος θίγει τήν προσωπικότητα*» και διακηρύσσει ότι «*έκείνοι πού δέν θέλουν νά άναφέρεται τό στοιχείο αυτό είναι οί άναρχικοί και οί περιθωριακοί*» (sic). Έπίσης ό κ. Μ. Παπακωνσταντίνου προσθέτει ότι «*τό "Έλλην όρθόδοξος είναι και ένα τμήμα τής παράδοσης μας*» και ό κ. Π. Σαρλής πλειοδοτεί: «*Ένα τέτοιο στοιχείο, τό όποιο συνθέτει τήν ιστορία μας και τίς παραδόσεις αυτού του τόπου, δέν είναι δυνατόν νά έξαφανίζεται μέσα από τήν ταυτότητα*».

Ποιά ήταν ή άπάντηση σέ όλα αυτά του τότε ύπουργού τών Έσωτερικών κ. Α. Κουτσόγιωργα; Όχι βέβαια ή ύποστήριξη τών άτομικών έλευθεριών και ή άπάλειψη διακρίσεων μεταξύ τών πολιτών. Αντίθετα, διακήρυξε: «*Δέν έχω καμία αντίρρηση νά δάλουμε και τό θρήσκευμα*»¹¹. Κάτι πού ή αντιπολίτευση έσπευσε νά επικροτήσει: «*Χαίρομαι γιατί χωρίς ένδιασμούς ή κυβέρνηση δέχθηκε νά συνεχίζει νά ύπάρχει ή ένδειξη αυτή*» (Δ. Σιούφας). Φωνές σάν αυτή τής Μαρίας Δαμανάκη πού ζητά από τήν κυβέρνηση νά μήν «*δέχθει τίς πιέσεις τής Νέας Δημοκρατίας*» και «*τουλάχιστον νά τό ξανασκεφθεί, διότι είναι σοβαρότατο θέμα και άποτελεί πραγματικά στοιχείο διάκρισης για τούς πολίτες*» ακούγονται τελείως άπομονωμένες. Και είναι μάταιο, άφου ή κυβέρνηση είναι άποφασισμένη νά φτάσει στους σκοπούς τής όπωσδήποτε, ακόμη και μέ κίνδυνο νά τραυματίσει τίς άρχές τών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η άναφορά, λοιπόν, του θρησκεύματος έπρεπε νά άποτελεί, σύμφωνα μέ τό τό άρθρο 3 του καινούργιου νομοσχεδίου, ένα από τά στοιχεία του δελτίου ταυτότητας.

Δικαίωμα αντίστασης

Δέν ύπάρχει, λοιπόν, όπως φαίνεται, τίποτε τό περίεργο στο ότι ή παρούσα κυβέρνηση, υπό τίς πιέσεις του όρθόδοξου λόμπυ, έχει σκοπό νά διατηρήσει τή μνεία του θρησκεύματος στα νέα δελτία ταυτότητας. Η πρόσφατη άπόφαση τής Βουλής νά καταργηθεί τό άρθρο 9 τής σχετικής τροπολογίας (άρθρο πού θά καθιστούσε τήν άναφορά στο θρήσκευμα προαιρετική) δρίσκει στους αντίποδες τής σύγχρονης αντίληψης τής δημοκρατίας και τών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τό ότι ό κ. Κεφαλογιάννης θεωρεί τήν άπόφαση αυτή «*λανθασμένη*» και θά έπιμείνει στή θέση του υπέρ τής προαιρετικής άναγραφής του

5. Άλλωστε, στο δικό μας Σύνταγμα δηλώνεται σαφώς: «*Η παιδεία (...) έχει σκοπό (...) τήν ανάπτυξη τής ένθνικής και θρησκευτικής συνείδησης (...)*» (άρθρο 16,2).

6. Καθημερινή, 12.3.1993.

7. Συμβούλιο τής Εύρώπης, 28.1.1981.

8. Έφημερίς τής Κυβερνήσεως, 19.5.1986.

9. Όπ.π.

10. Όπ.π., 21.5.1986.

11. Τό ίδιο.

θηρσκειύματος «άποφασισμένος», όπως λέει, «νά επαναφέρει στή Βουλή τήν τροπολογία, σέ πρώτη μάλιστα ευκαιρία»¹² δέν είναι και τόσο σπουδαίο. Θα μπορούσαμε ίσως νά θεωρήσουμε ακόμα ότι ή πρόσφατη άπόφαση τής Βουλής ήρθε ίσως στήν καλύτερη ώρα για νά δοηθήσει τόν ύπουργό, ό όποιος θα μόρεσει έπομένως νά παρουσιάσει στό έξής τή δική του πρόταση ως μία προσπάθεια συμβιβασμού, ως τήν άναγνώριση εκ μέρους τής κυβέρνησης ότι «μέ τήν ύποχρεωτική άναγραφή ύπάρχει παραβίαση τής θρησκευτικής συνείδησης»¹³, σχεδόν ως μία τολμηρή προσπάθεια υπεράσπισης τών έλευθεριών. Πώς θα μόρουσε κανείς, έπομένως, νά καταπολεμήσει εύκολα παρόμοιο μέτρο φιλελεύθερου τύπου;

Από τή στιγμή, όμως, πού δέν πρόκειται νά καταργηθεί έντελώς ή άναφορά στό θρήσκευμα, είναι επίσης νόμιμο, μπροστά σέ ένα τέτοιο μέτρο πού άπειλεί (ποιός θα μόρουσε ακόμα νά τό άγνοεί;) τίς θρησκευτικές μειονότητες ή όσους δέν έχουν θρήσκευμα, οί πολίτες, πού έχουν συνείδηση του καθήκοντός τους στήν αντίσταση ενάντια σέ κάθε νόμο πού προάγει διακρίσεις, νά συνασπιστούν. Θα έπρεπε δέβαια αυτός νά είναι και ό ρόλος τής κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης — καθώς και του κάθε δημοκράτη —, νά πολεμάει δηλαδή μία τόσο επικίνδυνη πρόταση. Τόν κίνδυνο αυτόν άλλωστε τόν ύπογράμμισαν πέντε πολιτικές ομάδες οί όποιες ψήφισαν υπέρ μις δήλωσης πρós τήν έλληνική κυβέρνηση νά καταργηθεί έντελώς κάθε άναφορά, ακόμα και προαιρετική, του θρησκεύματος στό νέο έλληνικό δελτίο ταυτότητας «και νά μήν ενδώσει στίς πιέ-

σεις πού άσκούνται σήμερα στήν Έλλάδα εκ μέρους τής ορθόδοξης ιεραρχίας ούτε στόν υπερθεματισμό του έθνικισμού»¹⁴. Είναι πολύ άνησυχητικό, όμως, τό νά άκούει κανείς τους Κ. Σφυρίου και Α. Λεντάκη νά προτείνουν μιá προαιρετική άναγραφή και μόνο αυτού του στοιχείου¹⁵, σύμφωνα έπομένως μέ τήν τελευταία κυβερνητική πρόταση και ακόμα χειρότερο είναι νά βλέπουμε, παραδείγματος χάριν, τούς βουλευτές Παπαθεμελή, Τσοχατζόπουλο, Δρετάκη ή Αραβάνη νά εκφράζονται σήμερα υπέρ τής ύποχρεωτικής άναγραφής, άφου ή μόνη διευθέτηση πού δέν αντίτίθεται στίς έλευθερίες του άτομου θα ήταν ή κατάργηση τής ένδειξης αυτής. Οί πολίτες έχουν στό έξής κάθε δικαίωμα νά άσκήσουν τό ήθικό τους καθήκον και νά μόυκοτάρουν τά νέα δελτία ταυτότητας. Άλλά και αυτό ακόμα δέν θα άρκοϋσε, διότι τό πρόβλημα θα παρέμενε άκέραιο, άφου στίς ήδη ύπάρχουσες ταυτότητες άναφέρεται αυτή ή επικίνδυνη ένδειξη. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι πρέπει επίσης νά άγωνιστούμε για νά αλλάξουμε τά δελτία αυτά, καταργώντας τήν άναφορά τους στό θρήσκευμα.

Ζακϋ Προυνεντύ

12. Τό Βήμα, 11.4.1993.

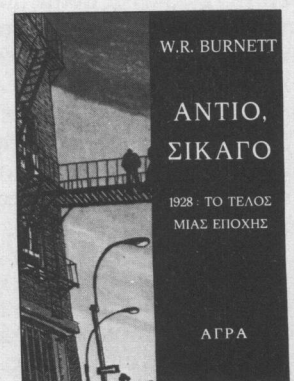
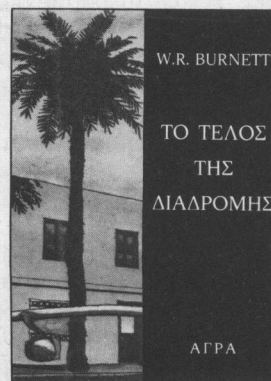
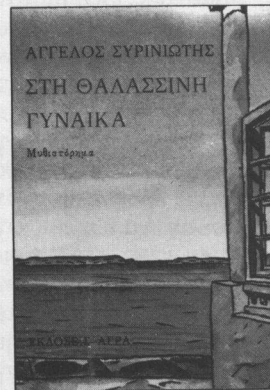
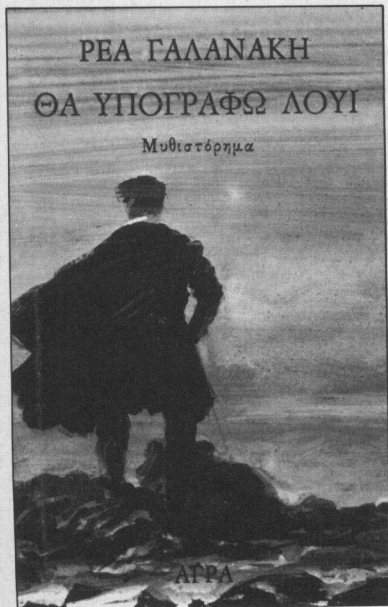
13. Καθημερινή, 12.3.1993.

14. Ευρωπαϊκό Κοινοδούλιο, Άπρίλιος 1993.

15. Καθημερινή, 20.11.1991.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΑΓΡΑ

Οι «συμβιβασμένοι» Παλαιστίνιοι

σκέυεις προς χρήση τῶν ἑρμηνευτῶν

τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Η ιστορική σύγκρουση Ἰσραηλινῶν καὶ Ἀράβων ἔδινε πάντα ἀφορμὴ γιὰ κάθε εἶδους ἑρμηνεῖες. Ἀπὸ τὸ θαυμασμὸ στὴν παραγνώριση, ἀπὸ τὸν ἐκθειασμὸ στὴ διαβολή, ἀπὸ τὴν ταύτιση στὴν ἀποστασιοποίηση, κάθε πολεμικὴ ἢ πολιτικὴ ἐπιχείρηση στὸ χῶρο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς παρήγαγε τὰ κατάλληλα ἀποτελέσματά της στὴν καλλιέργεια ἀντίστοιχων στάσεων καὶ συμπεριφορῶν, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἑρμηνευτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ πολιτικῶν σχηματισμῶν καὶ ρευμάτων σκέψης. Ἐν ἡ παλαιστინιακὴ ὑπόθεση ἀντιπροσώπευε, στὰ μάτια τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς, μιὰ διάσταση τῆς ἐθνικῆς χειραφέτησης, τὸ Ἰσραήλ συμβόλιζε τὸν κατακτητὴ, τὸν ἀποικιοκράτη ἂν ὁ ἀγῶνας τῶν Παλαιστίνιων κανάκευε στὸ ἔσωτερό του, κάτω ἀπὸ τὸ κέλυφος τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης, μιὰ οὐσιαστικὴ διάσταση κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἰσότητος, οἱ Ἑβραῖοι ἐκπροσωποῦσαν τὴν ἀρχετυπικὴ φιγούρα τοῦ οἰκονομικοῦ μεσάζοντα-στιγνοῦ ἐκμεταλλεμένου τούσ λαούς. Ἐν, τέλος, τὸ παλαιστινιακὸ κίνημα ἔθεωρεῖτο ὡς πρωτοπορία τοῦ ἀντιιμπεριαλιστικοῦ ἀγῶνα τῶν λαῶν τῆς περιφέρειας, συμβολίζοντας τὸν «ἀδύνατο κρῖκο» τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀλυσίδας στὸ χῶρο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τὸ σιωνιστικὸ κράτος ἦταν ὁ τόπος, μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ὑφαντοῦς συνωμοσιῶν, οἱ πολῖτες του συνειδητὰ ταγμένοι στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀπόλυτου κακοῦ, πού ἐπέβαλλε ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ τούς ὄρους τῆς παγκόσμιας, οἰκονομικῆς καὶ ἰδεολογικῆς, ἡγεμονίας του. Στὸ παλαιστινιακὸ ὄνειρο ἐνσαρκωνόταν ὁ ἐπαναστατικὸς μύθος τοῦ Τρίτου Κόσμου, ἐνῶ ἡ ἑβραϊκὴ ὑπαρξὴ διατηροῦσε συνεχῶς στὴν ἐπικαιρότητα τὴν πολιτικὴ μυθολογία τῆς αἰώνιας σιωνιστικῆς ἀπειλῆς.

Ἀλλὰ ἂν οἱ Ἑβραῖοι ἀντιπροσώπευαν τὸ καταραμένο ἀπόθεμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, οἱ Ἀραβες, γενικότερα, δὲν ἔτυχαν καλύτερης ἀντιμετώπισης. Ἡ «ἀνατολικὴ βαρβαρότητα» ἔβρισκε στὸ πρόσωπό τους τὸν ἰδανικότερο ἐκφραστή. Ἡ κουλτούρα τους συγκροτοῦσε τὴ βάση ἐπὶ τῆς ὁποίας νομιμοποιόταν ἡ ἀπόρριψή τους. Ἀσυνειδήτα, ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἀριστερὰ ταύτιζε τούς Ἀραβες μὲ τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ, τούς λαούς τῆς περιοχῆς μὲ τὰ διάφορα μπααθικά μορφώματα. Μιὰ θεμελιώδης παρανόηση ὑπολάνθανε σὲ κάθε στάση ἐναντι αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς διαμάχης, πού ὡς καὶ σήμερα συνεχίζει νὰ προκαλεῖ θύματα καὶ νὰ φτιάχνει θύτες.

Ἐν καὶ δὲν θὰ ὑποστηρίζαμε ὅτι οἱ προκαταλήψεις ἐναντι τῶν ἀντιμαχομένων φτιάχνονται κατὰ τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ αἰῶνα μας, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὴν περίπτωσιν τῶν Ἑβραίων, ἐντούτοις, αὐτὲς κορυφώνονται καὶ ἐπισημοποιοῦνται ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς σύγκρουσης. Ἡ πρόσφατὴ ἱστορικὴ συμφωνία Ἰσραήλ-ΟΑΠ, γνωστὴ μὲ τὴν ὀνομασία «Γάζα-Ἰεριχώ κατ' ἀρχὴν», καὶ ἡ ἐπίσημη ἀλληλοαναγνώρισή τους ἔδωσαν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πῶ διαφορετικῶν ἐπιχειρημάτων, πάντω

τους στηρίχθηκαν οἱ πῶ διαφορετικὲς ἑρμηνευτικὲς προσεγγίσεις. Κάποιες φορές, ἢ ψυχρὴ, ἀντικειμενικὴ ἀνάλυση ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποστασιοποίηση τοῦ παρατηρητῆ, ἀκόμα καὶ ὅταν αὐτὸς ἐμφανίζεται νὰ ἐνδιαφέρεται ἄμεσα γιὰ τὰ δρώμενα. Ἀποστασιοποίηση καὶ ἰδεολογικὴ ἐμπλοκὴ εἶναι οἱ δύο παράγοντες πού βλέπουν μὲ μανιχαϊστικὸ τρόπο αὐτὸ τὸν «ἱστορικὸ συμβιβασμὸ» στὴ Μέση Ἀνατολή ὡς ἐπιβολὴ τῆς PAX AMERICANA καὶ θρίαμβο τῶν ἀπώτερων στόχων τοῦ σιωνισμοῦ.

Τέτοιου εἶδους προκατειλημμένες προσεγγίσεις, πάντα καλυπτόμενες ὑπὸ τὸν μανδῦα τῆς αὐστηρῆς παρουσίας τῶν γεωπολιτικῶν δεδομένων καὶ σχεδὸν πάντα ὑποτείνουν σὲ μιὰ γενικότερη, μεταφυσικοῦ τύπου προκατάληψιν κατὰ τοῦ ἑβραϊκοῦ κράτους καὶ τῶν «παραφράδων» του, εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας καὶ στὴν Ἑλλάδα. Κοινὸ τους χαρακτηριστικὸ, ἂς μᾶς ἐπιτραπῆ ἡ ἔκφραση, ἕνας χυδαῖος ἀντιανθρωπισμὸς, πού ἔρχεται νὰ ἀναζωπυρώσει ἕναν τύπο «ἀντιιμπεριαλισμοῦ» στηριγμένον σὲ μιὰ ἀναπαλαιωμένη τριτοκοσμικὴ ἰδεολογία.

Ἐν ἡ συμφωνία μεταξὺ Ἰσραήλ-ΟΑΠ κατέστη δυνατὴ, εἶναι γιὰ τὸ σιωνιστικὸν κατακτητὴν βρῆκε τούς Παλαιστίνιους σὲ κατάστασιν οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀποδιάρθρωσης, χωρὶς διεθνεῖς συμμαχίες, ἀφοῦ τὸ ἀραβικὸν μέτωπο, μετὰ τὸν Πόλεμο τοῦ Κόλπου, διασπάρθηκε καὶ ἡ ΟΑΠ ἀπομονώθηκε¹. Αὐτὴ εἶναι ἡ κοινὴ παρατήρησις πολιτικῶν ἀναλυτῶν, «ταγμένων» στὴν ὑπεράσπισιν τῶν δικαιῶν τῶν λαῶν τῆς περιφέρειας. Συνεπάγεται ὅτι ἡ εἰρηνευτικὴ διαδικασία πού ἀνοίγει εἶναι μιὰ διαδικασία ἐνταφιασμοῦ τοῦ παλαιστινιακοῦ ὁνείρου γιὰ τὴν ἀπόκτησιν κράτους, ἄρα πλήρης κυριαρχία τοῦ Ἰσραήλ στὸν μεσανατολικὸν χῶρον, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού τὸ ἑβραϊκὸν κράτος προωθεῖ μιὰ πολιτικὴ διμερῶν συμφωνιῶν μὲ τὴ Συρίαν, τὸν Λίβανον καὶ τὴν Ἰορδανίαν. Ἡ τακτικὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασιλευ» βρῖσκει ἐδῶ, ἀκόμα μιὰ φορά, τὴν ἰδεοτυπικὴν τῆς πραγμάτωσιν.

Δὲν θὰ σταθοῦμε στὴν ἀξιολόγησιν αὐτῆς τῆς προσέγγισιν καθ' ἑαυτῆς· ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἀναπαράγει ἕναν γνωστὸ ἀπλοϊκὸν τρόπο «τομῆς» τῶν παγκόσμιων πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀντιθέσεων μετὰ τὴν πτώσιν τῆς σοβιετικῆς ὑπερδύναμιν, ὅπου πλέον τὰ «πάντα» ἀποφασίζονται ἀπὸ τὸν ὑπερατλαντικὸν ἡγεμόνα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀποκορπύει τὴν δυναμικὴν τῶν περιφερειακῶν σχέσεων, ὅπως αὐτὲς μεταφράζονται σὲ ἔσωτερόν κάθε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Στὴν περίπτωσιν μας, οἱ ἀναλυτὲς αὐτοὶ θεωροῦν τὴν ἰσραηλινὴν κοινωνίαν ὡς μιὰ μπλοκαρισμένη κοινότητα, πάντα ἰκανὴ νὰ παρακολουθεῖ καὶ συνεπῶς νὰ ὑλοποιεῖ τὰ σχέδια τῆς PAX AMERICANA. Οἱ διαφοροποιήσεις καὶ οἱ ριζικὲς, κάποιες φορές, ἀντιφάσεις σὲ ἔσωτερόν τῆς ἰσραηλινῆς κοινωνίας διαγράφονται, ἢ θριαμβευτικὴ ἀνοδος τῶν Ἐργατικῶν στὴν ἐξουσία ἐξομοιώνεται

ουσιαστικά ως ένα σιωνιστικό τρῦκ για τήν πύο φερέγγυα διαχειρίση τῆς κρίσης. Ἡ βούληση τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἰσραηλινῶν γιά τήν ἐπίτευξη μόνιμης εἰρήνης στήν περιοχή (οἱ κατά καιροῦ σφρυμομετρήσεις δείχνουν ἕνα ποσοστό 60%-65% μόνιμα προσανατολισμένο στήν πολιτική λύση τῶν διαφορῶν) ἀποσιωπᾶται, τό πεδίο τῆς «στρατηγικῆς» καί τῆς «γεωπολιτικῆς», ὅπως αὐτοί οἱ ἀντικειμενικοί παρατηρητές τίς ἐννοοῦν, ἀδυνατεῖ νά συλλάβει τό μέγεθος καί τήν ἀξία τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων, τήν οὐσιαστική συμβολή τους στίς περιφερειακές ρυθμίσεις. Ὁ μῦθος γιά τό «Μεγάλο Ἰσραήλ» ἀποδίδεται στό σύνολο τῆς κοινωνίας καί τῶν πολιτικῶν καί πνευματικῶν ταγῶν τῆς, ἐνῶ αὐτή καθ' ἑαυτή ἡ συμφωνία τόν καθιστᾶ ἀναχρονιστικό, τόν ἀπωθεῖ στά βάθη τοῦ φαντασιακοῦ ἐνός λαοῦ πού κάποτε ἀναζητοῦσε γῆ γιά νά σταθεῖ. Ἀκόμα καί ἡ ἀνάπτυξη μαζικῶν κοινωνικῶν κινήματων, ὅπως αὐτό τῆς «Εἰρήνης Τώρα», διαγράφεται ἀπό τή «λογική» τῆς «ἀντιμπεριαλιστικῆς» σταυροφορίας, στήν οὐσία διαγράφεται ἡ δυναμική πού ἀναπτύσσεται στό ἐσωτερικό μιᾶς δημοκρατικῆς καί πλουραλιστικῆς κοινωνίας κατά τά δυτικά πρότυπα. Τό Ἰσραήλ ἀντιπροσωπεύει τό ἀπόλυτο κακό, κάθε λέξη πού χρησιμοποιεῖται γιά νά τό ὀνοματίσει φορτίζει ἀρνητικά τήν ἴδια του τήν ὑπαρξη, ἀκόμα καί ὅταν ἡ γλώσσα ἀναζητᾶ περίτεχνους προσδιορισμούς καί περιφραστικές διατυπώσεις.

Ἀλλά καί οἱ «συμβιβασμένοι» Παλαιστίνιοι δέν τυχαῖνον εὐνοϊκότερης ἀντιμετώπισης. Τό μελλοντικό τους κράτος ἐξομοιώνεται μέ «ψευτοκράτος», μέ «προτεκτοράτο» τῶν Ἀμερικανῶν καί τῶν Ἰσραηλινῶν ἀπό κοινού. Θά ἦταν ἀδύνατον μιά προκατειλημμένη καί μανιχαϊστική λογική νά μήν ἐφαρμοσθεῖ στήν πληρότητά τῆς, νά μήν συμπεριλάβει καί τόν ἄλλο συμμετοχο αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ στοιχήματος. Οἱ ἀνάγκες τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ γιά εἰρήνη, ὅταν δέν ἀγνοοῦνται ἐπιδεικτικά, χωνεύονται μέσα στόν γενικευμένο πεσιμισμό, στήν «προδιαγεγραμμένη» κατάληξη τῆς προοπτικῆς τους. Βέβαια, ἡ λέξη «προδοσία» ἀπό μέρους τῆς ΟΑΠ δέν ἐκστομίζεται, ἀφήνεται ἔμμεσα στή διακριτική εὐχέρεια τοῦ ἰσλαμικοῦ φονταμενταλισμοῦ νά τήν διαχειρίζεται κατά τό δοκοῦν. Ὁ ἀποστασιοποιημένος παρατηρητής δέν ἐνδιαφέρεται ἄμεσα γιά ἀξιολογικοῦ τύπου διαβαθμίσεις τοῦ παλαιστινιακοῦ συμβιβασμοῦ, ἀπλά, ἀντικειμενικά, σῦρει τίς γραμμές τῶν «ὑποχωρήσεων» καί κάποτε, ὡς «ἀντικειμενικός» στήν προσέγγισή του, τόν κατανοεῖ ὡς «ἀναπόφευκτη» προσαρμογή στόν συσχετισμό δυνάμεων, ὁ ὁποῖος φτιάχεται ὄχι καί ἀπό τή βούληση τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς ἀλλά σέ ἕνα βολικό ἄλλο, εὐκόλα ἐντοπίσιμου ἀκόμα καί ἀπό τήν κοινή λογική.

Ἄν ὡς σήμερα ἡ σύγκρουση Ἰσραήλ-Ἀράβων τροφοδοτοῦσε τό δυτικό φαντασιακό μέ κάθε εἶδος προκαταλήψεις γι' αὐτούς τούς λαούς, ἀποτελοῦσε τήν ὑλική βάση γιά τή διατήρηση στήν ἐπικαιρότητα κάθε εἶδους ἰδεολογικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ — ἀκροαριστεροῦ καί ἀκροδεξιῶ —, ἡ συμφωνία Ἰσραήλ-ΟΑΠ καί ἡ διαφαινόμενη ἐξομάλυνση στόν εὐρύτερο χώρο θά μπορούσαν νά λειτουργήσουν καθαρτικά καί γιά τή Δύση. Πολιτικοί σχηματισμοί καί ρεύματα σκέψης πού μπολιάστηκαν ἀπό τόν ἀντισημιτισμό, ἀπό τή στρατεύση στόν ἀγῶνα γιά τήν ὀλοκληρωτική ἐξαφάνιση ἀπό προσώπου γῆς τῆς «σιωνιστικῆς ὄντοτητας», ὡς ἐκείνες τίς ἐντερικές στάσεις πού μισοῦσαν καθεῖ τό ἀραβικό, τό μελαψό, σήμερα χάνουν τή συγκεκριμένη ἱστορική νομιμοποιητική τους βάση. Ὅχι πῶς ἡ ἰδεολογική φάρετρα νεοαντισημιτῶν κάθε ἀποχρώσεως φτωχαίνει, οὔτε πῶς ἡ ἀραβοφοβία ἐκλείπει· ἀλλωστε, ἀρκετοί ἀπό τούς φανατικούς ὑποστηρικτές τῶν Ἀράβων, στή σύγκρουσή τους μέ τό Ἰσραήλ, ὑπῆρξαν παραδοσιακοί ἐχθροί τῶν πρώτων ὅταν ἀντιμετώπιζαν καί συνεχίζουν νά ἀντιμετωπίζουν τό ἀραβικό πρόβλημα (μετανάστευση) στίς ἴδιες τους τίς χώρες. Ἀπλά,

σήμερα γίνονται πύο ἀποκαλυπτικές στάσεις καί συμπεριφορές, ἀφοῦ τά τεκμήρια τῆς μεταφυσικῆς τους ἀντιπαλότητας χάνουν τήν πειστικότητά τους...

1. Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, «Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς Νέας Τάξης στή Μέση Ἀνατολή», Ἐλευθεροτυπία, 11.9.93· Παναγιώτης Ἡφαιστος, «Ἰσραήλ-Ἀραβες: ἡ σημασία τῶν δομῶν», Ἐλευθεροτυπία, 13.9.93.

Ἡ πεζογραφική μας παράδοση

Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ *Τό βιβλίο τῆς αὐτοκράτειρας*
Ἐλισάβετ, Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ *Φθινόπωρο*,
 Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ *Θάνατος Βλέκας*, Α. ΜΩΡΑ-ΙΤΙΔΗΣ *Τό*
Τάξιμον, ΨΥΧΑΡΗΣ *Τό Ταξίδι μου*, Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ
Πρώτη ἀγάπη, "Ὅταν ἦμιον δάσκαλος",
 Π. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ *Τό βυσσινί τριαντάφυλλο*,
 Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ *Διηγήματα Α΄*, *Διηγήματα Β΄*,
 Μ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ *Ἀφηγήματα*, Π. ΝΙΡΒΑΝΑΣ *Τό*
πέρασμα τοῦ Θεοῦ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ *Οἱ νεκροί*
τῆς ζωῆς, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟ-ΙΔΗΣ *Ἡ Πάπισσα*
Ἰωάννα, *Ἀφηγήματα*, Κ. ΡΑΔΟΣ *Ὁ πειρατής τῆς*
Γραμβούσης, ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΟΥΛΑΣ *Διηγήματα*,
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΕΤΑΞΑΣ ΒΟΣΠΟΡΙΤΗΣ *Σκηναί τῆς*
ἐρήμου, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ *Λουκῆς Λάρας*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ἡ φόνισσα*,
 Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ *Ἡ κερένα κούλα*,
 ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ *Διηγήματα τῆς στάνης*,
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ *Ὁ ζητιάνος*,
 Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ *Ὁ Πατούγας*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ἡ νοσταλγός καί ἄλλα*
διηγήματα, ΑΡΓΥΡΗΣ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗΣ *Νησιώτικες*
ἱστορίες, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ *Ὁ πολυπαθής*,
Ὁ ζωγράφος, ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ρεμβασμός*
τοῦ Δεκαπενταυροῦστου, ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ
Πεζογραφήματα, ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ *Διηγήματα*,
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΠΟΥΛΟΣ *Τρελά διηγήματα*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ναυαγίων Ναυάγια*,
 ΔΗΜ. ΒΙΚΕΛΑΣ *Διηγήματα*,
 ΕΜΜ. ΛΥΚΟΥΔΗΣ *Διηγήματα*,
 ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ *Τά διηγήματα*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Βαρδιάνος στά σπόρια*,
 ΚΩΝ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ *Ὁ Κατάδικος*, ΚΩΝ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ
Ἡ ζωή καί ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα, ΑΝΤΩΝΗΣ
 ΤΡΑΥΛΑΝΤΩΝΗΣ *Ἡ ἐξαδέλφη καί ἄλλα διηγήματα*,
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ *Οἱ Κρήτες μου*,
 ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ *Ἱστορίες τοῦ Γιάννου*
Ἐπαχτίτη καί ἄλλα διηγήματα, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
 ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ *Ὁ πύργος τοῦ Ἀκροποτάμου*
 ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ *Ἡ λυγερή*, *Λόγια τῆς*
πλώρης, ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ *Σταμάτημα*, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
 ΚΟΚΚΙΝΟΣ *Μιά τουφεκιά στό Γαλάζιο Νερό*,
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ *Ὁ συμβολαιογράφος*
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Κόρη Εὐπειθῆς καί ἄλλα διηγήματα

Σύμβουλος ἔκδοσης: Μανόλης Ἀναγνωστάκης
 Ἡ σειρά συνεχίζεται

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

... Προωθοῦν τά ἑλληνικά Γράμματα

Ἀσκληπιοῦ 6 Ἀθήνα 106 80 - τηλ.: 3639962

Μιά διπλή άμνησία τρέφει τό λόγο τής ξενοφοβίας

του Άλαιν ντέ Λιπερά*

Η επίδραση τής άραβομουσουλμανικής σκέψης πάνω στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, άφου επί πολύ καιρό ύποτιμήθηκε, γίνεται σήμερα αντικείμενο ενός είδους αναδρομικής αναγνώρισης. Μοιάζει με τή λάμψη πού προβάλλει ένα νεκρό πιά άστέρι, και άπαστραύπτοντας από τήν άπόσταση του χρόνου φτάνει ως έμās σάν τύψη καινοσταλία. "Όταν μιλάμε για «άποσιωπημένη κληρονομιά» πρέπει νά ξερούμε ποιός τήν κληρονομεί και ποιός τήν άποκρύπτει, ποιός τήν άναγνωρίζει και ποιός τήν άπορρίπτει. Διότι ύπάρχει κίνδυνος ή άποψη ότι ή Δύση λησιμόνησε τήν άραβική τής κληρονομιά νά χρησιμεύσει μόνο ως ύποκατάστατο μιās θέσης πού ενώ κανείς δέν τολμά νά αντιμετώπισει κατά πρόσωπο, ώστόσο δεσπόζει στήν κοινή γνώμη κι άπ' τίσ δύο άχθες τής Μεσογείου: ότι οι "Άραβες ήταν άπό πάντα, είναι και θά είναι πάντα ξένοι προς τή Δύση.

Οί όροι Δύση και Εύρώπη, πού χρησιμοποιούνται χωρίς τή δέουσα άκριβεια, λειτουργούν σάν τεράστιες μηχανές άμνησίας. Είναι τό λιγότερο παράδοξο νά περιμένει κανείς άπ' αυτούς τούς όρους νά όρίσουν τό πλαίσιο και νά προσδιορίσουν τό νόημα τής έπιλησμονής μας. "Άς γυρίσουμε, λοιπόν, στά γεγονότα.

Η παρουσία του Ίσλάμ στή Δύση ή, για νά τό πούμε διαφορετικά, ή ύπαρξη ενός δυτικού Ίσλάμ άρχισε όταν οι "Άραβες, άνάμεσα στο 711 και τό 716, κατέκτησαν τήν Ίσπανία από τούς Βησιγότθους, και τέλειωσε έν μέρος τό 1492, όταν οι καθολικοί βασιλείς κατέλαβαν τή Γρενάδα και κατέκτησαν τό άραβικό βασίλειό της. Μέ άλλα λόγια, ή διαίρεση σε Άνατολή και Δύση είναι άναπόσπαστο τμήμα τής άραβομουσουλμανικής ιστορικής πραγματικότητας και τής άραβομουσουλμανικής συνείδησης. Μέ τήν ίδρυση, τό 755, του έμράτου κι ύστερα μέ τήν ίδρυση, το 929, του Χαλιφάτου των Όμεϊάδων τής Κόρδοβας δημιουργείται ένα δυτικό μουσουλμανικό κράτος πού όρίζεται σε αντίθεση προς τήν άνατολική αυτοκρατορία των Άβδασιδών τής Βαγδάτης. Η τομή Δύσης και Άνατολής, μετά τήν πτώση του βασιλείου τής Γρενάδας, τελευταίο κατάλοιπο των *reinos de taifas*, μετατράπηκε σε τομή άνάμεσα στους ευρωπαϊκούς χριστιανικούς κόσμους και στή γή του Ίσλάμ, μολοντί ως τότε ήταν έσωτερική ύπόθεση του μουσουλμανικού κόσμου, θεμελιωμένη πάνω στήν αντίθεση Κόρδοβας και Βαγδάτης.

"Όταν άναφερόμαστε στήν «άποσιώπηση των άραβικών πηγών τής ευρωπαϊκής σκέψης» δέν πρέπει νά έννοούμε ότι οι "Άραβες στοχαστές — ή οι Έβραίοι, ό μηχανισμός είναι ό ίδιος — είναι ξένοι προς τή Δύση ή ότι ή άραβική ή ή άραβομουσουλμανική σκέψη είναι ξένο σώμα στήν Εύρώπη, ή όποία έρχεται άπό τό έξωτερικό και είναι προορισμένη νά επιστρέψει σ' αυτήν. Άντί για πηγές θά ήταν καλύτερα νά μιλά κανείς για στοιχεία, ένα σύνολο δομικών χαρακτηριστικών, μιιά βαθιά συνάρθρωση ιδεωδών, μαθήσεων και συμπεριφορών πού ύπήρχαν πολύ πριν διαμορφωθεί ή δική μας σύγχρονη ιδέα για τήν Εύρώπη, τή Μεσόγειο και τόν άραβικό κόσμο. Ήταν μιιά πραγματικότητα αυτή ή συνάρθρωση — δηλαδή ή μεσαιωνική Δύ-

ση — τήν όποία ό όρος Εύρώπη κατέληξε νά τή συντρίψει έννοιολογικά, άφου ή Έξωση των Έβραίων και ή Έπανάκτηση τήν είχαν συντρίψει στή ζώσα πραγματικότητα.

Η άποσιώπηση των άραβομουσουλμανικών στοιχείων τής ευρωπαϊκής κουλτούρας προετοίμασε τό 1492, επέζησε και μετά άπ' αυτή τή χρονιά, δίνοντας αναδρομικά τό νόημά της. Στήν πραγματικότητα ή καθ' έαυτό άποσιώπηση είναι ένα φαινόμενο πολύ σύγχρονο και όσα προηγήθηκαν στήν ιστορία δέν είναι λήθη αλλά συνειδητή και ήθελημένη άπόφαση. Είναι άνώφελο νά επιμένει κανείς πάνω στο εκπαιδευτικό έλλειμμα τής γαλλικής κοινωνίας σε σχέση με τό μεσαιωνικό Ίσλάμ. Τό κοινό άγνοεί τά πάντα για τήν άραβική φιλοσοφία, καθώς και τήν έβραϊκή έπιστήμη του Μεσαίωνα. Αυτό τό εκπαιδευτικό άδιέξοδο δέν είναι ή αίτία αλλά τό άποτέλεσμα τής άμνησίας. Διότι πρέπει νά διακρίνουμε μέ σαφήνεια άπό τή μιιά μεριά ό, τι ή χριστιανική Δύση έγνώρισε μέν αλλά μεθοδικότατα άπέρριψε και άπό τήν άλλη μεριά ό, τι ή χριστιανική Δύση δέν έγνώρισε ή έλάχιστο έγνώρισε και, παρά ταύτα, δέν είναι καθόλου διατεθειμένη νά άνακαλύψει. Παραδείγματος χάριν, ποτέ δέν πέρασαν στή δυτική κουλτούρα, λατινική ή χριστιανική (άκόμη και σήμερα είναι κοινωνικά και εκπαιδευτικά πράγμα άποσιωπημένο), ή πολιτική φιλοσοφία, ή έκκοσμηκευμένη παιδεία, ό μεταρρυθμιστικός όρθολογισμός του Ίσλάμ και ή άραβομουσουλμανική σκέψη, των όποιων ώστόσο πρόγονος ύπήρξαν στοχαστές άπό τή μεσαιωνική Άνδαλουσία, όπως ό Ίμπν Μπατζά ('Άβελράσε), ό Ίμπν Τοφαίλ ('Άμπουμπάσε) ή ό Ίμπν Ρούστ ('Άβερόζ). Άπορρίφθηκαν εύθέςως, και σήμερα είναι λησμονημένη ή έξύμνηση του φιλοσοφικού τρόπου ζωής, ό όρισμός ενός τύπου ύπαρξης πού συνδυάζει έργασία και στοχασμό, έναν τύπο ύπαρξης πού δικαίως θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε *διανοούμενο έάν*, μέσα άπό τή διασάλευση των μέντια και μέσα άπό διαμεσολαθήσεις διασαλευμένες, ό όρος δέν είχε χάσει τό κύριο τής σημασίας του.

Άνεπιθύμητη Άνατολή

Αυτά τά δύο φαινόμενα, ή άποσιώπηση και ή άπόρριψη, δέν έχουν τήν ίδια έμβέλεια. Η άποσιώπηση μπορεί νά ξεπερασθεί: είναι μιιά πλευρά τής σχολικής κουλτούρας πού άφορά τά εκπαιδευτικά προγράμματα, τή μνήμη, τήν εκμάθηση. Η άπόρριψη είναι ένα γεγονός, κάτι πού συνέβη και πού διαπότισε τόσο βαθιά τίσ νοοτροπίες ώστε ή ευρωπαϊκή ταυτότητα χτίστηκε πάνω σ' αυτή τήν άπόρριψη με τέτοιο τρόπο πού όλες οι μεταγενέστερες άποσιωπήσεις δέν ήταν παρά συνέπειες τής άρχικής άπόφασης. Αυτή τήν άπόρριψη πρέπει σήμερα νά άναθεωρήσουμε ή μάλλον νά άποβάσουμε.

Οί δύο πρώτες μεγάλες μυθικές στιγμές τής πρώτης ευρωπαϊκής οίκοδόμησης ή καλύτερα τής πολιτιστικής της θεμελίωσης — ή Άναγέννηση και ό Διαφωτισμός — έχουν ένα κοινό σημείο: τό μίσος για τήν Άνατολή και τήν άραβοφοβία. Η ήμερομηνία τομής είναι ίδια και στίς δύο περιπτώσεις και χρησιμεύει

στό να όρίσει τό τέλος του Μεσαίωνα: ή άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453). Μετά την άλωση της Πόλης ο πάπας Πίος ο ΙΙ Ένεα Σίλβιο Πικολόμινι (1405-1464) άναρωτήθηκε τί θ' άπογίνει ή άνθρωπότητα. Ήταν ο πρώτος πού σκέφθηκε ότι ή Γερμανία θά μπορούσε ν' αναλάβει τό βάρος της άνθρωπιστικής παιδείας. Στην πράξη, στην Ίταλία κατέφυγαν οί Έλληνες άνθρωπιστές μαζί, συμβάλλοντας έτσι στην καταπληκτική άνθηση του φαινομένου πού όνομάστηκε «ιταλικός ούμανισμός» ή «ιταλική Αναγέννηση». Τό φαινόμενο, όμως, αυτό, όπως τό έβλεπαν οί ιστορικοί του Διαφωτισμού, δέν είχε αυτό τό μεγαλείο ούτε αυτή την όμορφιά. Μπορεί νά συμπυκνωθεί ως έξής: ή Ανατολή έλιωσε πάνω στη Δύση.

Όσο περιεργο κι άν φανεί αυτό, για εκείνους πού μάς κληροδότησαν την αντίληψή τους για την Εύρώπη και την ευρωπαϊκή «κουλτούρα» οί Έλληνες του Βυζαντίου δέν άνήκαν περισσότερο στη Δύση άπ' όσο οί Άραβες της Δύσης! Άκόμη χειρότερα: σύμφωνα μέ τόν Κοντιγιάκ, αυτή ή πλημμύρα των άνεπιθύμητων Ανατολιτών παρεμπόδιζε τό δυτικό, τό ευρωπαϊκό γούστο νά αναπτυχθεί στην Ίταλία. Κανείς δέν θά αποδεχόταν σήμερα αυτή την έτυμηγορία. Η συμβολή του βυζαντινού ούμανισμού στην ιταλική Αναγέννηση θεωρείται αποφασιστική· οί «Έλληνες» επαναπατρίστηκαν στη δυτικοευρωπαϊκή συνείδηση. Γιατί αυτό; Διότι έν τώ μεταξύ άνακαλύψαμε άλλους «Ανατολίτες» για νά έξοστρακίζουμε: τους Άραβες.

Ό Πετράρχης, πού ο Κοντιγιάκ άναγόρευσε σέ πραγματικό πατέρα της Αναγέννησης, είναι τό κεντρικό πρόσωπο της εγκαθίδρυσης του άντιαραβικού δυτικού ούμανισμού. Πράγματι είναι ο πρώτος πού προβάλλει την ιδέα την όποία άργότερα ξαναπαίρνει ο πάπας Πίος ο ΙΙ: νά έξασφαλισθεί ή έγκυρότητα της ελληνικής κληρονομιάς ένάντια στους Άραβομουσουλμάνους σφετεριστές της. Ό Ρενάν, αυτός ο μοναδικός πατέρας του όριανταλισμού, άπληξει συγκαταβατικά αυτό πού όνόμαζε «οί δίαιες υπερβολές άντιαραβικής διάθεσης» του Πετράρχη, τόν όποιο, ώστόσο, έξυμνει ως τόν «πρώτο μοντέρνο άνθρωπο» (!) για τή συνολική πνευματική του στάση, όπου τό μίσος για τους Άραβες κατέχει την πρώτη θέση.

Ό άντιαραβισμός είναι ή πρώτη μορφή του Ριζορριζμένου: ταιριάζει κατ' άρχήν στην Ίταλία. Άλλά ταιριάζει και στη χριστιανοσύνη γενικότερα, άφου για τόν Πετράρχη ή κρίσιμη λέξη για τήν άραβική σκέψη είναι ο άβερροϊκός άγνωστισμός: ο άβερροϊκός δέν είναι παρά μία μεσαιωνική έκδοχή της έλευθεριότητας (μιά συνέχεια «βλασημίων, σοφισμάτων, εύφυλολογημάτων και σαρκασμών» ένάντιον της χριστιανικής θρησκείας. Ό Πετράρχης, θεωρώντας ότι ή άραβική σκέψη συνιστά τό μόνο και τό ίδιο εμπόδιο για τή διπλή έπιστροφή της Ελλάδας και του Χριστού, για τόν κόσμο δηλαδή πού όνειρεύεται ή λατινικότητα, την καταδικάζει ως άπολύτως ξένη, καθώς θεωρεί ότι όχι μόνο ξεκόβει τους Λατίνους από τίς ελληνικές τους ρίζες αλλά και, έπιπλέον, άπομακρύνει τους χριστιανούς από την πραγματική τους πίστη.

Άκόμη ένα βήμα. Άν για τους ούμανιστές ο Άραβας έμποδίζει τά δυό προσκνήματα άπ' όπου έκπηγάζει ή λατινικότητα —κόβει τό δρόμο της Ελλάδας, όπως και άπαγορεύει τό δρόμο της Ίερουσαλήμ—, έν, έπιπλέον, για τους ιστορικούς του Διαφωτισμού ο Άραβ είναι πάνω άπ' όλα ο διαφθορέας του ευρωπαϊκού γούστου —έφευρέτης του σχολαστικού άραβουργήματος, άνάλογο με τό γοθικό ύφος στη σκέψη—, από τους σύγχρονους ιστορικούς παρουσιάζεται επίσης, άπερίφραστα, σάν τόν παράγοντα πού έφτιαξε την Εύρώπη μέ τή δια, καταστρέφοντας την ένότητα του μεσογειακού κόσμου.

Τό σενάριο εδώ δέν είναι πλέον ιστορικό ή φιλοσοφικό αλλά οικονομικό, πολιτικό και νομικό· πρόκειται για τή θέση του Βέλγου ιστορικού Άνρι Πιρέν, πού διατυπώνει στο έργο του *Μωάμεθ και Καρολομάγνος*: τό Ίσλάμ διέρρηξε τή μεσογεια-

κή ένότητα πού οί γερμανικές εισβολές είχαν αφήσει άθικτη.

«Η διάρρηξη», γράφει, «της άρχαίας παράδοσης είχε όργανο την ταχεία και άπρόβλεπτη προώθηση του Ίσλάμ. Είχε ως άποτέλεσμα νά διαχωριστεί όριστικά ή Δύση από την Ανατολή, βάζοντας τέρμα στη μεσογειακή ένότητα. Χώρες όπως ή Β. Άφρική και ή Ίσπανία, πού συνέχισαν νά συμμετέχουν στη δυτική κοινότητα, περιστρέφονται γύρω από την τροχιά της Βαγδάτης. Μιά άλλη θρησκεία, μία άλλη κουλτούρα εμφανίζεται στις χώρες του Ίσλάμ. Η δυτική Μεσόγειος, από τή στιγμή πού έγινε μουσουλμανική λίμνη, παύει νά είναι ο δρόμος των άνταλλαγών και των ιδεών πού ήταν πάντοτε».

Η μουσουλμανική εισβολή έθεσε τέρμα στην άρχαία παράδοση, έριξε την Εύρώπη σ' αυτό πού όνομάστηκε Μεσαίωνας, τή στιγμή άκριδώς πού ή Εύρώπη, κι εύτυχώς γι' αυτήν, πήγαινε νά εκβυζαντινισθεί. Ό Πιρέν δέν βλέπει τό Βυζάντιο μέ τά μάτια του Κοντιγιάκ, αλλά θεωρεί τους Άραβες όπως ο Πετράρχης. Γι' αυτόν, στις άρχές του VIIIου αιώνα χάθηκε τό ελληνικό όνειρο: ή δυτική Μεσόγειος παραδόθηκε στους Σαρακηνούς πειρατές. «Στόν ΙΧο αιώνα εισβάλλον στά νησιά, καταστρέφουν τά λιμάνια, ίσπεδώνουν τά πάντα»· σπάει ή οικονομική ένότητα της Μεσογείου· «και θά παραμείνει διασπασμένη μέχρι τίς Σταυροφορίες».

Ένα είδος συλλογικού άσυνείδητου

Η θέση του Πιρέν είναι ίσχυρή. Ίδιως σήμερα πού μιλούν τόσο πολύ για τόν άξονα Βορρά-Νότου και για τόν άνταγωνισμό του Βορρά προς τους μεσογειακούς κόσμους — ξεκινώντας από τό Μετζοτζιόρνο. Άν παρακολουθούσε κανείς τόν Πιρέν, θά έπρεπε νά συμπεράνει ότι τό Ίσλάμ, διασπώντας την όριζόντια ένότητα του άρχαίου κόσμου, την άλληλεγγύη της χριστιανικής Ανατολής και της χριστιανικής Δύσης ή της Ανατολής και της ρωμανικής Δύσης, έπέβαλε την άναδιπλωσή της μέχρι τά μεσημβρινά όρια της κι έτσι —χωρίς νά τό θέλει δέβεια— ενόησε την ανάπτυξη σχέσεων κάθետων αλλά και συγκρουσιακών άνάμεσα στα νέα σύνολα πού όρισε ή κατάκτηση. Θά μπορούσε επίσης νά ύποστηρίξει κανείς ότι κατά τόν ίδιο τρόπο τό Ίσλάμ συνέβαλε στην άναντίστρεπτη ανάπτυξη της γερμανικής Εύρώπης. Έν όλίγοις, επειδή τό Ίσλάμ άρπαξε τή χριστιανική Ανατολή από τή χριστιανική Δύση, γι' αυτό ο Βορράς αναπτύχθηκε άποφασιστικά σέ βάρος του Νότου. Τό μεγάλο τίμημα της άραβικής κατάκτησης» ήταν ότι «μετατοπίστηκε ο άξονας του πολιτισμού».

Έξετάζοντας τά όρια της ύστερης άρχαιότητας και του πρώτου Μεσαίωνα, πού διαγράφει ο Άνρι Πιρέν τό 1935, έχει κανείς την έντύπωση ότι παρευρίσκει στην γένεση ενός είδους ιστορικού συλλογικού άσυνείδητου. «Αφομοίωση», «λεηλασίες»: διατυπώνεται έτσι προκαταβολικά ή δέση των φόβων πού κατέχουν τό πνεύμα των ίσχυρών της καθησυχαστικής ιδεολογίας και τροφοδοτούν τά άγχη, συχνά άτιθάσεντα, άγχη των «έντιμων ανθρώπων». Τά πάντα συμβαίνουν ώσάν ή Εύρώπη του 1993 νά προσπαθεί νά σφυρηλατήσει μία ταυτότητα ξαναζώντας τά γεγονότα των έτών 650 μέ 750 μ.Χ. μέσα από τίς συντέπιες της διάγνωσης πού έχουν κάνει γι' αυτά όρισμένοι ιστορικοί.

Όστόσο, όλα είναι λάθος ή σχεδόν λάθος στο σενάριο του Πιρέν. Η μουσουλμανική Ίσπανία ούδέποτε έντάχθηκε στην «τροχιά της Βαγδάτης», αντίθετα έκανε τά πάντα για νά άπομακρυνθεί, για νά έγγραφεί στη Δύση. Όσο για την παρουσία των Σταυροφοριών σάν μία σωτήρια στιγμή άνασύνθε-

σης του πολιτικοπολιτιστικού τοπίου τοπίου της Μεσογείου, ο καθένας ξέρει ότι οι έσκρατείες των Λατίνων στην Άνατολή έγιναν τόσο για να συντρίψουν την πολιτική και οικονομική ήγemonία του Βυζαντίου όσο και για να απελευθερώσουν τους Άγιους Τόπους!

Τελευταίο στοιχείο εκμύθευσης του δυτικού Ίσλάμ είναι ο φιλοσοφικός έλληνογερμανικός μύθος. Στην παρουσίαση του Ίσλάμ ως αίτιας διάσπασης της ρωμανικότητας και ως παράγοντα (ακούσιου) συγκρότησης της Δύσης συμφωνεί ακόμη και σήμερα μία θέαση της ιστορίας της σκέψης που ισχυρίζεται ότι συνδέεται άμεσα με την αρχαία Ελλάδα, αποκλείοντας από τη Δύση, και από τις πολλαπλές της μνήμες, καθετί που δεν είναι χριστιανικό και ρωμανικό (συμπεριλαμβανοντας σ' αυτόν τον όρο την έσχατη ένσάρκωση της αυτοκρατορικής ιδέας, δηλαδή τον ρωμανικό καθολικισμό). Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι, κάθε φορά που τους παρέχεται η ευκαιρία, υπενθυμίζουν ότι η φιλοσοφία είναι ελληνική και γερμανική. Κατάκτησε ιδεοληψία και φόρμουλα σχεδόν ίπνωτιστική: «*Η πηγή είναι ελληνική*» (M. Conche) και η μήτρα γερμανική — «*η φιλοσοφία είναι κόρη της Γερμανίας*», όπως γράφει ο Ζάν Όρμεσόν:

«*Η δυτική φιλοσοφία γνώρισε δύο χρυσούς αιώνες σε απόσταση δύομισι χιλιάδων χρόνων μεταξύ τους: την ελληνική φιλοσοφία και τη γερμανική*». (*Le Figaro*, Φεβρ. 1993)

Έπανασύνδεση με την αρχαία Ελλάδα περνώντας πάνω από την αραβική και εβραϊκή παρένθεση, αυτό είναι το έρμηνευτικό φάντασμα που συνοδεύει την πολιτική θεώρηση για τον άμιγώς χριστιανικό χαρακτήρα της Δύσης — ακόμη κι εκεί όπου, αντίθετα, θά περίμενε κανείς ότι ο χριστιανισμός θά ξε-

περνιόταν για ν' αρχίσει μία όρμητική επάνοδος στην «ελληνική αύγη». Στη μεσημβρινή Εύρωπη του Πιρέν, προορισμένη να πάρει υπόψη της τη διαμόρφωση και την ένότητα του καρολιδείου κόσμου, υποκαθίσταται, λοιπόν, πάνω από τους αιώνες, η Βόρεια και γερμανική Εύρωπη ενός Χάιντεγγερ, του οποίου η θεώρηση της ιστορίας του είναι ως πετρωμένου της Δύσης προοριζόταν να επανασυνδέσει άμεσα τη Γερμανία και την Ελλάδα, χωρίς μεσολαβητή και «ξένη» διαμεσολάβηση, να φτιάξει έναν κόσμο, του οποίου, πέρα από τις θεωρητικολογίες περί της συγγένειας της γερμανικής και της ελληνικής γλώσσας ως εκ φύσεως φιλοσοφικών γλωσσών, η συνοχή και η ένότητα στηρίζονται σε ένα και μοναδικό στοιχείο: ότι δηλαδή δεν συνυπολογίζονται ούτε οι Άραβες ούτε οι Εβραίοι.

Σήμερα ακριβώς απ' αυτόν τον κόσμο πρέπει να θυγούμε να ξαναστοχαστούμε το μέλλον της Μεσογείου, τη «δυτική» κουλτούρα και τις σχέσεις με τις «αραβικές κοινωνίες». Και οι Άραβες πρέπει να θυγούν απ' αυτό το ίδιο έλληνογερμανικό σενάριο. Όπως μās την παρέδωσε ο Διαφωτισμός, η ιστορία του όρθου λόγου συγγέεται μ' εκείνη της άποικιοκρατίας. Η ιστορία αυτή είναι πλέον απαράδεκτη και μαζί μ' αυτήν είναι απαράδεκτη ή διπλή έθνοκεντρική άμνησία που τρέφει το λόγο της ξενοφοβίας της γαλλικής Άκρας Δεξιᾶς και συνάμα την αντι-«δυτική» αναδίπλωση των μουσουλμάνων φουνταμενταλιστών.

μετάφραση: Άγγελος Έλεφάντης
από τη *Monde Diplomatique*,
Σεπτ. 1993

* Alain de Libera, διευθυντής σπουδών στην ERHE. Συγγραφέας του έργου *Penser au Moyen Age*, εκδ. Seuil, 1991.

ΟΙ ΜΑΡΞΙΣΤΕΣ ΚΑΙ Ο ΝΙΤΣΕ:

μιά παράδοση προσέγγιση
του Άντονιο Νέγκρι*

Τό τεύχος Ἀπριλίου τοῦ 1992 τοῦ γαλλικοῦ περιοδικοῦ *Magazine Littéraire* ἦταν ἀφιερωμένο στόν Φρήντριχ Νίτσε καί στίς «ζωές» του (ὁ τίτλος του εἶναι «Les vies de Nietzsche»). Στό τεύχος αὐτό περιλαμβανόταν καί ἓνα κείμενο τοῦ Ἰταλοῦ μαρξιστῆ φιλοσόφου Ἀντόνιο Νέγκρι, πού ζεῖ ἐδῶ καί χρόνια αὐτοεξόριστος στό Παρίσι, τό ὁποῖο ἐπιχειρεῖ ἓναν ἀπολογισμό τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Γερμανοῦ στοχαστῆ ἀπό τή μαρξιστική σκέψη στίς διάφορες ἐκδοχές της. Τό κείμενο γράφτηκε ἀπό τόν Νέγκρι στά ἰταλικά καί μεταφράστηκε στά γαλλικά γιά τό *Magazine Littéraire* ἀπό τή Marie-Josée Tramuta· ἡ ἑλληνική ἀπόδοση πού δημοσιεύεται στή συνέχεια ἔγινε μέ βάση αὐτή τή μετάφραση. Ὁ τίτλος, ὁ ὑπότιτλος καί οἱ σημειώσεις (ὅπου δέν ἀναφέρεται ἀλλιῶς) προέρχονται ἐπίσης ἀπό τό κείμενο τοῦ *Magazine Littéraire*.

Η ἱστορία τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν μαρξιστῶν καί τοῦ Νίτσε εἶναι πλούσια σέ παράδοξα πού ὀφείλονται στό γεγονός ὅτι οἱ μαρξιστές ἀνέκαθεν γοητεύονταν ἀπό τήν ἐξαιρετική ἰσχύ τῆς προδρομικῆς κριτικῆς τοῦ «ἐχθροῦ» Νίτσε κατά τοῦ ἀστικοῦ κόσμου. Αὐτά τά παράδοξα καθίστανται ἀκόμη περισσότερο πλύπλοκα ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι στή συζήτηση στούς κόλπους τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος ἡ γοητεία πού ἀσκοῦσε ὁ Νίτσε ἦταν ἀναγκασμένη νά περάσει μέσα ἀπό δύο τουλάχιστον θεμελιώδη πεδία ἀντιπαράθεσης μεταξύ τῶν διαφόρων σχολῶν: τόν ὀρισμό τοῦ ὕλισμου καί τήν κρίση περὶ τῆς νεωτερικότητας. Πεδία τά ὁποῖα ἐπέβαλε ὁ «ἐχθρός».

Ὁ Νίτσε εἰσέρχεται διαμιᾶς, κατά διαφοροῦμενο τρόπο, στή συζήτηση τοῦ μαρξιστικοῦ κινήματος: ὁ Φράντς Μέρινγκ, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, ἀναλαμβάνει τήν εὐθύνη αὐτῆς τῆς πρώτης ἐπαφῆς. Ὁ Νίτσε γνωρίζει διάδοση στούς κύκλους τῆς ἀνατρεπτικῆς σκέψης τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου πού ἀκολουθεῖ τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1917. Κατά πάσα πιθανότητα, ὁ Λένιν καί ὁ Γκράμσι τόν διαβάζουν, χωρίς νά πολυγνωρίζουμε μέ ποιά ὀπτική: πρόκειται ἄραγε γιά μιᾶ ἐρμηνεία πού τοποθετεῖ τή «θέληση γιά δύναμη» ἀπό τήν πλευρά τῆς ἐξέγερσης ὡς μιᾶ «νέα ἀρχή», ἢ μήπως γιά μιᾶ ἀποκήρυξη τοῦ νιτσεισμοῦ ὡς ἐνός ἀποδυναμωμένου παράγοντα «ἐξτρεμισμοῦ»; Τό Σοβιέτ τοῦ Μονάχου τοῦ 1919 φαίνεται πῶς ὑπῆρξε, γιά νά ἀναφερθοῦμε καί στόν Χομπσμπάουμ, ἡ κύρια ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ διαφοροῦμενου χαρακτήρα — πρώτη σύμπτυξη αὐτοῦ τοῦ ἀναρχίζοντος «ὑποκειμενισμοῦ» (κατ' ἀντονομασία «νιτσεικοῦ») πού ἡ ὀρθολογιστική προκατάληψη καί ἡ γραφειοκρατική καταστολή τοῦ ἐπίσημου μαρξισμοῦ δέν θά ἔπαιναν νά καταδικάζουν τίς ἐπόμενες δεκαετίες. Ἄλλά μόνο μετά τόν Β' Παγ-

κόσμιο Πόλεμο ὁ Νίτσε γίνεται «τόπος»¹ τῆς ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολεμικῆς τοῦ μαρξιστικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὅταν ὁ Γκ. Λούκατς, υἱοθετώντας τήν ἐρμηνεία πού εἶχε δώσει ὁ ναζισμός γιά τόν Νίτσε (καί ἰδίως ἐκείνη τοῦ Ἄλφρεντ Μπόμλερ, ἐπίσημου ἐπιμελητῆ τῆς ἐκδοσης τῶν ἔργων του στή δεκαετία τοῦ '30), τήν κατευθύνει κατά τοῦ ἀνορθολογισμοῦ τῆς ἀστικῆς κουλτούρας τῆς παρακμῆς καί συγχρόνως κατά τοῦ ζντανοφικοῦ ὕλισμου.

Τό 1952, ὁ Γκ. Λούκατς ἐκδίδει τό *Die Zerstörung der Vernunft*². Ἐδῶ ὑποστηρίζεται γιά πρώτη φορά, μέ ἐξαιρετική διαισθητικότητα, ἡ θέση περὶ τοῦ «πρωτοφασισμοῦ» τοῦ Νίτσε. Τό κατηγορητήριο εἶναι ἀδυσώπητο. «Ὅλο τό ἔργο τοῦ Νίτσε ὑπῆρξε μιᾶ πολεμική κατά τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἔστω κι ἂν εἶναι φανερό ὅτι δέν διάβασε ποτέ οὔτε καί μιᾶ γραμμῆ τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς». Ὁ Νίτσε «ἐνστικτωδῶς» (ἀλλά «κατά μεγαλοφυή τρόπο») ἐρμήνευσε τίς πολιτιστικές καί πολιτικές ἀνάγκες τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, καθιστάμενος ἔτσι ὁ «φιλόσοφος-ὀδηγός» του, «παρά τίς διάφορες ἀλλαγές τῆς κατάστασης καί τῆς ἀντίστοιχης τακτικῆς τῆς ἀντιδραστικῆς ἀστικῆς τάξης»: ἀπ' ὅπου ἀπορρέει καί ἡ διαρκῆς «ἐπικαιρότητα» τοῦ Νίτσε, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Α' Παγκόσμιου Πολέμου μέχρι καί μετά τόν Β'. Στό ἔργο του ὁ Νίτσε προτείνει μιᾶ ρωμαλέα ἐρμηνεία τῆς παρακμῆς, ὡς θεμελιώδους φαινομένου τῆς ἀστικῆς ἐξέλιξης τοῦ καιροῦ του, καί θέλει νά δείξει τό δρόμο γιά τό ξεπέρασμά της. Σέ αὐτό συνίσταται ἡ πραγματική «κοινωνική ἀποστολή» τῆς φιλοσοφίας τοῦ Νίτσε, ἡ ὁποία προσδίδει στήν ἰκανότητα λύτρωσης τῆς ἀστικῆς διανόη-

1. Στό πρωτότυπο: *topos* (Σ.τ.Μ.).

2. *Ἡ καταστροφή τοῦ Λόγου*, (Σ.τ.Μ.).

σης, πού συνταρασσόταν από την απώλεια του οικουμενικού νοήματος της ίδιας της λειτουργίας. Ο Νίτσε προτείνει μία «επανάσταση», ή όποια θά διατηρούσε όλα τα προνόμια της άστικης τάξης και θά υπερασπιζόταν μέ σθένος τήν προνομιά και παρασιτική θέση τής ιμπεριαλιστικής διανοήσης, μία επανάσταση κατευθυνόμενη κατά τών μαζών, πού απέκλυτε, πίσω από τήν έμπαθη-έπιθετική μορφή του ύφους της, τόν έγωιστικό χαρακτήρα τών κινήτρων της. «Όσο γιά τή «θέληση γιά δύναμη» και τή θεωρία του «υπερανθρώπου», αυτές συνίστανται άπλώς στή «γνωσιολογική παραπομπή στον άκραίο άνορθολογισμό, στήν άρρηση καθε δυνατότητας νά γνωρίσουμε τόν κόσμο, στήν άπεύθυνση σέ όλα τά βάρβαρα και κτηνώδη ένστικτα».

Οί έκατό σελίδες πού είναι άφιερωμένες στον «Νίτσε ως θεμελιωτή του άνορθολογισμού τής ιμπεριαλιστικής περιόδου» καταλήγουν και πάλι στήν παράδοση άναγνώριση του μεγαλείου μιάς σκέψης πού, μόνο αυτή, έπέτυχε νά κατασκευάσει, στήν πάλη της κατά του σοσιαλισμού, μία αξιοθαύμαστη δύναμη αντίθεσης στό μύθο, προορισμένη νά διαρκέσει επί πολλές δεκαετίες. Σέ αυτή τήν παράδοση άναγνώριση μπορεί κανείς νά διακρίνει τήν έπιμονή τής νιτσεικής διδασκαλίας, ή όποια, στον κύκλο του Μάξ Βέμπερ και του Γκέοργκ Ζίμμελ³, είχε βαθιά έπηρεάσει τόν νεαρό Λούκατς και τόν είχε σίγουρα συνοδεύσει στίς πρώτες μεγάλες αναλύσεις του σχετικά μέ τίς μορφές τής κουλτούρας· και ίσως είχε συντελέσει στήν προσχώρησή του στον έπαναστατικό μαρξισμό.

Στήν άντινιτσεική πολεμική του Λούκατς, ώστόσο, βρίσκουμε ένα άλλο στοιχείο, έγγενές στήν πολιτική πάλη του κομμουνιστικού έργατικού κινήματος. Στο έργο του *Η παρούσα σημάσια του κριτικού ρεαλισμού* του 1956 και στον πρόλογο του στήν Ιταλική μετάφραση του *Zerstörung der Vernunft* (1959)⁴ ο Λούκατς τό δηλώνει άνοιχτά. Η πολεμική κατά του άνορθολογισμού ουσιαστικά κατευθυνόταν κατά «του άπλουστευτικού δόγματος του Ζντάνοφ, πού καθιέρωνε τή διάκριση ύλισμού-ιδεαλισμού ως τή μόνη αντίθεση στήν Ιστορία τής φιλοσοφίας». Η έπίθεση του Λούκατς κατά του Νίτσε, θεωρούμενου ως υπέρτατου άντιπροσώπου του άνορθολογισμού, έμφανιζόταν έδω στή σωστή της διάσταση: είναι μία έπίθεση πού κατευθύνεται έναντίον όλων τών ρευμάτων του σοσιαλισμού τά όποια δέν θέτουν ως καθήκον τους τόν έκσυχρονισμό ως πρακτικό περιεχόμενο τής ούτοπίας, δηλαδή — σύμφωνα μέ τόν Λούκατς — τήν όρθολογική μεταμόρφωση τής κοινωνίας σύμφωνα μέ κανόνες προόδου, τής όλόπλευρης ανάπτυξης τής έλευθερίας, τής ισότητας και τής ειρήνης. Ο άντινιτσεικός Λούκατς είναι εκείνος πού θέλει νά ξανασηκώσει όλες τίς σημαίες, τίς όποιες ή άστική τάξη είχε αφήσει νά πέσουν μέσα στή λάσπη και πού, συνεπώς, άρνείται τή νιτσεική διάγνωση γιά τό μοιραίο της παρακμής, γιά τόν μηδενισμό ως ούσία του άστικού πολιτισμού. Πραγματικά, στό ζητανοφισμό ο Λούκατς διάβαζε αυτό πού μπορεί κανείς νά βρει σ' αυτόν, μία λαϊκιστική — ή καλύτερα πληθειακή — έκδοχή στή λογοτεχνία, μία εργαλειακή μεταστροφή στή φιλοσοφία και τήν έπιστήμη, έναν κινικό βολονταρισμό στήν πολιτική· όλ' αυτά τά έρμηνεύει ως έπάνοδο στίς άνορθολογικές όψεις τής ιδεολογίας. Ο άνθρωπισμός του άντιδρούσε: ο άντινιτσεικός Λούκατς είναι ο άντισταλινικός Λούκατς. Έναντία σέ μία σχετικιστική γνωσιολογία, ένάντια στό δίλημμα «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα», πρότεινε γιά τό σοσιαλισμό τήν όρθολογικότητα μιάς κοσμοαντίληψης προερχόμενης από τόν Γκαίτε, τήν έξοδο από τήν άλλοτρίωση και τήν πραγματοποίηση ως έπανασύνθεση τής ανθρώπινης όλότητας.

Τό βιβλίο του Λούκατς άνάγεται στό 1952. Η συζήτηση γύρω από τήν ευθύνη του ναζισμού και ή όξεία άντιπαράθεση σχετικά μέ τό *Schuldfrage* (ζήτημα τής ένοχής) βρίσκεται στό άπόγειό της. Η κρίση του Λούκατς γιά τόν Νίτσε γίνεται άποδεκτή από ένα σημαντικό μέρος τής κοινής γνώμης, όχι άπαραίτητα τής σοσιαλιστικής. Και ώστόσο, μέσα στήν άνοικοδόμηση τής καπιταλιστικής Εύρώπης, ο Νίτσε ξαναζει και παρουσιάζεται εκ νέου ως ένας έπικαιρος κριτικός. Ήταν άραγε ο Νίτσε πού μαρξιστής από τους μαρξιστές; Για άλλους λόγους, ο Φράντς Μέρικκ είχε ήδη θέσει στον έαυτό του τό έρώτημα αυτό. Ο άντιβιωματικός Νίτσε, ο ύλιστής και έπαναστάτης Νίτσε, ο Νίτσε-έπικριτής κάθε ιδεολογικού «ταρτουρισμού» μπορεί και πρέπει νά είναι «ένας σταθμός στό δρόμο γιά τό σοσιαλισμό». Και έπειτα; Μήπως ο Νίτσε δέν ήταν πιά παρά ένας παιδαγωγός; Στή δεκαετία του '50 θγαίνουν στήν κυκλοφορία τά καλύτερα βιβλία πού γράφτηκαν γιά τόν Νίτσε στή διάρκεια τής δεκαετίας του '30: πρόκειται γιά έργα τών όποιων οί συγγραφείς ύπήρξαν όλοι αντίπαλοι του ναζισμού, όπως ο Κάρολ Λέβιτ, ο Κάρολ Γιάσπερς, ο Έντγκαρ Σάλιν, ο Έρικ Πόνταχ. Ο Χάινριχ Μάν άναδεικνύεται ως ο έρμηνευτής αυτής τής νέας έπικαιρότητας του Νίτσε και, μεταξύ άλλων, τήν προτείνει προς τους σοσιαλιστές και τους μαρξιστές. Νά, λοιπόν, πού ξαναεμφανίζεται πάνω στή σκηνή τής νέας καπιταλιστικής κυριαρχίας του κόσμου ή εικόνα ενός Νίτσε «άθώου», προφήτη και διαλεκτικού, ο όποιος, ξεκινώντας από τήν άποκήρυξη τής «άντιστροφής τών αξιών», καταλήγει στό μύθο του υπερανθρώπου. Ο Νίτσε δέν είναι υπεύθυνος γιά τό ναζισμό: άκόμα περισσότερο, δέν έπαψε νά καταδικάζει τόν έθνικισμό και ίσχυρίστηκε ότι «ή κουλτούρα και τό κράτος είναι άνταγωνιστές». Υπήρξε πάντα μέ τό μέρος τών καταπιεσμένων και συνέλαβε τήν άπελευθέρωση ως παραγωγή — παραγωγή καινούργια, παραγωγή έλεύθερη και νεαρή. Τό διονυσιακό θέμα είναι ένα θέμα ύλιστικό και παραγωγικό: «Είμαστε όλοι εργάτες». Στο έργο του Βάλτερ Κάουφμαν, πού άνάγεται στό 1950 (όπως έξάλλου και στίς νέες αναγνώσεις αυτών τών χρόνων του Άνρί Λεφέβρ), αυτά τά στοιχεία άνασυντίθενται σέ μία εικόνα του Νίτσε σύμφωνα μέ τήν όποια αυτός χαρακτηρίζεται άποφασιστικά ως «κριτικός διαφωτιστής», ως συγγραφέας του «μεταμυθισμού».

Μέχρι πού σημείο ήταν πιστευτή αυτή ή εικόνα ενός «Νίτσε χωρίς Ζαρατούστρα», ενός Νίτσε πού είχε «λειανθεί» γιά νά γίνει όχι ένας κριτικός τής νεωτερικότητας αλλά

3. Βλ. L.A. Scaff, *Fleeing the Iron Cage: Culture, Politics and Modernity in the thought of Max Weber* | Απόδραση από τό σιδερένιο κλουβί. Κουλτούρα, πολιτική και νεωτερικότητα στή σκέψη του Μ.Β. |, University of California Press, 1990.

4. Τορίνο 1959.

5. H. Mann, *Les pages immortelles de Nietzsche, textes choisis et presentes par...*, |Οί άθάνατες σελίδες του Νίτσε, έπιλογή και παρουσίαση κειμένων από τόν... |, Paris 1958.

6. Στο πρωτότυπο, στό τέλος τής άμέσως προηγούμενης παραγράφου (στό ίδιο δηλαδή σημείο μέ τό έλληνικό κείμενο) κλείνουν εισαγωγικά, τά όποια όμως, προφανώς λόγω τυπογραφικού λάθους, δέν άνοίγουν πουθενά στα προηγούμενα: έτσι δέν μπορούμε νά είμαστε σίγουροι πιά άκριβώς από «αυτά τά λόγια» είναι του Ματσίνο Μοντινάρι και ποιά του ίδιου του Νέγκρι (Σ.τ.Μ.).

7. Γιά τό σύνολο του ζητήματος, βλ. A. Negri, *Lenta ginestra. Saggio sull'ontologia di G. Leopardi*, Milano 1987, *Ευλύγιστο σπαρτό - Δοκίμιο γιά τήν όντολογία του G.L.*, υπό έκδοση στα γαλλικά από τίς εκδόσεις Le Quai Voltaire.

απλώς ο κριτικός τής καπιταλιστικής νεωτερικότητας; Δέν θά ήταν δυνατόν νά παράσχουμε μία απάντηση σέ αὐτή τή διερώτηση ἂν δέν θεωρήσουμε ἀκόμα μία φορά τὰ ιδεολογικά ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ἐγγενῆ στίς συζητήσεις στους κόλπους τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού μπαίνουν στό παιχνίδι μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο. Ὁ θετικός, διαφωτιστής, ὕλιστῆς Νίτσε πού ἀντιπαρετίθετο στήν καταλυτική κριτική τοῦ Λούκατς, ἦταν στήν πραγματικότητα προῖον τῆς ἀπολογητικῆς τοῦ ζντανοφισμοῦ. Ἡ σύγκρουση πού, σχετικά μέ τόν ἐκσυγχρονισμό, ἀντιπαρέθετε τόν ὀρθολογισμό τοῦ Λούκατς στή σταλινική ἐκδοχή τοῦ ὕλισμου εἶχε ἐδῶ ἐπιλυθεῖ. Ὁ Χάινριχ Μάν⁵ μᾶς παρέχει τήν ἀπόδειξη: «Ἐνα ἐρώτημα τίθεται: Ποιός ὑπῆρξε πραγματικά ὁ μελλοντικός κυρίαρχος ἀνθρώπος του; Ὁ Νίτσε ἐξέφρασε τήν ἀποψή του γιά τόν ἐργάτη· σήμερα θά ἦταν καθαρός πολυσειδικισμός. «Σκηνή ἀπό τή μελλοντική ζωὴ τοῦ ἐργάτη», ἐδῶ δέν ὑπάρχουν πιά ἀμφισβητήσεις καί δισταγμοί: «Οἱ ἐργάτες θά ἐπρεπε νά μάθουν νά ἀντιδροῦν σάν στρατιῶτες. Ἀποζημιώσεις, ὁδοιπορικά, ἀλλά ὄχι μισθός! Καμία σχέση μετὰ πλορημῆς καί ἐργασίας! Ἄς δάλουμε κάθε ἄτομο, ἀνάλογα μέ τό εἶδος του, στή θέση πού θά τοῦ ἐπιτρέψαι νά παράγει ὅσο τό δυνατὸν περισσότερο στήν ἐιδικότητά του»... Ὁποῖον κίτς! Ὁποῖον ἀπίστευτο συμπέρασμα! Στήν πραγματικότητα τό ἔδαφος τοῦ διαλόγου σχετικά μέ τόν Νίτσε πού καταλάμβαναν οἱ μαρξιστές ἦταν ἀναπόφευκτα παγιδευμένο, ἀπό τή στιγμή πού συνέχιζαν νά θεωροῦν τόν Νίτσε ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐκ μέρους τοῦ ἀποκήρυξης τῆς διάλυσης τῶν ἀξιών καί ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐκπλήρωσης τῆς νεωτερικότητας· ἀπό τή στιγμή πού δέν ἀρχίζαν νά τόν θεωροῦν ἀπό τήν ἀποψη τῆς ὑπέρβασης τῆς νεωτερικότητας, μέ δάση τόν Ζαρατούστρα καί τή «θέληση γιά δύναμη». Ἀλλά αὐτό, στόν ὀρίζοντα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, στόν ὁποῖο τοποθετοῦνταν ὁ Γκ. Λούκατς καί οἱ «διαφωτιστές» ἀντίπαλοί του, ἦταν κάτι ἀδύνατο.

Ὁ Νίτσε ἀνορθολογιστῆς ἀντίπαλος, ὁ Νίτσε ὕλιστῆς σύμμαχος: τί νόημα μπορεῖ νά ἔχει μία τέτοια διάζευξη; «Καί ἂν ὁ ὕλισμός ἦταν «ἀνορθολογικός»»; διερωτῶνται μιά ὀρισμένη στιγμή ὀρισμένοι μαρξιστές. Τό πολιτικό κλίμα ἔχει ἀλλάξει μέ τό 1968· ἡ σύλληψη ἐνός σοσιαλισμοῦ πού συλλαμβάνει τόν ἑαυτό του ὡς συνέχεια τῆς νεωτερικότητας ἔχει κλείσει τόν κύκλο τῆς. Ἡ κριτική κατά τῆς ἐργαλειακῆς ὀρθολογικότητας τοῦ ὄρμου καπιταλισμοῦ, ὅπως καί τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, ὀδηγοῦσε κάποιους νά σκέφτονται τό μαρξισμό πέραν τῆς νεωτερικότητας. Μέσα στήν ἀνορθολογικότητα, μέσα στόν κομμουνισμό. Καί ἀπό δῶ δέν θά μπορούσε νά λείπει μιά «ντισεϊκή διάσταση»: καί συγκεκριμένα ἡ διάσταση τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος πού γεννιέται ἀπό τήν κριτική, ὀρθολογική καί ἀπελευθερωτική ἀποστολή τῆς σκέψης του, πού δέν ἀναλώνεται στό νά θέτει ἐκ νέου τὰ πάντα ὑπό ἀμφισβήτηση καί ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό τῆς ἀκόμα καί νά ἀπαιτήσει γιά τό ἄτομο (ἀκόμα καί σέ μιά κοινωνία τυπικά ἴσων ἀνθρώπων) ἕναν χώρο ἄμυνας καί ἕνα πεδίο γιά τή δική του αὐθόρμητη δραστηριότητα (μέ τήν ἔννοια πού τό ἀντιλαμβάνονταν καί ὁ Μπούρχχαρντ), σέ μιά κατεύθυνση, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀντικρατική: ἐννοεῖται βέβαια ὅτι πιστεύει κανεῖς στήν ἀλήθεια στήν ἀναγκαία ἐξάλειψη τοῦ κράτους μέσα στό «βασιλεῖο τῆς ἐλευθερίας», μέ ἄλλα λόγια ὅτι ἐπιθυμεῖ πραγματικά τήν ὑπέρβαση τῆς «πολιτικῆς» ὡς καταπίεσης».

Ξαναπιάνοντας αὐτά τὰ λόγια τοῦ Ματσίνο Μαντινάρι⁶, Ἰταλοῦ μαρξιστῆ καί ἐπιμελητῆ μᾶς νέας ἐκδόσης τοῦ Νίτσε, μπαίνουμε στήν τελευταία φάση τῆς σχέσης μετὰ τῶν μαρξιστῶν καί τοῦ Νίτσε. Ἡ φάση αὐτή ἀνοίγει μέ ἕνα ἐπεισόδιο πού λαμβάνει χώρα ἀμέσως μετὰ τόν πόλεμο, στό Πα-

νεπιστήμιο τῆς Πίζας, ὅταν ὀρισμένοι κομμουνιστές, ὅπως ὁ Λουμπορίνι καί ὁ Τιμπανάρο, ἐρμηνεύοντας τόν ὕλιστικό ἀνορθολογισμό τοῦ Τζιάκομο Λεοπάρντι (Ἰταλοῦ ποιητῆ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀπό ἀρκετές ἀπόψεις πρόδρομο τοῦ Νίτσε), ἀνακάλυπταν τόν μοναδικά προοδευτικό χαρακτήρα τοῦ ἀντιμοντερνισμοῦ του⁷. *De te fabula narratur*: γιά τή συναισθητικότητα νά πᾶμε πέρα ἀπό τόν καταπιεστικό ἐναγκαλισμό τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς ὀρθολογικότητας καί τῆς νεωτερικότητας. Στή δεκαετία τοῦ '60, στοὺς κόλπους αὐτῆς τῆς σχολῆς, ὁ Μοντινάρι καί ὁ Κόλλι ἀρχίζουν στήν RDT μιά σημαντική προσπάθεια ἐπανεκδόσης τῶν ἔργων τοῦ Νίτσε — πού στήν οὐσία ἦταν πρώτη ἐκδοχή γιά ὀρισμένα θεμελιώδη κείμενα, ὅπως *Ἡ θέληση γιά δύναμη*, τό *Ecce Homo* καί ἡ *Ἀλληγογραφία*. Τήν ἴδια ἐποχὴ ἡ νέα ἀνάγνωση τοῦ Νίτσε στή Γαλλία, ἀπό τόν Ντελέζ καί τόν Φονκώ, ἀνοίγει ἕνα νέο ἔδαφος γιά τόν κριτικό μαρξισμό⁸.

Ἐπάρχει, λοιπόν, ἕνα θεμελιώδες στοιχεῖο πού καθορίζει τήν ἐπανεξέταση τοῦ Νίτσε ἀπό τόν κριτικό μαρξισμό: ἡ μετατόπιση τῆς θεωρητικῆς προσοχῆς, ἡ ὁποία ἀπομακρύνεται ἀπό τίς παραλλαγές τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τοῦ ὕλισμοῦ στό ἐσωτερικό τῆς νεωτερικότητας, γιά νά στραφῆ πρὸς τήν κριτικὴ τῆς νεωτερικότητας. Μέ ἄλλους ὄρους, ἡ πτώση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τόν ὀρθολογισμό ὡς μορφή μᾶς καπιταλιστικῆς νεωτερικότητας πού ὁ σοσιαλισμός ἤθελε νά ἐπανοικειοποιηθεῖ καί ἡ ἐπίγινος κριτικὴ ἀνάγκη νά πᾶμε πέρα ἀπό τήν καπιταλιστικὴ νεωτερικότητα γιά νά οἰκοδομήσουμε τό σοσιαλισμό. Ὁ Νίτσε δέν ἦταν ἀποδεκτός γιά τόν ὑπαρκτό σοσιαλισμό, ὅπως ἐπίσης καί γιά ὄλους τοὺς ἐραστές τῆς νεωτερικότητας: ἀντίστροφα, γίνεται ἕνας σύντροφος στήν πορεία ὄλων ἐκείνων πού σκέφτονται τήν καπιταλιστικὴ νεωτερικότητα ὡς μιά φυλακὴ τῆς σκέψης καί ἕναν θάνασο καταναγκασμοῦ γιά τή ζωὴ. Δέν χρειάζεται πλέον κανένας ἐρμηνευτικὸς ἄθλος προκειμένου νά ἀποσπάσει κανεῖς τό σοσιαλισμό ἀπὸ τό παρεμφαμένο προῖον τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ὁ σοσιαλισμός εἶναι ὁ «ὑπαρκτός σοσιαλισμός», ἢ πάντως κάποια ἄλλη μορφή, λιγότερο ἢ περισσότερο κοινότητα δημοκρατικῆ, τοῦ μοντέρνου μηδενισμοῦ. Πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, ὑπάρχει αὐτό τό νέο δημιουργικὸ ἀνοιγμα τῆς ἱστορικότητας πού ὁ κριτικὸς μαρξισμὸς ἀποκαλεῖ κομμουνισμό. Ἀλλά ὑπάρχει καί ἕνα δευτερο ντισεϊκὸ στοιχεῖο πού ὁ κριτικὸς μαρξισμὸς ὑποδέχεται πλήρως: εἶναι ὁ τονισμὸς τῆς δύναμης ὡς περιεχομένου τῆς θέλησης, καί συνεπῶς ὡς μήτρας παραγωγῆς τῆς συλλογικῆς ὑποκειμενικότητας, δηλαδή παραγωγῆς κουλτούρας, δηλαδή ὡς γίνεσθαι τῶν ὑποκειμένων ἐναντίον τοῦ κράτους⁹.

μετάφραση: Ἄκης Γαβριλίδης

* Διδάσκει στό College de Philosophie (Montagne Sainte-Généviève) στό Παρίσι. Ἔργο του, μετὰ ἄλλων, τό *L' anomalie sauvage: puissance et pouvoir chez Spinoza*, ed. PUF, 1982. [Ἡ ἄγρια ἀνωμαλία: δύναμη καί ἐξουσία στόν Σπινόζα].

8. Nietzsche, *Cahiers de Royaumont*, Philosophie, n. VI, Paris 1967.

9. A. Negri, *Fabbriche del soggetto* [Βιομηχανίες τοῦ ὑποκειμένου], Πίζα-Λιβόρνο 1987.

Σημειώσεις γιά τήν ιδεολογική χρήση τῆς ἱστορίας

τοῦ Ἀπόστολου Χατζηπαρασκευαΐδη

«Ἡ ἱστορία εἶναι σάν ἓνα κοντί παιδικό μέ γράμματα, πού μ' αὐτά μποροῦμε νά ταιριάξουμε ὅποια λέξη μᾶς ἀρέσει», ἔγραφε ὁ Φρόντλ καί ἡ ῥήση του φαίνεται νά ἰσχύει περισσότερο στίς μέρες μας. Σήμερα πού γινόμαστε μάρτυρες ἑνός εἶδους ἐθνικιστικῆς ἔξαρχης ἢ κατ' εὐφημισμὸν μιᾶς «ἐθνικῆς ἀφύπνισης», παρατηροῦμε μιὰ τάση χειραγώγησης τόσο τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ὅσο καί ἄλλων ἐπιστημῶν (ἐθνολογία, γλωσσολογία, ἀρχαιολογία) ἀπὸ τήν κρατική ἐξουσία, προκειμένου νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἄλλοθι ἢ ὡς μὴ ἀμφισβητούμενα ἐπιχειρήματα στόν διπλωματικό (καί ὄχι μόνο) ἀγώνα γιά τή διεκδίκηση τῶν «ἐθνικῶν δικαίων» τῆς χώρας μας.

Αὐτὴ ἀκριδῶς ἢ μεθοδευμένη προσπάθεια τῆς ἀκραίας ιδεολογικοποίησης τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καί ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς καί μόνης «ἱστορικῆς ἀλήθειας», σέ μιὰ περίοδο πού χρειάζεται ὁ ἐπιστημονικός καί νηφάλιος λόγος, τώρα «ἡ γύμνια αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε νεοελληνικὲς ἱστορικὲς σπουδὲς προβάλλει ἀφόρητη»¹.

Ἡ πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν στοιχίζεται ἐκούσια πίσω ἀπὸ τήν ἐπίσημη κρατικὴ ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, θέτοντας τὸ ἐπιστημονικό (:) ἔργο τῆς στήν ὑπηρεσία τῆς «ἐκστρατείας» ἐνημέρωσης (τόσο τῶν ξένων ὅσο καί τῶν ἰθαγενῶν) γιά τὰ «ἐθνικά» μας θέματα. Κάποιες μεμονωμένες προσπάθειες πού κινοῦνται σέ ἀντιεθνικιστικὴ κατεύθυνση² παρέμειναν περιθωριακές καί δέν κατόρθωσαν ν' ἀποτελέσουν τὸ ἀντίπαλο δέος στό μιλῶν τῶν «πατριωτῶν» καί «ἐθνικά σκεπτόμενων» ἱστορικῶν καί διανοουμένων.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ ιδεολογικὴ χρῆση τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὸ ἐπίσημο κράτος δέν ὠφέλησε, σέ τελευταία ἀνάλυση, οὔτε τοὺς ἱστορικούς, οἱ ὅποιοι ἐκούσια μεταβλήθηκαν σέ στηρίγματα τῆς ἐπίσημης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς θάζοντας σέ δευτέρη θέση τήν «ἐπιστημοσύνη» τους, οὔτε τήν ἑλληνικὴ διπλωματία, ἡ ὁποία, βασισμένη σέ «ἀναλλοίωτες» ἱστορικὲς ἀλήθειες ὀδηγήθηκε σέ ἀδιέξοδα. Κι αὐτὸ θά ἀποδείξουμε ἀμέσως παρακάτω.

Ὁ ἱστορικός βιολογισμὸς

Σύμφωνα μέ τήν κυρίαρχη ἀποψη τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, οἱ ἔθνοιες λαὸς καί φυλὴ ταυτίζονται, ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτὸ τὸ ιδεολόγημα τῆς γραμμικῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τοῦ ἀναλλοίωτου χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Μ' αὐτό τὸν τρόπο ἡ ἱστορία γίνεται ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν τῆς βιολογίας καί τῆς φυσιολογίας, ἐνῶ ἡ μελέτη τῶν πηγῶν ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν νόμων τῆς κληρονομικότητας καί τῶν φυλετικῶν χρωμοσωμάτων.

Σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἀποψη, ὁ ἑλληνικός λαὸς διαθέτει διαχρονικά καί ἄρα ἀναλλοίωτα χαρακτηριστικά στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ἀμετάλλαχτος, λοιπόν, καί ὁ πολιτισμὸς πού δημιουργήσε ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ στὸ διάβα τοῦ χρόνου. Ἀπρόσβλητος ἀπὸ ἐθνικὲς ἤττες, κατοχές, προσημίξεις μέ ἄλλους λαούς, ἀλλαγὲς τῆς παραγωγικῆς βάσης, μετεξελίξεις τῶν ἠθῶν καί τῆς ἠθικῆς, τῶν συστημάτων διακυβέρνησης, τῆς τεχνολογίας καί τῆς ἐπιστήμης. Παρ' ὅλες αὐτὲς τίς θεαματικὲς ἀλλαγές, ὁ ἑλληνικός λαὸς — σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἀποψη — διατήρησε τὴ φυλετικὴ του καθαρότητα, ἀποτελέσσε τὴ «συνέχεια» τοῦ ἐνδοξοῦ παρελθόντος τῶν προγόνων καί σύμφωνα μέ τὴ θεωρία τῶν πολιτισμικῶν ἐπιδιωμάτων πορεύεται στὸ μέλλον ἔχοντας στὴ φαρέτρα του τὸ «πλεονέκτημα» τῆς τρισχιλιετοῦς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Γίνεται, δηλαδή, μιὰ προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητας σέ χρόνους παλαιότερους, ἔτσι πού νά διασφαλίζεται ἡ μακροτάτου, ὑπεριοριστικοῦ χρόνου νομῆ. Πρόκειται γιά μιὰ ἀποψη πού βασίζεται στὴν ἀπόλυτη διαχρονία, στὴ γραμμικὴ συνέχεια, στὴν πλήρη περιφρόνηση τῶν ἀλλαγῶν καί τῶν τομῶν, στὴν πλήρη ἀποσιώπηση τῶν συγχρονικῶν πραγματικότητων³.

Οἱ προηγηθεῖσες ἀπόψεις δέν ἀποτελοῦν τίποτε ἄλλο παρά ιδεολογήματα πού ἐφηῦραν οἱ ἱστορικοὶ ὑπηρετῆς τῆς ἐκάστοτε ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καί ὄχι βέβαια ἀυταπόδεικτες ἱστορικὲς ἀλήθειες πού δέν χρῆζον τεκμηρίωσης. Ἰδεολογήματα πού νομιμοποιούσαν τὴν ἐκάστοτε ἐξουσία καί κατασκεύαζαν μεθοδευμένα καί ἔντεχνα τὸ μῦθο τοῦ περιοῦσιου λαοῦ, πού ἔδωσε τὰ φῶτα στόν ὑπόλοιπο «ἀπολίτιστο» κόσμο⁴.

Τὸ ιδεολόγημα τῆς «ἀδιατάραχτης συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ» ὀδήγησε στὴ στείρα προγονοπληξία, στόν ἐθνοκεντρισμό-ἑλληνοκεντρισμό, στὴν προσκόλλησι στίς «ρίζες» καί τήν παράδοση, στὴν ἐμμονή στὴν «ἀνατολική» μας ταυτότητα καί στὴν ἀπόρριψη τῶν θεληγῆτρων τῆς Ἑσπερίας.

1. Γιώργος Μαργαρίτης, «Τὶ χρῆσιμεῖται, λοιπόν, ἡ ἱστορία», *Ὁ Πολίτης*, τ. 120, Ὀκτώβριος 1992.

2. Πρόχειρα μποροῦμε ν' ἀναφέρουμε τὸν Δ. Λιθοξόου μέ τὸ ἔργο του *Μειονοτικά ζητήματα καί ἐθνικὴ συνείδησι στὴν Ἑλλάδα*, ἐκδ. Λεβιάθαν, 1992, καί τὸν Γ. Νακρατζά μέ τὸ ἔργο του *Ἡ στενὴ ἐθνολογικὴ συγγένεια τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, Βουλγάρων καί Τούρκων*, Θεσσαλονίκη 1988.

3. Ἄγγελος Ἐλεφάντης, «Ἀπὸ τὴν "ἔκθεση ἰδεῶν" στοὺς κουλτουριάρχους», *Ὁ Πολίτης*, τ. 119, Σεπτέμβριος 1992.

4. Γιά τὴ μυθολογικὴ χρῆσι τῆς ἱστορίας, βλ. ἀναλυτικότερα: Μ. De Chertau, «Ἱστορία: ἐπιστῆμη καί μυθολογία», *Ἰστορῶ*, τ. 3, 1991, καί Δ. Βεντούρα, «Μῦθος καί ἱστορία», *Τὰ ἱστορικά*, τ. 14-15, 1991.

Φαίνεται ότι οι περιστάσεις επιτρέπουν τής μάλλον ανεύθυνες, έλληνοκεντρικές ή έλληνορθόδοξες θεωρίες, πού στηρίζονται κατά βάθος σε παλιά ιδεολογήματα. Μέ άλλα λόγια «εδώ έλλοχεύει ο κίνδυνος τής ιδεολογικής χρήσης και κατάχρησης τής ιστορίας», έλεγε ο άειμνηστος Νίκος Σβορώνος⁵. Στην ουσία του, «πρόκειται για έναν έθνοκεντρισμό έπαρχιώτικο, πού βλέπει τήν Ελλάδα ως μοναδικό φαινόμενο, αλλά και ως άξονα τής παγκόσμιας ιστορίας, ως αιώνιο θύμα αλλά και αιώνιο παράδειγμα κ.λπ. Είναι ένας από τούς μεγαλύτερους κινδύνους πού διατρέχει ή ιστοριογραφία του νεότερου έλληνισμού»⁶.

Άραγε οι ιστορικοί μας έχουν συνειδητοποιήσει τά έπιστημονικά άποτήματα και σφάλματά τους, τά όποια τραυματίζουν τήν έννοια του ιστορικού-έρευντή και τήν υποδιβάζουν σε έπενεργούμενο των επιδιώξεων των τεχνικών τής έξουσίας; Έχουν συνειδητοποιήσει ότι έχουν καταστήσει να κάνουν πίο πολύ ζωολογία, φυσιολογία και άνθρωπολογία παρά ιστορική έρευνα και μελέτη των πηγών; Έχουν συνειδητοποιήσει, τέλος, ότι ο δογματισμός και ή έμμνη σε παρωχημένα ιδεολογήματα μόνο σε θεωρητικά άδιέξοδα και σε μείωση του κύρους τής ιστορικής έπιστήμης οδηγούν;

Παραποιήσεις-άποσιωπήσεις-πλαστογραφίες

Βάση τής ιστορικής έπιστήμης είναι ή αναζήτηση και μελέτη των πηγών, ή όποια θά οδηγήσει στα ανάλογα ιστορικά συμπεράσματα. Στην περίπτωση, όμως, πού υπεισέρχονται σκοπιμότητες στή διαδικασία τής ιστορικής έρευνας, τότε συμβαίνει συχνά να παρατηρούνται άποσιωπήσεις και παραποιήσεις των πραγματικών ιστορικών γεγονότων, σε μιά προσπάθεια έπιλογής των «κατάλληλων» πηγών προκειμένου να έξαχθούν τά ανάλογα «όρθά» (και συμφέροντα) ιστορικά συμπεράσματα, τά όποια με τή σειρά τους θά νομιμοποιήσουν τς όποιες έθνικές διεκδικήσεις με ό,τι αυτό συνεπάγεται (αναβίωση έθνικισμών, συρράξεις, άλλες συνόρων).

Συχνά τά ιστορικά κείμενα «ύφασμένα από βεβαιότητες, θρίθουν από σιωπές, από φυγές»⁷. Η έφησυχαστική λειτουργία τής ιστορίας έχει φυσικά στρεβλωτικές έπιπτώσεις. Πρόκειται για ένα έναρμονισμένο παιχνίδι διαστρεβλώσεων, μετατοπίσεων και παρακάμψεων, πού θέλει να τοποθετήσει τά πάντα σε μιά ένιαία προοπτική, φωτίζοντας όρισμένες άρθρώσεις και αφήνοντας άλλες στή σκιά, για να έξυπηρετήσει καλύτερα όρισμένα συμφέροντα⁸.

Όπως έγραφε και ο Μισέλ Φονκώ, «οι αντίφάσεις, τά χάσματα, οι θεωρητικές έλλείψεις συχνά καταδείχνουν τήν ιδεολογική λειτουργία μιάς έπιστήμης»⁹. Πόσο μάλιστα μιάς κοινωνικής έπιστήμης όπως ή ιστορία, ή όποια δέχεται συχνά τς πατερναλιστικές πιέσεις τής έξουσίας και μ' αυτό τόν τρόπο άφοπλίζεται έπιστημονικά και υποτάσσεται στις επιδιώξεις τής εκάστοτε έξωτερικής πολιτικής. Χάνει, μέ άλλα λόγια, τό έπιστημονικό της κύρος και ταυτίζεται με τήν έπίσημη κρατική προπαγάνδα, δίνοντας τή συγκατάθεσή της στην ιδεολογική χρήση της για «έθνικούς» σκοπούς.

Διεξάγεται έτσι μιά τεράστια δίκη, όπου οι διάδικοι, ενώπιον του δικαστηρίου τής «άντικειμενικής ιστορικής αλήθειας» κατηγορούν ό ένας τόν άλλον για πλαστογράφο και πλαστογράφηση τής ιστορίας¹⁰. Η ιστορία μ' αυτό τόν τρόπο δικαιολογεί τήν ύπαρξή της ως θεραπεινίδας τής εκτελεστικής έξουσίας και των «έθνικών» ιδεωδών. Δικαιολογεί τήν ύπαρξή της ως δραστηριότητας πού ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ανάγκες και ύπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς. Η διαθεσιμότητα και χρησιμότητα τής ιστορίας προϋποθέτει ένα είδος κτητικής σχέσης: έχουμε ιστορία και αυτή είναι στή διά-

θεσή μας¹¹. Κατ' αυτόν τόν τρόπο οι «ιδεαλιστικές» ή «ρομαντικές» άπόψεις περί άντικειμενικότητας τής ιστορίας, περί ιστορικού διαλόγου ή περί ύπαρξης πολλών ιστορικών αληθειών παραμερίζονται, προκειμένου να δοθεί άπάντηση στους «πλαστογράφους» τής ιστορίας (τής δικής μας ιστορίας).

Κρίνεται, λοιπόν, σκόπιμο να καταστρατηγηθούν βασικοί κανόνες τής ιστοριογραφίας, προκειμένου να έξυπηρετηθούν άλλότερες επιδιώξεις και σκοπιμότητες. Έπικράτησε κατ' αυτόν τόν τρόπο ή πραγματιστική-ώφελμιστική θεώρηση τής ιστορίας: ή ιστορία είναι αληθινή επειδή είναι λειτουργική και χρήσιμη.

Άμεσο αποτέλεσμα των προηγούμενων; Έπιλεκτική χρήση των πηγών, άποσιώπηση ιστορικών ντοκουμέντων κατά τό δοκούν, πλαστογράφηση, προκρούστεια λογική, προσαρμογή των ιστορικών συμπερασμάτων στις έθνικές προκαταλήψεις και σκοπιμότητες.

Ό μύθος τής άντικειμενικότητας

Για όσους διατηρούν κάποια σχέση με τήν ιστορική έπιστήμη είναι δοσμένο ότι «τά γεγονότα μιλούν μόνο όταν ό ιστορικός τά επικαλείται»¹². Μέ άλλα λόγια, τά γεγονότα δέν μιλούν ποτέ από μόνα τους, δίχως τήν ένεργό παρέμβαση του ιστορικού, ό όποιος έπιχειρεί να έρμηνεύσει τό παρελθόν ανάλογα με τς δικές του προκαταλήψεις και άνησυχίες. Υπεισέρχονται έτσι στο έργο του ιστορικού τά στοιχεία τής ιδιαίτερης σκοπιμότητας και τής έπιλογής. Η εικόνα του παρελθόντος αλλάζει διαρκώς, καθώς αυτή ή άλλαγή ύπαγορεύεται από: α) τς ανάγκες του παρόντος, β) τήν άλλαγή του κοινωνικού σκηνικού και γ) μείζονες πολιτικές ανακατατάξεις. Συνεπώς ή πίστη σ' έναν σκληρό πυρήνα γεγονότων πού ύφίστανται άντικειμενικά και ανεξάρτητα από τήν έρμηνεία του ιστορικού άποτελεί φενακή.

Τό παρελθόν πού ό ιστορικός έρευνά δέν είναι νεκρό, αλλά ένα παρελθόν πού έξακολουθεί να ζει στο παρόν, τονίζει ό ιστορικός Κόλινγκουντ. Κοντολογίς, τά πραγματικά γεγονότα τής ιστορίας δέν περιέρονται σ' έμάς «άγνά» και «άμόλυντα», αλλά πάντοτε διαθλώνται μέσα στο μυαλό εκείνου πού τά καταγράφει και τά έπεξεργάζεται¹³.

Όφείλουμε έπομένως, προτού αρχίσουμε τή μελέτη ιστορικών έγχειριδίων, να μελετήσουμε τόν ίδιο τόν ιστορικό. Κι αυτό γιατί πριν αρχίσει να γράφει ιστορία, ό ιστορικός άποτελεί ό ίδιος προϊόν τής ιστορίας. Άνεξάρτητα από τή θέλησή του δέχεται τς έπιρροές τής κοινωνίας μέσα στην όποία ζει. «Ό ιστορικός, ακόμα κι αν δέν τό καταλαβαίνει, χρησιμοποιεί πάντοτε μιά κάποια θεώρηση του κόσμου»¹⁴.

5. Βλ. τή συνέντευξη Ν. Σβορώνου, *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988.

6. Γ.Β. Δερτιλής, «Η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988.

7. Ζ. Λέ1 κόφ, 11. Νορά, *1ο έργο της ιστορίας*, τομ. Β, εκδ. Ράππα, 1975, σ. 224.

8. Ζ. Λέ1 κόφ, Π. Νορά, όπ.π., τόμος Γ, σ. 16.

9. Μ. Φονκώ, *Η άρχαιολογία τής γνώσης*, εκδ. Έξάντας, 1987, σ. 280.

10. Άγγελος Έλεφάντης, «Μακεδονικό, από τήν έθνικιστική» έξαρση στο περιθώριο», *Ό Πολίτης*, τ. 120, Οκτώβριος 1992.

11. Θ. Βέικος, *Θεωρία και μεθοδολογία τής ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, 1987, σ. 100.

12. Α. Marwick, *Εισαγωγή στην ιστορία*, εκδ. Κουτσουμπός, 1985, σ. 44.

13. Ε.Χ. Κάρ, *Τι είναι ή ιστορία*, εκδ. Πλανήτης, 1984, σ. 12.

14. Γ. Τοπόλσκι, *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, εκδ. Θεμέλιο, 1983, σ. 55.

Γιά τούς παραπάνω λόγους, «ή ιστορική γνώση είναι ή ίδια ιστορικά μπλοκαρισμένη, μιάς και τό υποκείμενο τής γνώσης αὐτῆς ἐδρεύει ἀναπόφευκτα στήν ἱστορία»¹⁵. Ὁ ἱστορικός προσεγγίζει τό ἱστορικό γίνεσθαι, τό παρελθόν, μέσα ἀπό τό παρόν, πού κι αὐτό είναι ἕνα γίνεσθαι, βρίσκεται δηλαδή σέ κίνηση, σέ μεταβολή. Ὁ ἱστορικός δέν είναι ἀποξενωμένος ἀπό τήν ἱστορική πορεία, παρακολουθώντας τά γεγονότα μέσα ἀπό τόν γυάλινο πύργο του. Ὁ ἱστορικός ζεῖ μέσα στήν ἱστορία, δέχεται τά μηνύματα τής κοινωνίας, ἀφουγκράζεται τίς τρέχουσες πεποιθήσεις, ἐπηρεάζεται ἀπό τίς κοινωνικοπολιτισμικές ἀλλαγές.

Αὐτές ἀκριβῶς οἱ ἐπιρροές ἀντικατοπτρίζονται στό ἔργο του. Συνεπῶς, τό νά ἀπαιτοῦμε ἀπό τόν ἱστορικό, ὅπως ὁ ψράνις Μπαίρκον, νά καθαρίσει τό μυαλό του ἀπό κάθε προκατάληψη ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἀπαίτηση νά τό ἀπαλλάξει ἀπό κάθε εἶδος θεωρία, ἀπό τυχόν πατριωτικά αἰσθήματα, ταξικά ἐνδιαφέροντα, κοσμοθεωρητικά-ιδεολογικά *credo*¹⁶.

Κοντολογίς, ή ἀπαίτησή μας γιά μιά «τίμια», «ἀνεξάρτητη», «ἀντικειμενική» ἱστοριογραφία ἀποτελεῖ ἀνταπάτη ή ιδεαλιστικό οὐτοπισμό. Ἄς διαβάσουμε, λοιπόν, τίς διάφορες «ἱστορίες» πού κυκλοφοροῦν, ἀφοῦ πρῶτα ἐνημερωθοῦμε γιά τό ποιόν τῶν ἱστορικών πού τίς συγγράφουν. Συχνά τό βιογραφικό σημεῖωμα τῶν ἱστορικών, ή κοινωνική τους δράση και οἱ κατά καιρούς δηλώσεις τους είναι ἀρκετές γιά νά σχηματίσουμε μίαν πρώτη εἰκόνα γιά τό ρόλο τους, τά συμφέροντα πού τυχόν κρύβονται πίσω τους και τίς ἀδυναμίες τής ἱστορικής τους γραφῆς¹⁷, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι θά παραμελήσουμε νά μελετήσουμε τό κυρίως συγγραφικό τους ἔργο.

Ἐχοντας ὑπόψη μας τίς παραπάνω ἐπιφυλάξεις και περιορισμούς, εὐκόλα καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι δέν ὑφίσταται «καθαρό» ἱστορικό γεγονός ή «καθαρή» ἱστορία. Ὅπως τόνιζε και ὁ Γκαίτε, «μέσα στό ἱστορικό|γεγονός ὑπάρχει ή θεωρία» και συμβαίνει συχνά ή θεωρία νά προηγείται τής ἱστορίας, ἐνῶ κάθε εἶδος ἐρμηνεία ἐκ μέρους τοῦ ἱστορικού δέν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρά μιά ἀνακατασκευή¹⁸.

Ἡ ἰδεολογική χρήση τής γλώσσας

Οἱ ἰδέες ἐκφράζονται μέ τή γλώσσα, ή ὅποια, ὅμως, δέν είναι οὐδέτερη ἀλλά ἰδεολογικά φορτισμένη, ἀνάλογα μέ τά νοήματα πού τής δίνουμε. Ἐπομένως ή χρήση τής γλώσσας ἀπό ἕναν ἐπιστήμονα — και στή συγκεκριμένη περίπτωση ἀπό ἕναν ἱστορικό — δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά μείνει οὐδέτερος¹⁹. Μελετώντας μεθοδικότερα τόν κυρίαρχο ἱστορικό λόγο²⁰, παρατηροῦμε ὅτι διαθέτει — ὅσον ἀφορᾷ τήν διατύπωσή του — τά ἐξῆς πέντε χαρακτηριστικά: εἶναι α) ἀξιολογικός, β) δογματικός, γ) εὐφημιστικός, δ) ἀυταπόδεικτος και, σέ τελευταία ἀνάλυση, ε) ἀντιεπιστημονικός. Κι αὐτό θά τό ἀποδείξουμε εὐθύς ἀμέσως.

α) Ὁ κυρίαρχος ἱστορικός λόγος εἶναι ἀξιολογικός

Συχνά πίσω ἀπό τά ἱστορικά κείμενα κρύβεται μιά λανθάνουσα ἀξιολόγηση. Τά ἱστορικά συμπεράσματα ἔχουν συχνά τή μορφή τής ἀλήθειας και ὄχι τής πληροφόρησης. Ρητές και ἔμμεσες ἱστορικές ἀξιολογήσεις κάνουν τό ἱστορικό συμπέρασμα ἐκδιαστικό γιά τόν ἀναγνώστη. Παρατηρεῖται ἐπίσης τό φαινόμενο νά χρησιμοποιοῦνται συχνά ἀπό ἱστορικούς περισσότερο λέξεις-ἄξίες²¹ παρά ἱστορικά ἐπιχειρήματα και ἀποδείξεις.

Στόν ἐπιστημονικό ἱστορικό λόγο ή δέσμευση πού πετυχαίνει ή ἀξιολογική γλώσσα είναι περισσότερο ἐντεχνη και ὄχι τόσο καθαρά ὀρατή. Συνήθως προτείνεται κάποιο γνωστικό συμπέρασμα σέ ἱστορικά κείμενα ὡς ὀρθό ή ἀναμφισβήτητο, ὄχι σύμφωνα μέ ἀποδείξεις και τεκμήρια ἐμπειρικά ή θεωρητικά, ἀλλά ἐπειδή είναι «φανερό» ή «ὀλοφάνερο». Συμβαίνει συχνά στούς ἱστορικούς νά χρησιμοποιοῦν τόν βολικό νόμο τής προφάνειας, παρά νά ἀσχολοῦνται μέ τίς ἔννοιες τής «αἰνιγματικής ἀσυνέχειας» και τής «οὐσιώδους ἀναντιστοιχίας»²².

Σέ ἀρκετές περιπτώσεις οἱ ἱστορικοί δέν προτείνουν ἀπλά στόν ἀναγνώστη τό δικό τους «ὀρθό» ἱστορικό συμπέρασμα, ἀλλά καταφεύγουν και ἀπευθύνονται στή γνωστική ἰκανότητα τῶν δεκτῶν-ἀναγλωστῶν. Παρατηρεῖται, λοιπόν, συχνά ή τελευταία παράγραφος ἐνός ἱστορικού κειμένου ν' ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: «Ὅποιος ἔχει διαβάσει ἱστορία, δέν μπορεῖ παρά νά συμφωνήσει ὅτι...». Προφανῶς σ' αὐτή τήν περίπτωση τό συμπέρασμα τοῦ ἱστορικού και τοῦ ἀναγνώστη ταυτίζονται.

β) Ὁ κυρίαρχος ἱστορικός λόγος εἶναι δογματικός

Ἡ δογματική λογική προϋποθέτει τή μετάδοση ἀπό τόν πομπό (ἱστορικό) μιάς ἀλήθειας, πού είναι ἀξία ἀπόλυτα στατική (π.χ. ή Μακεδονία είναι ἑλληνική). Σ' αὐτή τήν περίπτωση ή θετική ἀξία ἐμφανίζεται ἀπό τόν ἱστορικό ὡς ἀποδεικτικός συλλογισμός. Ἡ δογματική λογική στήν περίπτωση τής ἱστοριογραφίας πετυχαίνει νά ἐμφανίζει ὡς ἐπιστημονική μιά τοποθέτηση πολιτικοἰδεολογική, ή ὅποια δέν στηρίζεται σέ τεκμήρια²³.

Ἡ δογματική ἀξιολόγηση κάνει τήν ἱστορική ἀποψη πανίσχυρη, γιατί ὁ ὀρίζοντας τῶν ἐκδοχῶν είναι κλειστός και ἐπιτρέπει μόνο τήν ἀποδοχή τοῦ ἀσπρου ἐναντίον τοῦ μαύρου και

15. Θ. Βέικος, ὀπ.π., σ. 139.

16. Γ. Γιαννόπουλος, Ἐ. Οἰκονομόπουλος, Θ. Κατσουλάκος, *Εἰσαγωγή στίς ἱστορικές σπουδές*, ἐκδ. ΟΕΔΒ, 1988, σ. 17.

17. Παραδείγματος χάριν, γνωστή «ἱστορία» πού κυκλοφορεῖ σέ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις ἔχει συγγραφεί ἀπό πρῶην πολιτικό, ὁ ὅποιος εἶχε ἀναλάβει παλιότερα κυβερνητικά πόστα. Ἐνας ἄλλος γνωστός ἱστορικός ἔχει διατελέσει ἐμπειρογνώμων τοῦ ἑλληνικοῦ ΥΠΙΕΞ, ἐνῶ πολυδιαδασμένη «βαλκανική ἱστορία» καταφέρει ν' ἀρχίσει ὀλα τῆς τά κεφάλαια και ή πλειονότητα τῶν παραγράφων τῆς εἶτε μέ ζήτηματα ἑλληνικά εἶτε μέ τίς λέξεις Ἑλλάδα, ἑλληνικός κ.λπ. Κατά τά ἄλλα, μποροῦμε ἀκόμη νά μιλάμε γιά τή συγγραφή «ἀντικειμενικότερης» ἱστορίας.

18. R. Aron, *Introduction a la philosophie de l'histoire*, Παρίσι 1981, σ. 111.

19. Ε.Χ. Κάρ, ὀπ.π., σ. 28.

20. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, διακρίνουμε τήν κρατική ἐρμηνεία τής ἱστορίας τῶν ΜΜΕ και τής πλειονότητας τῶν διανοουμένων, ἀπό τόν ἐναλλακτικό ἱστορικό λόγο πού κινεῖται σέ ἀντιεθνικιστική κατεύθυνση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τής κυρίαρχης συγγραφῆς τής ἱστορίας ἀποτελεῖ τό προπαγανδιστικό ἐγχειρίδιο μέ τίτλο *Μακεδονία: ἱστορία και πολιτική*, ἐκδ. ΟΕΔΒ, 1992, τό ὀποιο στάλθηκε σέ 400.000 ἀντίτυπα στά σχολεῖα ὀλης τής χώρας.

21. Μέ αὐτό τόν ὀρο ἐννοοῦμε ἰδεολογικά φορτισμένες λέξεις και ἔννοιες, ὀπως ἔθνος, φυλή, ράτσα, πρόγονοι, ἱστορική συνέχεια, καθῶς και ἄλλες, ὀπως μῶρφωμα, κρατίδιο κ.ο.κ. Οἱ λέξεις-ἄξίες είναι τόσο ἰσχυρές, πού καταφέρνουν νά καταστρέψουν τή λογική τοῦ νοήματος, ἀκόμα κι ὀταν ή καταστροφή αὐτή ἀντιφάσκει μέ τή γενικά ἀποδεκτή γνώση σέ μιά κοινωνία.

22. Μ. Φουκῶ, ὀπ.π., σ. 327.

23. Ἄννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και ἰδεολογία*, ἐκδ. Ὀδυσσεάς, 1978, σ. 174.

αντίστροφα. Επιτρέπει τέλος στον ιστορικό λόγο να μη χρειάζεται τεκμηρίωση κι απόδειξη, αλλά συνάμα να μη διαψευδείται από την αντίφαση που ένιστε περιέχει.

γ) Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος είναι εύφημιστικός

Στήν περίπτωση αυτή, αντί τό ιστορικό συμπέρασμα να προκύπτει από τή θέση του συγγραφέα-ιστορικού, από τά τεκμήρια και τίς αποδείξεις, τά επιχειρήματα και τήν ανάλυση, «συνάγεται» από μόνο του, όχι από τό υποκείμενο που συγγράφει: άρα έχει γενικότερη αξία²⁴.

Τή λάθος ιστορική άποψη ή θέση δέν τήν παρουσιάζει ο ιστορικός μέ τή διατύπωση «ή άποψη που λείει τάδε είναι λαθεμένη», αλλά μέ τή διατύπωση «ή λαθεμένη άποψη του τάδε». Μέ τήν πρώτη διατύπωση είναι απαραίτητο ν' ακολουθήσει ή εξήγηση, ενώ μέ τή δεύτερη διατύπωση ή ιστορική εξήγηση δέν είναι απαραίτητη. Η σύνταξη τής πρότασης έχει δώσει τήν έμμεση πληροφορία ότι τό λάθος είναι αναμφισβήτητο και ο ιστορικός έχει αυτόματα απαλλαγεί από τήν ύποχρέωση να τό αποδείξει.

δ) Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος είναι αυταπόδεικτος

Η αυταπόδεικτη ιδιότητα του ιδεολογικοποιημένου ιστορικού λόγου, που προέρχεται από πλήθος πηγές, άφορα όχι βέβαια τίς πηγές αλλά τό χειρισμό τους²⁵. Σ' αυτή τήν περίπτωση τό ιστορικό συμπέρασμα μετατρέπεται σε αυταπόδεικτο αξίωμα γενικής ισχύος, χάρη στον άνιστορικό χειρισμό των πηγών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο ιδεολογικό αυταπόδεικτο ιστορικό συμπέρασμα άπουσιάζουν πάντοτε ή ιστορική εξέλιξη, τά σκαμπανεβάσματα του ιστορικού προτσές.

Αυτή άκριβώς ή άπουσία μετατρέπει τίς ιστορικές «αξίες» σε στατικές, άρα αιώνιες και αναμφισβήτητες. Άμεσο αποτέλεσμα των παραπάνω: «Οί ιστορικές κατηγορίες χάνουν τήν ιστορικότητά τους και άπολιθώνονται, μετατρέπονται σε ιδεολογήματα και όδηγούν σε γενικότερους αναχρονισμούς και άδιέξοδα»²⁶.

ε) Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος είναι αντιεπιστημονικός

Η αντιεπιστημονικότητα του κυρίαρχου ιστορικού λόγου έγκειται στή μεθοδευμένη άπουσία ιστορικών τεκμηρίων και αποδείξεων, στήν έπιλεκτική και άνιστορική χρήση των πηγών, στήν καταφυγή στο αυτόδειλο συμπέρασμα. Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος δέν καλλιεργεί τήν κριτική σκέψη και τήν ιστορική άμφισβήτηση, καθώς δέν προσφέρει πορίσματα άνοιχτά στήν έπαλήθευση. Προωθεί τήν ιδέα τής μιάς και μοναδικής ιστορικής αλήθειας, άρνούμενος τή συνεισφορά «άλλων» ιστορικών προσεγγίσεων.

Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος είναι, σε τελική ανάλυση, αντιεπιστημονικός, μιάς και ή έπίσημη ιστοριογραφία ταυτίζεται μέ τήν κρατική προπαγάνδα. Αυτή άκριβώς ή συνύφανση ιστορίας και προπαγάνδας καθιστά τόν ιστορικό λόγο διαβλητό και κατά συνέπειαν του άφαιρεί τό όποιο επιστημονικό του κύρος²⁷.

Η τρομοκρατική χρήση τής ιστορίας

Η ύπερ τό δέον ιδεολογικοποίηση τής ιστορίας είναι υπεύθυνη για τή γενικευμένη σιωπή που έπιβάλλεται στο δέκτη (άναγνώστη), παγιδεύοντάς τον σε έκδιαστική άποδοχή αυτών που πρεσβεύει ο πομπός (ιστορικός), μέ ταυτόχρονη άπαγόρευση του αντίλογου. Η έπιβολή αυτή είναι από μόνη τής άσκησης βίας. Ο ιστορικός λόγος μετατρέπεται σε μονόλογο, ο όποιος άναπαράγεται και μηρυκάζεται από τά κόμματα, από έπιστημονικά ιδρύματα, από «πνευματικούς ταγούς», από νομπελίστες, από τήν ίσοπεδωτική λειτουργία των ΜΜΕ, από κρατικούς μηχανισμούς, από τήν Έκκλησία και τούς Έλληνες τής διασποράς.

Σιώπησαν ακόμα κι εκείνοι που ή λειτουργία τους είναι συνυφασμένη μέ τόν κριτικό λόγο. Σιώπησαν οί προοδευτικοί διανοούμενοι (στήν περίπτωση που διατηρεί κάποια αξία ο όρος) αφήνοντας τόν κυρίαρχο ιστορικό λόγο να έδραιωθεί δίχως αντίστασεις.

Ζούμε τό θρίαμβο του ιστορικού μονολόγου, ο όποιος εύθύνεται για τή μακρόχρονη και γενικευμένη έπιστημονική σιωπή στο χώρο τής σύγχρονης έλληνικής ιστοριογραφίας. Αύτός άκριβώς ο μεθοδευμένος έξαναγκασμός σε σιγή άποτελεί άσκηση βίας άόρατης αλλά συνθλιπτικής συνάμα. Η άναγκαστική σιωπή είναι ή ύστατη ύποτέλεια²⁸.

Η ιστορική βεβαιότητα συχνά μετατρέπεται σε δικαίωμα ήθικης καταδίκης άπέναντι σε κάθε έρωτηματικό ή άμφιβολία, δηλαδή άπέναντι στο διάλογο και τή συμμετοχή. Καταδίκη που άποκλείει τήν ιστορική έπαλήθευση, άποκλείοντας σε τελική ανάλυση τήν ίδια τή σκέψη.

Οί όποιοι έξαιρέσεις μεμονωμένων διανοουμένων, έφημερίδων και περιοδικών, που κινήθηκαν σε αντιεθνικιστική κατεύθυνση²⁹ δέν κατόρθωσαν να άποτελέσουν τό αντίπαλο δέος στον κυρίαρχο ιστορικό λόγο. «Έπρόκειτο για άντιδράσεις σποραδικές, άκαιρες, άδύναμες και άνευρες, συχνά χαρακτηρισμένες από άγκυλώσεις άριστεριστικού τύπου, που κινήθηκαν περισσότερο στο έδαφος τής πολεμικής παρά τής έγκυρης και άξιόπιστης έπιστημονικής άντιπαράθεσης»³⁰.

Έξάλλου στίς μέρες μας όποιος τολμήσει ν' άμφισβητήσει τίς λέξεις-αξίες του κυρίαρχου λεξιλογίου και ν' άμφιβάλλει για τό αξιολογικό τους βάρος, αυτόματα του άπαγγέλλεται ένα κατηγορητήριο που ακόμα και ο Στάλιν θά τό ζήλευε: «προδότης», «εφιάλτης», «έθνικός μειοδότης», «άνιστόρητος», «πράκτορας» και άλλοι παρόμοιοι χαρακτηρισμοί συνοδεύουν όποιον επιχειρήσει να προβάλλει μιά αντίθετη από τήν κυρίαρχη άποψη.

Όμως, οί άντιδράσεις δέν παραμένουν στο λεκτικό επίπεδο, αλλά συχνά φτάνουν και στήν αξίωση δικαστικών διώξεων. Όρισμένοι δικαιολογημένα έκαναν λόγο για έξστρατεία «ιδεολογικής τρομοκρατίας»³¹ ή για τρομοκρατική χρήση τής ιστορίας άπέναντι σε κάθε αντιφρονούντα. Φαίνεται λοιπόν ότι ή ρήση του Βαλερύ πώς «ή ιστορία είναι τό πιο επικίνδυνο από τά προϊόντα που έχει έπεξεργαστεί ή χημεία του νου» διατηρεί σήμερα περισσότερο από ποτέ τήν επικαιρότητά της.

24. Άννα Φραγκουδάκη, όπ.π., σ. 171.

25. Άννα Φραγκουδάκη, όπ.π., σ. 181.

26. Άντώνης Λιάκος, «Τό σχήμα τής έθνικης μας ιστορίας», *Τό Βήμα*, 21.3.1993.

27. Θ. Βέικος, όπ.π., σ. 239.

28. Άννα Φραγκουδάκη, όπ.π., σ. 183.

29. Άς άναφέρουμε πρόχειρα τίς έφημερίδες *Η Έποχή* και *Πρίν* και τά περιοδικά *Ο Πολίτης* και *Αναρέσεις*.

30. Άγγελος Έλεφάντης, «Μακεδονικό...», όπ.π.

Για μία απομυθοποίηση τῆς κυρίαρχης ιστορικής ἔρμηνείας

Ἐπικεντρώνοντας τὴν προσοχή μας στὴν κυρίαρχη ιστορική ἔρμηνεία, ὀδηγοῦμαστε στὸ ὀδυνηρὸ συμπέρασμα ὅτι στὴν οὐσία δὲν ἀσχολοῦμαστε παρὰ «μέ τὸ φλοιὸ τῶν πραγμάτων, μέ τὴ σκιά, τὰ εἰδωλά τους»³². Ὅπως ἔγραφε καὶ ὁ Paul Veyne «πραγματικότητα εἶναι τὰ πράγματα πού βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὰ πράγματα»³³.

Κατὰ τὴ γνώμη μας, ὁ κυρίαρχος ιστορικός λόγος δὲν προάγει τὴν ιστορική ἐπιστήμη, ἀλλὰ ἀντίθετα τὴν καθλώνει σέ προεπιστημονικά στάδια. Ὁ κυρίαρχος ιστορικός λόγος φαίνεται διατεθειμένος νὰ χαϊδεύει, νὰ κολακεύει μιά αὐτάρεσκη, φιλόδοξη καὶ ἀνυποψίαστη γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς εἰκόνα τοῦ παρελθόντος³⁴. Χρησιμεύει μόνο στὴ διαμόρφωση καὶ ἔξασφαλιση μιάς ψευδελίγραφης κοινωνικῆς ταυτότητας ἀτόμων, ομάδων καὶ τάξεων, λαῶν καὶ ἔθνων. Ὅμως, ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ταυτότητα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιά ἰδεατὴ κατασκευή, πού δὲν θεμελιώνεται ἱστορικά. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἱστορία προσφέρει στὴν πραγματικότητα μόνο ὑποκατάστατο ταυτότητας γιὰ ὅσο χρόνο χρειάζεται ἡ ἐκάστοτε κρατικὴ ἔξουσία.

Ἄλλωστε ἡ ἱστορική ἀλήθεια δὲν ἔχει νὰ κάνει μέ τὴ μεταφυσική ἀλλά μέ τὴν ἐπαλήθευσή της στὴν πράξη. Αὐτὸ ἀκριβῶς τόνιζε ὁ Κάρλ Μάρξ στὴ δευτέρη θέση του γιὰ τὸν Φόνερχμπαχ, ὑπογραμμίζοντας ὅτι τὸ ζήτημα τῆς (ιστορικῆς) ἀλήθειας δὲν εἶναι ζήτημα θεωρητικὸ παρὰ καθαρὰ πρακτικὸ. Στὴν πράξη μόνο ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀντικειμενικότητα. Κατὰ τὴν ἀποψή μας — ὑπὸ κάποιους ὅρους — ἴσως εἶναι δυνατὴ ἡ σχετικὴ ἢ ἀπόλυτη ἀπομυθοποίηση τοῦ κυρίαρχου ιστορικοῦ λόγου. Μιά ἀπομυθοποίησις πού θὰ ξεσκεπάζει τὴν ἐπιστημονικὴ θεωρία τοῦ ιστορικοῦ βιολογισμοῦ καὶ θὰ δηλώνει θαρρετὰ ὅτι «ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἢ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος εἶναι ἀνακατεμένα, ὅπως συμβαίνει μέ ὄλους τοὺς ιστορικοὺς λαούς»³⁵. Μιά ἀπομυθοποίησις πού θὰ ἀπορρίπτει τὴ δυνατότητα κάθε ιστορικῆς πρόρρησης (προφητείας) καὶ θὰ καταγγέλλει κάθε πίστη στὸ ἱστορικὸ πεπρωμένο, ὡς μιά «ὀλισθηρὴ δεισιδαιμονία»³⁶.

Φυσικά οἱ προϋποθέσεις γιὰ μιά νέα προσέγγισις τῆς ἱστορίας δὲν θὰ πατοῦν στὸ ἔδαφος τοῦ ἀρνητισμοῦ καὶ τοῦ στείρου μηδενισμοῦ. Κι αὐτὸ γιατί ἡ ἀξία τοῦ ιστορικοῦ λόγου ἔξαρτάται ἀπὸ τὴ συμβολὴ του στὸν ἱστορικὸ διάλογο. Στὴ μονολογούσα ἱστορία εἶναι δυνατόν ν' ἀντιτεθεῖ τώρα ἡ διαλογικὴ ἱστορία. Καὶ στὸ λόγο πού συνοδεύεται ἄλλοτε μέ ἀξιώσεις ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας εἶναι μπορετὸ ν' ἀντιστρατευθεῖ ὁ ἱστορικός διάλογος, πού προσφέρει γνώση διυποκειμενικὰ ἐλέγξιμη.

Δὲν ὑπάρχουν στὴν ἱστορία ἀλήθειες πού μποροῦν νὰ προβάλλονται γιὰ νὰ γίνουν πιστευτές, ὑπάρχουν μόνον ἀπόψεις πού προβάλλονται ἰσχυρές ἐπειδὴ εἶναι λειτουργικῆς κοινωνικά καὶ ταυτίζονται μέ τὶς τρέχουσες ὁμαδικές πεποιθήσεις³⁷. Μιά ἱστορική πρόταση μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμη ἐπειδὴ εἶναι

ἀληθινή (κρίνοντάς την μέ τὸ κριτήριον τῆς πράξης) καὶ ὄχι ἀληθινή ἐπειδὴ εἶναι χρησιμὴ (κρίνοντάς την μέ ὠφελμιστικὰ κριτήρια).

Ἐξάλλου ὁ ἱστορικός δὲν μπορεῖ νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ παντογνώστη καὶ τοῦ φορέα τῆς γνώσης τοῦ ἱερατείου, ἀλλὰ πρέπει νὰ δυσπιστεῖ πάντοτε· νὰ δυσπιστεῖ πρῶτα πρῶτα ἀπέναντι στὸν ἑαυτὸ του³⁸.

Προϋποθέσεις μιάς «ἄλλης» ιστορικῆς προσέγγισις-γνώσις

Ἡ πληροφόρησις πού θὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν «νέο» ἱστορικὸ ὀφείλει νὰ εἶναι θετικὴ, ἀκριβῆς, πλήρης, ἔτσι ὥστε ὅλα τὰ ἱστορικὰ ζητήματα νὰ παραμένουν ἀνοιχτά στὸν διάλογο καὶ οἱ κρίσεις γιὰ τὰ πράγματα νὰ διακρίνονται ἀπὸ τίς ἀξιολογικῆς κρίσεις. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ ματιά μας θὰ γίνεται πιὸ διεισδυτικὴ, ὁ δογματισμὸς καὶ ἡ προκατάληψη θὰ ὑποχωροῦν, ἡ ἱστορικὴ συνείδησις θὰ βαθαινεῖ. Τὸ μόνο δόγμα πού θὰ ἰσχύει θὰ εἶναι τὸ ἑξῆς: «Στὴν πραγματικότητα ὀριστικὴ ἢ ἐπίσημη ἱστορία δὲν ὑπάρχει»³⁹.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ «νέα» ἱστορία θ' ἀντιπαραθέτει στὸ νόμο τῆς προφάνειας τὸ νόμο τῆς ἱστορικῆς ἀσυνέχειας καὶ ἀναντιστοιχίας. Τὴ χρησιμοθηρικὴ θεώρησις τῆς ἱστορίας θὰ διαδεχτεῖ ὁ ἱστορικὸς σκεπτικισμὸς καὶ ὁ νόμος τῆς ἀμφισβήτησις⁴⁰: ἡ ἱστορία μᾶς προσφέρει σέ κάθε στιγμὴ δύο ὄψεις καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταδικάζουμε ἢ νὰ ἐπιδοκιμάζουμε ποτὲ ὅποιαδήποτε περίοδο τῆς ἱστορίας ἀπόλυτα (π.χ. ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὄχι μόνο «ἐκπολιτιστὴς» ἀλλὰ καὶ «σφαγέας» τῶν λαῶν). Κοντολογίς, ἡ ἱστορία θὰ ὑπάρχει μόνο σέ σχέση μέ ἓνα πλαίσιο ἐπιστημονικοῦ διαλόγου καὶ κριτικῆς⁴¹.

Ἐπομένως, στόχος τοῦ «νέου» ἱστορικοῦ θὰ εἶναι ἡ συλλογὴ τῶν ἱστορικῶν ἀσυνεχειῶν «μέσα στὴν προφανή καὶ ἐμπειρικὴ τάξη ὅπου δίνονται»⁴². Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ σέ συνδυασμὸ μέ τίς ἀναλύσεις πού θὰ κάνει ὁ ἱστορικός στὸν τομέα του, μέσω τῆς ἐπιανερεύνησης τῶν ἱστορικῶν θεβαιωτήτων καὶ ἀξιωμάτων, θ' ἀναταράξει τοὺς κατεστημένους τρόπους τῆς ἱστορικῆς σκέψης, θὰ διαλύσει τίς ἀποδεκτές οἰκειότητες καὶ μέ ἀφετηρία αὐτὸν τὸν ἐπαναπροβληματισμὸ θὰ συμμετάσχει στὸ σχηματισμὸ τῆς πολιτικῆς βούλησις⁴³.

Τὰ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω ἀποτελοῦν προϋποθέσεις «ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ» γιὰ μιά «ἄλλη», ἐναλλακτικὴ ἱστορικὴ προσέγγισις-γνώσις. Μιά ἱστορικὴ γνώσις πού θὰ ὑπερβαίνει τοὺς περιορισμοὺς τῆς παραδοσιακῆς ἱστοριογραφίας «προσπερνώντας τὰ φαντάσματα πού ἐπὶ αἰῶνες μᾶς ἐμπόδιζαν τὴν καθαρὴ ὄραση»⁴⁴. Μιά «νέα» ἱστορία πού «θὰ μᾶς ἀπελευθερῶναι ὄχι μονάχα ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἐπιρροή ἄλλων καιρῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ ἐπιρροή τῆς ἐποχῆς μας, ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν πίεσις τοῦ ἀέρα πού ἀναπνέουμε»⁴⁵.

38. Encyclopedie de la Pleiade, Ἱστορία καὶ μέθοδοί της, ἐκδ. MIET, 1985, σ. 394.

39. Γ. Γιαννόπουλος κ.ἄ., ὅπ.π., σ. 17.

40. J. Maritain, *On the philosophy of history*, ἐκδ. Evans, Λονδίνο 1959, σ. 35 κ.ἑ.

41. P. Veyne, ὅπ.π., σ. 37.

42. Μ. Φουνκώ, ὅπ.π., σ. 326.

43. Βλ. συνέντευξη Μ. Φουνκώ, *Διαβάξω*, τ. 125, 28.8.1985.

44. Α. Λαμπριόλα, *Ἡ ὀλισθηρὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, 1978, σ. 90-91.

45. Α. Acton, *Lectures in history*, Λονδίνο 1906, σ. 33. Ἀναφέρεται στὸν Ε.Χ. Κάρ, ὅπ.π., σ. 50.

31. Βλ. τὴ συνέντευξη τοῦ Μίχη Θεοδωράκη στὸ περιοδικὸ Ἐνα 19.9.1992 καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη στὴν ἐφημερίδα Ἐλευθεροτυπία τῆς 13ης.7.1992.

32. Ζ. Λέ Γκόφ, Π. Νορά, ὅπ.π., τ. Β', σ. 243.

33. P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Παρίσι 1971, σ. 13.

34. Θ. Βέικος, ὅπ.π., σ. 99.

35. Συνέντευξη Ν. Σβορώνου, ὅπ.π.

36. K. Popper, *Open society*, τόμος II, Λονδίνο 1977, σ. 332.

37. Θ. Βέικος, ὅπ.π., σ. 99.

Ὁ «πολιτικός» Πικάσσο

Μέ ἀφορμή τήν έκδοση «Πικάσσο – ἡ ἐποχή μετά τήν Γκουέρνικα, 1937-1973» στήν Πινακοθήκη τοῦ Ἀμβούργου (18 Ἰουνίου 1993)

τῆς Λήδας Καζαντζάκη

«Δέν ὑπάρχει ἀφηρημένη τέχνη. Πρέπει πάντα νά ξεκινᾷ κανεῖς ἀπό κάποιον ἀντικείμενο. Κατόπιν μπορεῖ νά ἀφαιρέσει κάθε δεῖγμα τῆς πραγματικότητας, δέν ὑπάρχει πιά κίνδυνος, γιατί ἡ ἰδέα τοῦ ἀντικειμένου ἔχει ἀφήσει ἕνα ἀνεξάλειπτο ἀποτύπωμα»¹.

Πάμπλο Πικάσσο, 1935

Στίς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1937 ἀεροσκάφη τῆς γερμανικῆς ταξιαρχίας «Κόντορ» ἔρχονται σέ βοήθεια τοῦ ὁμοιόειά τους Φράνκο καί βομβαρδίζουν, τήν ἡμέρα τῆς λαϊκῆς, ἐπί τρεῖς ὥρες κι ἕνα τέταρτο τό κέντρο τῆς ἱερῆς πόλης τῶν Βάσκων, πυροβολώντας ταυτόχρονα τά πανικόβλητα πλήθη πού προσπαθοῦν νά διαφύγουν στά χωράφια. Οἱ φλόγες ζώνουν τήν πόλη μετατρέποντάς την σέ μιά πύρινη παγίδα, ὅπου χάνουν τή ζωή τους 1.645 ἄνθρωποι — σέ συνολικό πληθυσμό 7.000 κατοίκων. Τό σύμβολο τῆς ἀντίστασης τῶν Βάσκων μεταμορφώνεται σέ κρανίου τόπο: ἡ Γκουέρνικα.

Τό ὄνομά της θά μποροῦσε νά εἶχε ἀπλῶς προστεθεῖ στόν κατάλογο μέ τίς πόλεις-θύματα τῆς φασιστικῆς βαρβαρότητας πού ὁ χρόνος ἀπαλείφει σταδιακά ἀπό τή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων.

Ἄν ἡ εἶδηση γιά τήν καταστροφή, πού μετέφεραν τά διεθνή πρακτορεῖα εἰδήσεων σ' ὅλοκληρο τόν κόσμο, δέν συγκλόνιζε τόν πενηνταεξάχρονο τότε καί ἤδη γνωστό Πάμπλο Πικάσσο, πού βρισκόταν στό Παρίσι, ἔχοντας δεχτεῖ ἀπό τήν ἰσπανική δημοκρατική κυβέρνηση τήν παραγγελία γιά τήν ἐκτέλεση ἑνός πίνακα πού θά τήν ἐκπροσωποῦσε στό Ἰσπανικό Περίπτερο τῆς Διεθνούς Ἐκθέσεως τοῦ '37.

Μέσα ἀπό μιά σειρά προσχεδίων — πού διασώθηκαν ὅλα — γεννιέται τό ἔργο πού ἀποτελεσε σταθμό στήν καλλιτεχνική πορεία τοῦ Πικάσσο. Ἡ θηριωδία στήν Γκουέρνικα μοιάζει νά τόν ἐπαναφέρει, αὐτόν πού μέχρι τότε ἐθεωρεῖτο ἐγκλωβισμένος στά στεγανά τῆς «καθαρῆς» τέχνης, στήν πραγματικότητα. Γιά πρώτη φορά (ἄν ἐξαιρέσουμε «Τό

ὄνειρο καί τό ψέμα τοῦ Φράνκο», μιά σειρά χαλκογραφιῶν στόν τύπο τῶν κόμικς, ὅπου καυτηριάζεται μέ περισσό σαρκασμό ἡ μορφή καί οἱ πράξεις τοῦ Φράνκο, τήν ὁποία εἶχε ξεκινήσει λίγους μήνες πρὶν καί τελείωσε μετά τήν «Γκουέρνικα») ὁ Πικάσσο παίρνει δημόσια θέση ἀπέναντι στό πολιτικό γίγνεσθαι, ἐνάντια στή φρικαλεότητα τοῦ φασισμού. Τό παιχνίδι μέ τίς μορφές ἐντάσσεται ξάφνου σέ ἕνα συγκεκριμένο νοηματικό πλαίσιο. Ἡ τεχνική τοῦ κυβισμού χρησιμοποιεῖται γιά νά ἐκφράσει τήν ἀνθρώπινη ὁδύνη.

Σ' ἕναν κλειστό χώρο, πού ἀποκλείει τή δυνατότητα διάσωσης, πλαισιωμένο ἀπό τόν καπνό στά ἀριστερά τῆς τοιχογραφίας καί τίς φλόγες στά δεξιά της, κάτω ἀπό τό ἐκτυφλωτικό ἄσπρο φῶς — σ' αὐτό τό μαυροάσπρο ἔργο — μιᾶς ἠλεκτρικῆς λυχνίας, πού συμβολίζει τόν ὄλεθρο πού ἔφερε τό προϊόν τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης ἐξ οὐρανοῦ, ἐκτυλίσσεται τό σκηνικό τοῦ πόνου καί τῆς ἀπόγνωσης: Μιά γυναίκα, πού ὀδύρεται κρατώντας τό νεκρό παιδί της στήν ἀγκαλιά, ἕνας πεσών μέ τό σπασμένο του ξίφος, μιά γυναίκα πού ἔχει τραπεῖ σέ φυγή, μιά ἄλλη πού ὀρύεται, περιτριγυρισμένη ἤδη ἀπό τίς φλόγες, ἡ γυναίκα — κατὰ γενική ὁμολογία — σύμβολο τῆς ἐλπίδας, πού ξεπροβάλλει ἀπ' τό παράθυρο σάν κύμα κρατώντας στό τεταμένο χέρι μιά λάμπα πετρε-

1. «Conversation avec Christian Zervos», *Cahiers d'Art*, 1935, σ. 173-178. Extraits publiques dans: *Picasso*, Jaimes Sabartes - Wilhelm Boeck, Στουτγάρδη 1955, σ. 505.

λαίου, και τὰ δύο κυρίαρχα ζῶα, γιὰ τὰ ὁποῖα δίστανται οἱ ἀπόψεις τῶν εἰδημόνων, τὸ ἄλογο πού ψυχορραγεῖ στρέφοντας, ὅπως οἱ γυναικεῖες μορφές, τὸ κεφάλι του πρὸς τὸν οὐρανό, ἀπ' ὅπου ἀντὶ τῆς σωτηρίας ἔρχεται ἡ καταστροφή, καὶ ὁ ἀτάραχος ταῦρος μετὰ τὰ ἀνθρώπινα μάτια, σύμβολο τοῦ σκότους — ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη εἰκονογραφία τοῦ Πικάσσο, ἀντίποδας τοῦ ἀλόγου-λαοῦ πού χαροπαλεύει² ἢ σύμβολο τῆς ἀντίστασης τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ³; Πρόσωπα πού ἐπικεντρώνονται στὰ διάπλατα ἀπὸ τὸν τρόμο ἀνοιγμένα στόματα, ἕνας ὀρμαθὸς ἀπὸ διογκωμένα καὶ ἀλληλοσυγκρούμενα σκέλη καὶ ἄκρα, πού τονίζουν μέσα ἀπὸ τὴν ἔντεχνη παραμόρφωσή τους τὴν ἔκφραση τῆς ἀπελπισίας, καταδεικνύουν τὴ φρίκη.

Παρ' ὅτι δὲν ἔλειψαν οἱ ἱστορικοὶ τῆς τέχνης πού, βασιζόμενοι στὴν κλασικὴ σύνθεση τῆς τοιχογραφίας, προσπάθησαν νὰ ὑποβαθμίσουν τὴν εἰκαστικὴ τῆς ἀξία, παρομοιάζοντάς τὴν μετὰ μιά «πολεμικὴ σκηνὴ ἀπὸ κάποιον ἀέτωμα, πού ἰσοπεδώθηκε ἀπὸ ἕναν ἐλαττωματικὸ ὁδοστρωτήρα»⁴, ἀκόμη κι ἂν κάποιος ἐπιχείρησε νὰ μετριάσει τὴν πολιτικὴ τῆς σημασία ἐπισημαίνοντας τὴν ἀπάλειψη ἔκδηλων

συμβολικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν τελικὴ ἐκδοχὴ (στοιχεῖα πού ἐμφανίζονται στὰ προσχέδια⁵, ὅπως συνέβη μετὰ τὸ ἀνατεταμένο σὲ γροθιά χέρι πού βλέπουμε καὶ στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ προσχέδια τῆς γερμανικῆς ἔκθεσης — τὸ πρωτότυπο παρέμεινε ἀναγκαστικὰ στὴ Μαδρίτη) ἢ τὴν «παράλειψη» τοῦ θύτη, δὲν καταφέρνουν νὰ ἀναιρέσουν τὴ σπουδαιότητά της: εἶναι μιά δημόσια — ἄρα καὶ πολιτικὴ, μιά ἀσταμάτητη κραυγὴ ἐνάντια στὴ βία, ἀκριβῶς γιατί λείπουν οἱ συγκεκριμένοι συμβολισμοί. Ἀνεξάλειπτο τὸ ἀποτύπωμά της στὴ δημιουργία τοῦ Πικάσσο κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, ἀδιαμφισβήτητος ὁ ρόλος της στὸ ἄνοιγμα μιάς νέας περιόδου, μετὰ τὴν «Γκουέρνικα».

«Τί νομίζετε ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἕνας καλλιτέχνης; Ἕνας βλάκας, πού ἔχει μάτια παρὰ μόνον ἂν εἶναι ζωγράφος, αὐτὰ ἂν εἶναι μουσικός ἢ μιά λύρα σ' ὅλα τὰ θάθη τῆς καρδιάς του ἂν εἶναι ποιητής, ἢ, ἀνάλογα, ἂν εἶναι παλαιστής ἔχει μόνον μύες; Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, |ὁ καλλιτέχνης| εἶναι ταυτόχρονα ἕνα πολιτικὸ ὄν, μονίμως ἐν ἐγρηγόρει μπροστὰ στὰ σπαραχτικὰ, φλέγοντα ἢ εὐχάριστα γεγονότα τοῦ κόσμου, πού ἐθίζεται μετὰ κάθε ἔργο στὴν εἰκόνα τους. Ὅχι, ἢ ζωγραφικὴ δὲν εἶναι φτιαγμένη γιὰ νὰ διακοσμῆ τὰ διαμερίσματα. Εἶναι ἕνα ἐργαλεῖο τοῦ πολέμου, ἐπιθετικοῦ καὶ ἀμυντικοῦ, ἐνάντια στὸν ἐχθρό»⁶, (Πικάσσο, 1945).

Μετὰ τὴν «Γκουέρνικα», οἱ διαστρεβλωμένες μορφές ἔχουν σάρκα καὶ ὀστά, παρὰ μόνον στὴν πλειοψηφία τους ριζωμένες στὴν πραγματικότητα. Γυναικεῖες κυρτωμένες μορφές ἀποτελούμενες συχνὰ μόνον ἀπὸ πρόσωπο, λαιμὸ καὶ χέρια, μετὰ ἕνα τεράστιο μέτωπο, ὅπου κυριαρχοῦν τὰ περιγράμματα τῶν ματιῶν, σὰν δύο μεγάλα δάκρυα, καὶ ἕνα παραμορφωμένο ἀπὸ τὴν ὀδύνη στόμα ὅπως στίς «Γυναῖκες πού κλαῖνε», πού γεννήθηκαν τὸ '37 κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τῆς «Γκουέρνικα».

2. Βλ. Τίμοθυ Χίλτον, *Πικάσσο*, Ἀθήνα 1982, σ. 283-284: «Ἡ ἐρμηνεῖα, ὥστόσο, τοῦ ἴδιου τοῦ Πικάσσο εἶναι τόσο ὡμά συμβολικὴ, ὥστε μετὰ δυσκολία τὴν ἀποδέχεται κανεὶς: ὁ ταῦρος δὲν εἶναι ὁ φασισμός, ἀλλὰ ἡ κτηνωδία καὶ τὸ σκοτάδι... τὸ ἄλογο ἀναπαριστᾷ τὸ λαό... ἢ «Γκουέρνικα» εἶναι συμβολικὴ...», χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀναγράφεται ἡ πηγὴ τοῦ ἀποσπάσματος.

3. Kavin Schulze στὸ «Der Himmel über dem Baskenland», στὸ: *Vernissage (Die Zeitschrift Zur Ausstellung)*, Picasso In Hamburg «Die Zeit nach Guernica». Hamburger Kunsthalle 18.6-29.8.1993, σ. 31 καὶ Jaime Sabartés, Wilhelm Boeck, *Picasso*, Stuttgart 1955, p. 239: «Ὁ ταῦρος δὲν ἀντιπροσωπεύει πιά τὸ ἔρεβος καὶ τὴν κτηνωδία, ὅπως ὁ Πικάσσο τὸ σημείωνε μιά μέρα ἰταλισσοσόμος τῆ «Νεκρὴ φύση» στὸ κεφάλι ἐνός ταύρου τὸ 1938, [...] καὶ θὰ μπορούσαμε αὐτὴ τὴ φορά νὰ συμφωνήσουμε μετὰ τὸν Carrea πού τὴν ἔκανε σύμβολο τῆς αἰωνιότητας τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ. Στὸ σύνολο τῆς ἢ «Γκουέρνικα» εἶναι ἕνα τρομερὸ κατηγορητήριο ἐνάντια στὴν κτηνώδη δύναμη».

4. Τίμοθυ Χίλτον, ὁ.π., σ. 289.

5. Τίμοθυ Χίλτον, ὁ.π., σ. 284.

6. Jaime Sabartés, Wilhelm Boeck, *Picasso*, σελ. 506.

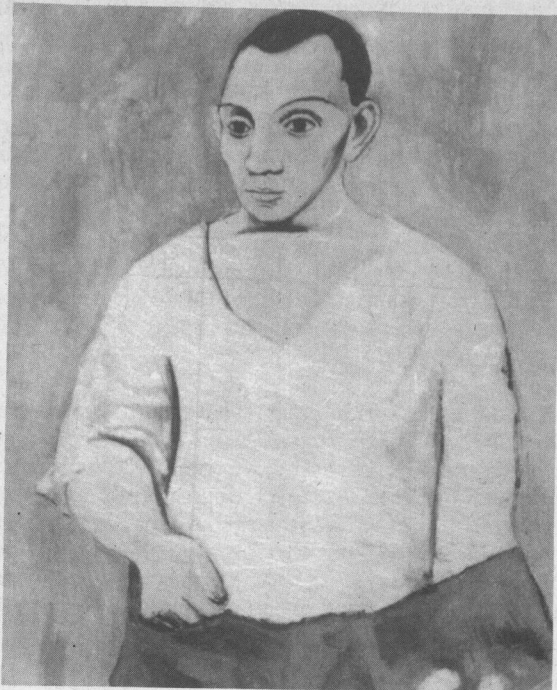
Κατακερατωμένα είδωλα του συγκρατημένου πόνου, πού αναδίνουν τη δύναμή τους μέσα από τὰ σφιγμένα ἐρμητικά ή πεισματικά ὑπερμεγέθη χέρια, οἱ ἐγκλωδισμένες σέ ὀρθοπλασία «Γυναίκες στήν πολυθρόνα»: ἀντικατοπτρισμός τῶν θυελλωδῶν προσωπικῶν του σχέσεων μέ τό ἄλλο φύλο, ἀλλά καί ἀντίποδας τοῦ ἀντρικιού πολέμου καί τῆς βίας στά χρόνια μεταξύ τοῦ '41 καί τοῦ '44.

«Δέν ζωγράφισα τόν πόλεμο, ἀλλά ὁ πόλεμος ὑπάρχει μέσα στούς πίνακές μου», θά δηλώσει ὁ Πικάσσο⁷, ἐπεξηγώντας τόν ἀθάνατο συμβολισμό τῶν ἔργων του. «Ἡ γάτα μέ τό πουλί» γεννήθηκε τό 1939. Μιά ὑπερμεγέθης, τρομακτική γάτα, μέ τὰ νύχια της τεντωμένα πάνω στή σκεπή καί ἀνθρώπινο προσωπεῖο τή στιγμή πού κατασπαράζει ἕνα πουλί, ἐνῶ ἐκεῖνο, μ' ἀνοιγμένα τὰ σπλάχνα του, προσπαθεῖ γιά μιά στερνή φορά νά ξεφύγει ἀπό τὰ δόντια της. Μιά καταγγελία γιά τήν προσάρτηση τῆς Τσεχοσλοβακίας ἀπό τόν Χίτλερ, ἀλλά καί τήν ἐπικράτηση —παρά τόν ἀγώνα τῶν μικρῶν λαῶν— τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροῦ. Βουδή, ὅπως οἱ ντοματιές πού ζωγραφίζει στά πρεδάκια τῶν παραθύρων, στή θέση τῶν λουλουδιῶν, καί τόσο κραυγαλέα μέσα στό μουντό φῶς τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς.

Ὅπως τό δεσπόζον στήν καλλιτεχνική δημιουργία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλά καί στήν αἶθουσα τῆς Πινακοθήκης τοῦ Ἀμβούργου τίς ἡμέρες τῆς ἐκθεσης, χάλκινο γλυπτό «Ὁ ἄνδρας μέ τόν ἀμό», πού ἔγινε, μετά ἀπό προετοιμασία μισοῦ χρόνου, μέσα σέ μιά μόνο ἡμέρα, τόν Φεβρουάριο τοῦ '43, ὡς ἀντίδραση στόν κλασικισμό τῶν ναζι καί συγκεκλιμένα στήν ἐκθεση τοῦ Ἄρνο Μπέκερ τό '42, στό Παρίσι. Ὁ γυμνός, φαλακρός ἄνδρας μέ τή γενειάδα, ἡμιτελής σύμφωνα μέ τόν τρόπο τοῦ Ροντέν, κρατώντας στά χέρια του τό ἄρνι, πού —ἀνατρέποντας τή χριστιανική εἰκονογραφία— σηκώνει τό κεφάλι, σάν νά κάνει ἐκκλιση γιά δοῦθαι, φέροντας στό προσκήνιο τὰ μεγάλα, φοβισμένα του μάτια, δίνει τήν ἐντύπωση στό θεατή ὅτι σέ λίγο τὰ πόδια του θά λυγίσουν κάτω ἀπό τό βάρος τοῦ θύματός του. Σπάζοντας τόν κανόνα τοῦ Πολύκλειτου καί διαταράσσοντας τό κλασικό σύστημα ἰσορροπίας τοῦ ἀγάλματος, ὁ Πικάσσο καταδεικνύει πίσω ἀπό τό κλασικιστικό προσωπεῖο τῶν ναζι τήν κατάρρευση τῶν ἀξιών τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Κι ἀκολουθεῖ ἡ Ἀπελευθέρωση καί, μέσα στήν εὐφορία της, ἡ ἀποκάλυψη ὅλης τῆς ἐκτασης τῆς ναζιστικῆς φρίκης. Τό 1944 —χρόνο προσχώρησής του στό Κομμουνιστικό Κόμμα— ὁ Πικάσσο ξεκινά τήν ἐκτέλεση τοῦ «Ὄστεοφυλακίου» γιά νά τό «τελειώσει» —συνεχίζοντας τήν παράδοση τοῦ «ἡμιτελοῦς» στή σύγχρονη τέχνη— ἕναν χρόνο ἀργότερα. «Ἡ φρίκη δέν μποροῦσε νά συγκρατηθεῖ ἀλλιῶς παρά ἀποσπασματικά», παρατηρεῖ εὐστοχα ὁ καλλιτεχνικός ἐπιφυλιδογράφος τῆς *Φράγκφουρτερ Ρούντσαου*⁸. Στά χρώματα τῆς «Γκουέρνικα» (ἄσπρο, γκρι, μαῦρο) ἕνας σωρός ἀπό ἀκρωτηριασμένα, ἀποστεωμένα σώματα ἐνηλίκων καί μικρῶν παιδιῶν. Τό στρογγυλό πρόσωπο τοῦ νηπίου, πού πιπιλίζει ἀκόμη τό δάκτυλό του, δίπλα στούς μαστούς (τῆς μάνας του;) καί στό ἀνοιγμένο διάπλωμα στόμα ἑνός ἄλλου νεκροῦ, λίγο πιο κει τὰ πόδια κάποιου δεμένα μαζί, ὅπως ἑνός ζώου πού προορίζεται γιά σφαγή, καί στό ἐπάνω τμήμα τοῦ ἔργου, ἀριστερά, μιά νεκρή φύση, μέ τό λιτό κατοχικό γεῦμα. Μορφές ριγμένες ἀνάκατα μέσα στό χῶρο, ὅπου ἡ σκιά ἐμπλέκεται μέ τό πρότυπο, τονίζοντας τήν ἄσκοπη βαρβαρότητα τοῦ φονικῆ, ἀποτρόπαιος ἀπόηχος τῶν ναζιστικῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Τά ἐπόμενα χρόνια εἶναι ἀφιερωμένα στήν ἀνάλυση τοῦ νέου κόσμου πού γεννιέται μέσα σ' ἕνα «Βακχικό» παραλήρημα (1944), ἀνακαλύπτοντας ξανά τή «Χαρά τῆς Ζωῆς»

(1946), πού ἐνσαρκώνει καί πάλι ἡ γυναίκα σέ μιά σχηματοποιημένη, ἀπλοποιημένη μορφή, χορεύοντας ἀνάμεσα σέ φαίνους, συμπλιωμένη μέ τόν κόσμο καί τή φύση. «Τίποτα δέν θυμίζει τό μαρτύριο πού προκάλεσε ἡ σύγχρονη τεχνολογία, τίποτα πιά στόν ἄνθρωπο καί στά ζῶα δέν ἀνακαλεῖ στή μνήμη τήν ἰκανότητά τους νά ὑποφέρουν. Ὅλα τὰ πλάσματα τῆς φύσης ἐπικροτοῦν τή χαρά τῆς ζωῆς»⁹.

Ἡ πραγματικότητα δέν ἀργεῖ νά τόν προσγειώσει. Τό 1951 ζωγραφίζει τή «Σφαγή στήν Κορέα», μιά σκηνή ἐκτέλεσης γυναικόπαιδων ἀπό στρατιῶτες, μέ ἀναγωγές σέ ἀνάλογα ἔργα τοῦ Μανέ. Μέ ἐξαιρέση τὰ ἐκφραστικά πρόσωπα τῶν δύο γυναικῶν ἀριστερά, ἡ σκηνή, στή μνημειακή της ἀκαμψία, θυμίζει ἔργα τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ. Ἡ φρίκη τοῦ πολέμου δέν μεταδίδεται αὐτῇ τῇ φορά, παρά τήν ἔντονη ἀντίθεση τῶν καμπύλων μορφῶν τῶν θυμάτων πρὸς τὰ γωνιώδη ἀνδρῆκελα, τὰ καλυμμένα πίσω ἀπό τίς μάσκες καταστολῆς καί τίς κάννες τῶν ὄπλων τους.

Μετά τόν πόλεμο, ὅταν ὁ ἀρχικός ἐνθουσιασμός ἔχει καταλαγιάσει, διακρίνονται τὰ συντρίμια τοῦ παρελθόντος. Ἡ προσφυγή στά παλαιά πρότυπα δέν προσφέρει τήν προσδοκούμενη προσασία, γιατί τίποτα δέν εἶναι ὅπως πρῖν. Ἡ δημιουργία τοῦ Πικάσσο τά ἐπόμενα χρόνια (περίπου ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50 μέχρι τά μέσα αὐτῆς τοῦ '60) καθορίζεται ἀπό τήν ἀντιπαράθεσή του μέ διάσημους καλλιτέχνες τῆς σύγχρονης τέχνης, ὅπως οἱ Ντελακρουά, Βελάσκεθ, Πουσσέν, Μανέ. Ὁ Πικάσσο θά σχετικοποιήσει τή μέχρι τότε ἀδιάσειστη ἀξία τους διευρύνοντας τὰ μοτίβα, μεταφράζοντάς τα στή δική του εἰκαστική γλώσσα. Μέσα ἀπό τήν «καταστροφή» τοῦ παλαιοῦ γεννιέται τό καινούργιο, προσαρμοσμένο στίς ἀνάγκες τοῦ σήμερα, σφραγισμένο ἀπό τήν ἀβεβαιότητα πού χαρακτήριζε τοὺς ἀνθρώ-

7. Christian Tröster, «Malen gegen die Zeit», Interview Heiner Bastian in *Vernissage*, ὅπ.π., σελ. 18.

8. *Frankfurter Rundschau* (κριτική γιά τήν ἐκθεση στό Βερολίνο), 8.12.1992, σ. 10.

9. Jaime Sabartés, Wilhelm Boeck, ὅπ.π., σ. 271.

πους στήν αναζήτηση νέων προτύπων ζωής. Καί, ταυτόχρονα, διατυπώνεται — όπως παρατηρούν οι Γερμανοί ιστορικοί της τέχνης Βέρνερ Σπίς και Χάινερ Μπάσιαν, ένας από τους διοργανωτές της έκθεσης Πικάσσο στή Γερμανία —, «ή αντίσταση του Πικάσσο στήν κυριαρχούσα τότε άμορφη ζωγραφική»¹⁰. Είναι ο προάγγελος της τελευταίας φάσης της δημιουργίας και της ζωής του Πάμπλο Πικάσσο.

«Στό τέλος δέν υπάρχει παρά μόνον έρωτας. Έτσι όπως είναι. Καί θά έπρεπε νά θγάξει κανείς τά μάτια τών ζωγράφων, όπως τό πράττουμε στίς καρδρίνες, γιά νά τραγουδοῦν καλύτερα»¹¹ (Πάμπλο Πικάσσο, 1932).

Αίσθησιακές, γήινες μορφές —ένάντια στό αφαιρετικό πνεῦμα τών καιρών— καταλαμβάνουν τώρα τούς πίνακες, φτιαγμένες μέ γρήγορες, δυναμικές γραμμές, αναδίνοντας έναν έντονο και άπροκάλυπτο έρωτισμό πού άγγίζει — όπως στό «Φιλί», όπου οί έραστές συντήκονται σέ ένα σώμα πού σβήνει υπό τό δλέμμα του θανάτου παρατηρητή— τά όρια του θανάτου. Κυρίαρχη και πάλι ή πληθωρική γυναίκα, έκφραστής της ζωής, μέ τόν άνδρα αναιμικό νά τήν απομυζά, παίρνοντας συχνά τά χαρακτηριστικά φαύνου.

Ή ύπαρξη, σέ όλη της τή μαγευτική γύμνια και ματαιότητα, μιά ματαιότητα πού ή συνειδητοποίησή της άποτυπώνει τόν τρόπο πάνω στίς μορφές τών έραστών. Ή έλευθερία της έκφρασης — πού σοκάρισε κοινό και κριτικούς, όπως προηγουμένως ή άποτύπωση της οδύνης και της φρί-

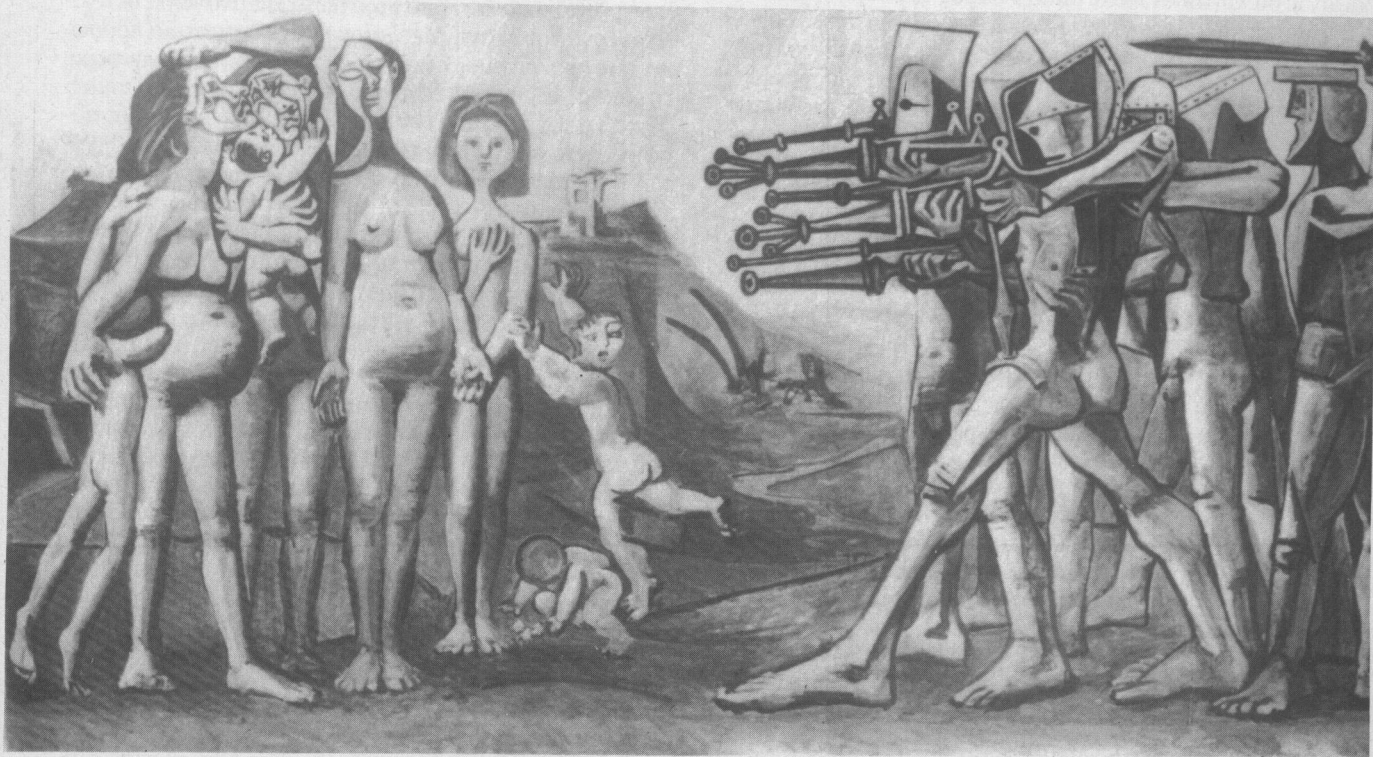
κης του πολέμου στα έργα μετα την «Ι κουέρνικα» — άπόρροια της στερνής μάχης του Πάμπλο Πικάσσο ένάντια στον φθίνοντα χρόνο και τόν έπερχόμενο θάνατο, άπαύγασμα ενός έργου, πού δέν έπαψε, από τήν «Γκουέρνικα» κι έπειτα, νά αναπλάθει τήν πραγματικότητα μέσα από τήν καταστροφή του οικείου, χωρίς όμως ποτέ νά τήν έγκαταλείπει. Θά ανοίγει συνεχώς νέους δρόμους στή διάπλαση άλλα και τήν προσέγγιση ενός έργου τέχνης, δημιουργώντας μέσα από τήν άνεση σύγκρουση, πού αναπόφευκτα έγκλωβίζει τό θεατή, μιάν άνεξάντλητη πηγή δύναμης και ζωής.

«Όλη μου ή ζωή, ως καλλιτέχνη, δέν υπήρξε τίποτε άλλο παρά μιά διαρκής μάχη ένάντια στήν αντίδραση και τό θάνατο της τέχνης»¹² (Πάμπλο Πικάσσο, 1937).

10. Vernissage, όπ.π., σελ. 18.

11. «Conversation avec E. Teriade», publiée à l'origine dans le journal *L'Intransigeant* du 15.6.1932, dans J. Sabartés, Wilhelm Boeck, όπ.π., σ. 504.

12. Όπ.π., σ. 240.

Τίς ἄξιος ἀνοῖζει τό βιβλίον

Εἰσαγωγικά σχόλια σέ μιά ἱστορική ἀνάγνωση τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη*

Λίγα κείμενα ἀγαπήθηκαν καί πολεμήθηκαν ὅπως ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἐνῶ πολλοί χριστιανοί τή θεωροῦσαν ἀπό τήν ἐποχή τῆς συγγραφῆς τῆς βιβλίου θεόπνευστο, χρειάστηκε νά περάσουν αἰῶνες μέχρι νά κερδίσει τήν ὀριστική τῆς θέση στόν ἱερό κανόνα τῆς *Καινῆς Διαθήκης*: ἀλλά καί ὡς κανονικό κείμενο δέν ἀπέφυγε ἐπιθέσεις καί καταδίκες. Εὐσεβεῖς χριστιανοί, σέ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, πίστευαν καί πιστεύουν ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη περιλαμβάνει σαφῆ μηνύματα γιά τό μέλλον τοῦ κόσμου. Κατά καιρούς μάλιστα, περιθωριακές χριστιανικές ὁμάδες ἐμπνεύστηκαν ἀπό αὐτή καί τήν ἔκαναν ὁδηγό δράσης. Γιά πολλούς, ὅμως, πιστούς παραμένει πάντα ἀξεδιάλυτος γρίφος, ἐνῶ δέν λείπουν καί ἐκεῖνοι πού θεωροῦν τά δόγματά τῆς ξένα πρὸς τό βαθύτερο πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Μοιρασμένοι εἶναι καί οἱ εἰδικοί μελετητές: ὀρισμένοι τή θεωροῦν ἀφετηρία καί θεμέλιο τῆς χριστιανικῆς σκέψης, ἐνῶ ἄλλοι προβληματίζονται γιά τή συνάφειά τῆς μέ τά ὑπόλοιπα κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης*.

Ἡ ἐπίδραση πού ἄσκησε στά γράμματα καί τή σκέψη εἶναι ἐντυπωσιακή. Οἱ συζητήσεις γύρω ἀπό τά νοήματά τῆς εἶναι ἀτελείωτες καί οἱ πολλαπλές ἐρμηνεῖες πού ἐπιχειρήθηκαν διαμόρφωσαν ἀπό μόνες ἰδιαίτερο φιλολογικό εἶδος. Στό πρότυπό τῆς πλάστηκαν ἀπό νωρίς πολλά ἄλλα κείμενα μέ παρεμφερές περιεχόμενο. Ἄλλοτε ἄμεσα καί συνειδητά, ἄλλοτε ἔμμεσα ἢ ὑπαινικτικά, οἱ ἰδέες τῆς διαχέονται διαρκῶς στήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία: ἀρκεῖ νά θυμηθεῖ κανεῖς τή *Θεῖα Κωμῶδια* καί τήν πνευματική παράδοση πού ἀπορρέει ἀπ' αὐτή. Τό τρομερό θηρίο μέ τόν σημαδιακό ἀριθμό δίνει συχνά τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἀκόμα ζωντανό, ἐνῶ οἱ τέσσερις ἰππότες τῆς Ἀποκαλύψεως, καί ἰδιαίτερα ὁ τέταρτος, κατέχουν πάντα κεντρική θέση στούς ἐφιέλτες τοῦ Δυτικοῦ ἀνθρώπου.

Ἐνα κείμενο μέ τόσο πλοῦσια ἱστορία ἔχει ἀναμφίβολα ἐμπλουτιστεῖ μέ ἐπάλλῃλα νοήματα. Κάθε ἀναγνώστης, ὅσο ἀπροκατάληπτος κι ἂν προσπαθεῖ νά εἶναι, μαζί μέ τό στερεότυπο κείμενο, διαβάσει ἀναγκαστικά ἀποχρώσεις καί προεκτάσεις πού προστέθηκαν διαδοχικά μέσα στούς αἰῶνες. Ἡ φιλοδοξία μᾶς οὐδέτερης καί ἀθώας ἀνάγνωσης ἀποτελεῖ οὐτοπία. Τό κείμενο ἄλλωστε, ἀπό μόνο του, ὁδηγεῖ σέ διαρκεῖς συνειρμούς. Ἀπλή ἐξοικείωση μέ τήν ἰουδαϊκή γραμματεία βεβαιώνει ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη γράφηκε μέ πρόθεση νά παραπέμψει τόν ἀναγνώστη τῆς σέ ἰουδαϊκές προφητείες καί προσδοκίες. Συχνά ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση πῶς τό νόημα μᾶς περικοπῆς εἶναι προσεκτικά κρυμμένο σέ κάποιο παλαιότερο σύγγραμμα. Τόσο ἡ προϊστορία, ὅσο καί ἡ ἱστορία τῆς, καθιστοῦν τήν ἀνάγνωση τῆς Ἀποκάλυψης ἐξαιρετικά σύνθετη διαδικασία.

* * *

Τά προβλήματα ἄρχισαν πολύ νωρίς. Λίγες δεκαετίες μετά τῆς συγγραφῆς τῆς, πολλά χωρία τῆς ἦταν δυσερμηνεύτα, ἐνῶ ἄλλα ἐμφανίζονταν νά ἀντιφάσκουν μέ τά παραδεκτά δόγματα. Ἦδη τόν δεύτερο αἰῶνα ὑπῆρχαν χριστιανοί πού ὄχι μόνο ἀρ-

νοῦνταν τή θεοπνευστία τῆς, ἀλλά καί τή θεωροῦσαν ἔργο αἰρετικό. Ὁ ἀγώνας γιά τήν ἐπιβολή τῆς, ἰδιαίτερα στίς ἀνατολικές ἐκκλησίες, ἦταν μακρὺς καί δύσκολος. Γιά νά ξεφύγει τή μοῖρα τῶν ψευδῶν ἢ τῶν νόθων βιβλίων, στά ὁποῖα τήν κατέτασαν πολλοί, χρειάστηκε νά παραμείνει γιά μεγάλο διάστημα καί στήν κατηγορία τῶν ἀμφιβαλλομένων, πρὶν κερδίσει ὀριστικά τή θέση τῆς στά ὁμολογούμενα. Ἐνα ἀπό τά ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῆς Ἀποκάλυψης ἦταν τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῆς. Ὡς ἔργο τοῦ Ἰωάννη, καλοῦσε γιά ἐρμηνεῖες, ὄχι γιά καταδίκες. Οἱ ἀντίπαλοί τῆς, ὅμως, ἀρνοῦνταν τήν ἀποστολική ιδιότητα τοῦ συγγραφέα τῆς καί οἱ ὀπαδοί τῆς ὄφειλαν νά ἐφευρίσκουν διαρκῶς τρόπους γιά νά περιορίσουν καί νά ἀμβλύνουν τίς δυσμενεῖς ἐντυπώσεις ὀρισμένων περιοκῶν. Κατά τόν Μεσαίωνα, ἡ θέση τῆς Ἀποκάλυψης στίς χριστιανικές κοινότητες δέν ἀμφισβητήθηκε σοβαρά, καί μόνο τήν ἐποχή τῆς Μεταρρύθμισης οἱ ἀντιρρήσεις ἄρχισαν πάλι νά πληθαίνουν.

Τόν 19ο αἰῶνα, μέ τή συστηματική ἐφαρμογή φιλολογικῶν θεωριῶν στά βιβλικά κείμενα, τό πρόσωπο τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης δέχτηκε ἀλλεπάλληλα πλήγματα — ὀρισμένα μάλιστα ἀνεπαρόρθωτα. Ἡ ἰουδαϊκή νοοτροπία καί οἱ συμβολισμοί τοῦ κειμένου ὁδήγησαν συχνά στή σκέψη ὅτι ὁ χριστιανισμός του ἀποτελοῦσε μεταγενέστερη, ἐπιφανειακή προσθήκη. Ὁ συνειρμικός του χαρακτήρας ἔδωσε σέ πολλούς τήν ἐντύπωση συρραφῆς ἑτερόκλητων στοιχείων. Ἡ συγγραφή του ἐπιτιμήθηκε ὡς σύμφυρμα χωρίς ἐσωτερική ἐνότητα. Ἀπό εὐφάνταστος καί δημιουργικός προφήτης, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης θεωρήθηκε κάποτε πρόσωπο ἀνύπαρκτο. Ὀρισμένοι δέν ἀρνήθηκαν μόνο τήν ὑπαρξη συγγραφέα, ἀλλά ἀκόμα καί τήν παρέμβαση σοβαροῦ συμπληρητῆ. Ἰσχυρίστηκαν, ἀπεναντίας, ὅτι τό κείμενο δημιουργήθηκε σέ διάφορες φάσεις, μέσα ἀπό διαδοχικές ἐπεξεργασίες πού δέν ὑπηρετοῦσαν ὅλες, βέβαια, τόν ἴδιο σκοπό. Εὐνόητο εἶναι ὅτι μιά τέτοια προσέγγιση μετατρέπει τήν κατακλείδα τῆς Ἀποκάλυψης σέ τρομερή εἰρωνεία. Ἐνα κείμενο πού προήλθε ἀπό προσθήκες καί παραλήψεις καταδικάζει μέ τίς βαρύτερες τιμωρίες ὅποιον τολμήσει νά προσθέσει ἢ ἀφαιρέσει ὅτιδήποτε.

Χωρίς νά ἔχει λυθεῖ τό πρόβλημα τῆς συγγραφῆς καί τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης, ἡ σημερινή κατεύθυνση τῶν βιβλικῶν σπουδῶν ἔχει ἀπορρίψει πολλές ἀπό τίς παλαιότερες ἀκραιῖες θεωρίες. Οἱ περισσότερες πρόσφατες μελέτες δέχονται ὅτι, ἀκόμα κι ἂν τά δάνειο εἶναι κάποτε καθοριστικά, ἡ Ἀποκάλυψη διαθέτει ἐνότητα νοήματος καί προσανατολισμοῦ. Μαζί μέ τήν ἐνότητα τοῦ ἔργου ἐπανήλθε κάπως καί τό πρόσωπο τοῦ συγγραφέα του — ἂν καί, συνήθως, τό πρόσωπο αὐτό συνοδεύεται ἀπό κάποιο ὑπερότερο ἐπιμελητή. Ἡ μερική ἀπο-

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ μέρος τοῦ εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου τῆς μελέτης τοῦ Δ. Κυριάτου, *Ὁ Ἰωάννης καί οἱ ἑπτὰ ἐκκλησίες*, πού θά ἐκδοθεῖ προεχῶς.

κατάσταση του συγγραφέα επανέφερε με τη σειρά της και τό πρόβλημα της χρονολόγησης του όριστικού κειμένου. Στο θέμα, όμως, αυτό, οι έσωτερικές μαρτυρίες αφήνουν πολλές εκδοχές ανοιχτές, ενώ οι έξωτερικές πληροφορίες είναι αρκετά μεταγενέστερες και αντιφατικές.

Δέν είναι εύκολο νά προβλέψουμε τήν αυριανή κατεύθυνση τών σπουδών τής *Αποκάλυψης*. Σύμφωνα μέ τίς υπάρχουσες ένδειξεις, φαίνεται πιθανό ότι οι μελετητές θά αποφύγουν τά μεγάλα έρωτήματα. Ήδη ή συζήτηση διεξάγεται κυρίως σέ επί μέρους τομείς μέ σχετικά έπαρκή τεκμηρίωση. Αντί νά διερευνούν θέματα πού γιά δεκαετίες αποδείχτηκαν άλυστα ή δυσεπίλυτα, πολλοί προτιμούν νά έμβραθύνουν σέ όσα υπόσχονται σχετικά άσφαλή συμπεράσματα. Η έπιτυχία αυτής τής κατεύθυνσης ίσως έπιτρέψει κάποτε τήν επάνοδο στά παλαιότερα, μεγάλα έρωτήματα. Σέ μιά έποχή, πάντως, κατά τήν όποία πολυάριθμοι άπλοί άναγνώστες αισθάνονται τήν ανάγκη νά στραφούν μέ μεγαλύτερη έπιμονή στά κρυπτικά μηνύματα του άποκαλυπτικού, ή *Αποκάλυψη* του Ιωάννη κεντρίζει πάλι, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, τό ένδιαφέρον ιστορικών και θεολόγων. Οι άναγνώσεις όσων άναζητούν σ' αυτή ένδειξεις γιά τό μέλλον και όσων άνιχνεύουν σ' αυτήν ιστορικές πληροφορίες είναι προφανώς ριζικά διαφορετικές. Τό έντυπωσιακό είναι ότι σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια μετά τή συγγραφή της, ή *Αποκάλυψη* εξακολουθεί νά προκαλεί τή φαντασία και νά έμπνέει εύρύ κοινό και ειδικούς σχολιαστές.

Γιά λόγους πού είναι σήμερα έν μέρει μόνο κατανοητοί, ή χριστιανική παράδοση γιά τή δράση τών πρώτων άποστόλων είναι ιδιαίτερα φτωγή και άποσπασματική. Μέ εξαίρεση όσα άναφέρονται στίς *Πράξεις* τών άποστόλων, τά όποία άφορούν, κυρίως, τή δραστηριότητα του Παύλου (άλλά όχι και τήν κατάληξή της), γιά τό πρώτο χριστιανικό κήρυγμα δέν υπάρχουν πολλές άσφαλείς πληροφορίες. Άποτελεί εύλογη υπόθεση ότι ή παράδοση συνεχίστηκε γιά μεγάλο διάστημα προφορικά, αλλά όταν, έναν ή δύο αιώνας άργότερα, όρισμένοι χριστιανοί άποφάσισαν νά καταγράψουν όσα ήξεραν γιά τήν πρώτη και δεύτερη γενεά πιστών, αντίληφθηκαν ότι τά στοιχεία τους ήταν παντελώς άνεπαρκή. Όσο περίεργο κι αν φαίνεται αυτό, γιά πάρα πολλά ιστορικά ζητήματα οι χριστιανοί του ύστερου δεύτερου αιώνα βασίζονταν άποκλειστικά στά λιγοστά κείμενα πού διαθέτουμε και έμεις σήμερα. Διαβάζοντας τά Εύαγγέλια, γιά παράδειγμα, δέν μπορούσαν (ή δέν ήθελαν) νά σχηματίσουν σαφή εικόνα γιά τά άδέλφια του Ίησού πού είχαν παίξει μεγάλο ρόλο στό άποστολικό κήρυγμα: ούτε άλλωστε είχαν τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουν τίς γυναίκες τών Εύαγγελίων και ειδικά τίς Μαρίες. Γιά τίς κινήσεις και τό θάνατο τών περισσότερων άποστόλων δέν ήξεραν σχεδόν τίποτα, ενώ προβληματίζονταν γιά τήν άσυμφωνία τών πηγών ακόμα και στό ζήτημα τών όνομάτων τους.

Άπό τόν τρίτο, όμως, αιώνα, οι άπορίες και τά έρωτηματικά άρχισαν νά παραχωρούν τή θέση τους στή μυθολογία. Κάθε μεταγενέστερος συγγραφέας εμφανίζεται νά διαθέτει όλο

και περισσότερες πληροφορίες γιά όλο και μικρότερες λεπτομέρειες. Φυσικά οι πληροφορίες αυτές είναι άλληλοσυγκρουόμενες και άλληλοαποκλειόμενες. Όσοι έπιχείρησαν άργότερα νά δάλουν τάξη, όρθήθηκαν σέ δυσχερή θέση. Χρειάστηκε νά κάνουν έπιλογές, νά άπορρίψουν όλόκληρες παραδόσεις, νά συμπληρώσουν τά κενά και νά όρουν συμβιβάσιμους στίς έντονότερες αντιφάσεις.

Θά ήταν παράλογο νά ισχυριστούμε ότι όλες οι σχετικές μαρτυρίες τής μεταγενέστερης παράδοσης είναι άναξιόπιστες. Όστόσο, όταν φθάνουμε στή συγγραφή τής *Αποκάλυψης* και στό πρόσωπο του συγγραφέα της, διαπιστώνουμε τέτοια σύγχυση και τέτοια έλλειψη έγκυρων στοιχείων, ώστε είμαστε ύποχρεωμένοι νά διαδίζουμε μέ εξαίρετικά μεγάλη προσοχή. Όσα παραδίδονται γιά τόν Ιωάννη τής *Αποκάλυψης* όχι μόνο δέν φωτίζουν τήν *Αποκάλυψη*, αλλά άποτελούν τά ίδια προβλήματα γιά έπίλυση. Ο σημερινός ιστορικός παραμένει σέ μεγάλο βαθμό μόνος και άδοθήτος. Μιά καθαρά ιστορική άνάγνωση του κειμένου είναι ύποχρεωμένη νά βασιστεί σχεδόν άποκλειστικά στό ίδιο τό κείμενο και τά γενικότερα δεδομένα τής εποχής.

Η άποκαλυπτική φιλολογία και ή *Αποκάλυψη* του Ιωάννη ειδικότερα είναι προϊόντα κρίσης. Τήν άποψη αυτή τήν υίοθετούν και τήν ύποστηρίζουν οι περισσότεροι μελετητές. Αιτιολογώντας, όστόσο, τή συγγραφή και τή διάδοσή της, άναφέρονται συνήθως σέ μιά, συγκεκριμένη και μοναδική κρίση: αυτήν πού προκαλούσε ή έχθρα τών Ιουδαίων και τών έθνικών πρός τό χριστιανισμό — μιά έχθρα πού όδήγησε και στους γνωστούς διωγμούς. Η υπόθεση, όμως, αυτή βασίζεται σέ πληροφορίες του ύστερου δεύτερου, του τρίτου ή και του πρώιμου τέταρτου αιώνα. Τήν έποχή τής συγγραφής τής *Αποκάλυψης* τά δεδομένα ήταν πολύ διαφορετικά. Αν τό πρόβλημα του Ιωάννη ήταν ή έχθρα τών μή χριστιανών πρός τους πιστούς, τότε ή όργή του είναι εξαίρετικά δυσανάλογη και δυσεξηγήτη.

Ο άρχέγονος χριστιανισμός, όμως, αντιμετώπισε πολλών ειδών κρίσεις, και ή αντίθεσή του μέ τους Ιουδαίους και τους έθνικούς δέν ήταν άναγκαστικά αίτια τών όξύτερων. Η άναμονή μιάς συντέλειας πού δέν έρχεται δημιουργεί κι αυτή κρίση. Τό ίδιο και ή άγνοια τών χαρακτηριστικών ενός επικείμενου παραδείσου και μιάς επικείμενης κόλασης.

Γιά νά ξαναδοϋμε τό ζήτημα αυτό σήμερα μέ τά δεδομένα τής συγκεκριμένης εκείνης εποχής, πρέπει νά έγκαταλείψουμε μιά διαδεδομένη αντίληψη γιά τόν κόσμο τών πρώτων χριστιανών. Ήδη από τόν 19ο αιώνα δημιουργήθηκε ή πεποίθηση ότι ό πρώιμος χριστιανισμός ήταν μιά θρησκεία δούλων, προλεταρίων και, γενικά, κατατρεγμένων. Σέ μιά τέτοια περίπτωση, οι θρησκευτικές έπιλογές τών πρώτων πιστών θά ήταν ταυτόχρονα και κοινωνικές έπιλογές. Σύμφωνα μέ τή λογική αυτή, ό συγγραφέας τής *Αποκάλυψης* μισούσε τους δυνατούς πού τόν μισούσαν και άπειλούσε τίς έξουσίες πού τόν δίωκαν. Αν, όμως, ό χριστιανισμός ήταν από τήν άρχή μιά θρησκεία αντιπροσωπευτική πολλών κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, όπως γίνεται πιά εύρύτερα άποδεκτό, και αν προσέφευγαν σ' αυτόν ιδιαίτερα άνθρωποι πού ούτε πεινούσαν ούτε στερούνταν τά υλικά αγαθά, τότε ή κυρίαρχη αντίληψη γιά τήν *Αποκάλυψη* δέν ένυσταθεί. Η κρίση πού συγκλόνιζε τόν άποκαλυπτιστή και

τούς οπαδούς του θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ ἄλλου.

Τά μόνα ἴσως ἀξιόπιστα στοιχεῖα γιά τά αἷτια τῆς κρίσης εἶναι αὐτά πού παρέχει ἡ Ἀποκάλυψη. Ἄν δεχτοῦμε ὅσα μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης, ἡ ὀργή του δέν ὀφειλόταν στήν ἀδυναμία τῶν πιστῶν νά ζήσουν εἰρηνικά σ' ἕναν ἐχθρικό κόσμο, ἀλλά στήν ἐπιθυμία πολλῶν χριστιανῶν νά ἀπολαύσουν τήν εὐμάρεια καί τίς ἀνέσεις πού μποροῦσε νά τούς προσφέρει ὁ κόσμος αὐτός. Οἱ χριστιανοί τῆς Ἀποκάλυψης δέν ἀπειλοῦνταν ἀπό ἕνα ἐχθρικό κόσμο, ἀλλά ἀπό τίς δικές τους ἀδυναμίες. Οἱ μεγάλες συμφορές γιά τίς ὁποῖες γίνεται λόγος δέν ἦταν ἀπάντηση σέ προκλήσεις ἀλλά πρωτογενῆς πρόκληση πρὸς ἕναν κόσμο πού δέν ἔδειχνε διατεθειμένος νά ἀλλάξει τή ζωή καί τήν πίστη του.

Μιά ἀθῶα καί ἀπροκατάληπτη ἀνάγνωση τῆς Ἀποκάλυψης δέν ἦταν κάτορθωτή οὔτε μιά γενεά μετὰ τή συγγραφή της. Μιά ἱστορική ἀνάγνωση, ὅμως, σήμερα ἐπιτρέπει τήν ἀπόρριψη πολλῶν ὀλοφάνερα σφαλερῶν προκαταλήψεων. Τό ἴδιο τό κείμενο μπορεῖ νά συγκαλύπτει πολλά ἀπό τά μυστικά του· ἀλλά σέ ἀρκετά ζητήματα εἶναι ἀποκαλυπτικό καί διανγές. Ἀρκεῖ νά τοῦ θέσει κανεῖς ὀρθά ἐρωτήματα. Τά μεγαλύτερα προβλήματα στήν κατανόηση τῆς Ἀποκάλυψης τά ἔχουν δημιουργήσει οἱ ἀναγνώστες πού ἐπιχειροῦν νά φωτιστοῦν ἀπό αὐτή σέ θέματα πού ἡ ἴδια δέν ἐπιθυμεῖ νά φωτίσει.

Δημήτρης Κυριάτας

Γιώργου Μαργαρίτη 'Από τήν ἦπτα στήν ἐξέγερση

Ἑλλάδα: ἄνοιξη 1941 – φθινόπωρο 1942

Ἐκδόσεις Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 1993, σελ. 216

Η Ἑλλάδα ὕστερα ἀπό τόν ἐξάμηνο ἑλληνοϊταλικό πόλεμο καί μετὰ ἀπό τή χιτλερική ἐπίθεση τῆς ἀνοιξῆς τοῦ 1941 βρέθηκε ὑπό τήν τριπλή γερμανοϊταλοβουλγαρική κατοχή. Τί ξέρουμε καί τί πιστεύουμε σήμερα γιά τήν περίοδο πού ἄρχισε μέ τήν Κατοχή, ἐκτός ἀπό τίς συναισθηματικές καί καταστροφολογικές περιγραφές τῆς πείνας, τοῦ θανάτου καί τῆς θαναυσότητος τῶν κατακτητῶν; Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι ἕναν χρόνο ἀργότερα ἄρχισαν νά συσσωρεύονται ἐκεῖνες οἱ κοινωνικές, οἱ ψυχικές, οἱ ἰδεολογικές ἐνέργειες, νά παίρνουν ριζοσπαστικές πολιτικές μορφές καί νά ἀποκρυσταλλῶνται σέ ἀνέκδοτο τύπου ὀργανωτικά μορφώματα, πού ὀδήγησαν, τήν ἀνοιξη καί τό καλοκαίρι τοῦ 1943, στήν ἐκρηξη τοῦ ἀντιστασιακοῦ φαινομένου, ἑνός φαινομένου πού μέσα στή χοάνη τοῦ πολέμου ἀναπτύσσεται μέ γεωμετρική πρόοδο. Αὐτό τό νέο φαινόμενο, λαϊκό στήν κοινωνική του σύνθεση, καί ἀριστερῆς ἐμπνευσης στά ἰδεολογικά του γνωρίσματα καί στούς πολιτικούς του στόχους, ἐρχόταν σέ ἀντίθεση ὄχι μόνο μέ τόν κατακτητή ἀλλά καί μέ τίς κύριες προπολεμικές πολιτικές δυνάμεις καί ἱεραρχίες εἴτε τοῦ βενιζελισμοῦ εἴτε τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ. Ξέρουμε ἐν τέλει ὅτι αὐτό τό νέο φαινόμενο, τό ἀντιστασιακό, ἐκτός ἀπό ἀνέκδοτο καί ριζοσπαστικό, μέσα σέ ἕνα μέ ἐνάμιση χρόνο ἔγινε πλειοψηφικό. Γιατί αὐτή ἡ ἀνύψωση ἀπό τό ναδίρ στό ξενίθ; Πῶς μιά ἀσήμαντη ὀργάνωση, τό ΕΑΜ, πού φτιάχεται στά χαρτιά τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1941 ἀπό τέσσερα μικρά καί σχεδόν ἀνυπόστατα κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς, μέσα σέ τόσο μικρό χρονικό διάστημα γίνεται ὁ νέος ἱστορικός πρωταγωνιστής, ἐκφράζοντας καί ὀργανώνοντας τήν ἀντιστασιακή διαθεσιμότητα ἀλλά καί ὑποχρεώνοντας τίς ἀστικές δυνάμεις καί τούς συμμάχους τους ν' ἀναλάβουν ἕναν πολυχρόνο καί αἱματηρό πόλεμο γιά τό συντρίψουν, ἕναν πόλεμο πού κράτησε πολύ πέρα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας;

Ὁ Τσώρτσιλ, ἀναφερόμενος στό ρόλο τῆς ΡΑΦ καί τούς πιλότους της, πού ἀπέκρουσαν τελικά τήν ἀεροπορική ἐπιδρομή τῆς γερμανικῆς Λουτβάφε ἐναντίον τοῦ Λονδίνου, εἶπε ὅτι ποτέ τόσο λίγοι ἄνθρωποι δέν ἔκαναν τόσα πολλά. Πράγματι. Ἀλλά αὐτή ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀποκάτω της μίαν ἄλλη ἀλήθεια, ἀληθινότερη: ἦταν ὅλοι οἱ Ἑγγλέζοι τῆς ἐποχῆς πού ἔκαναν τά πολλά, ἕκαστος ἐφ' ὧ ἐτάχθη. Κι ὁ πυροσβέστης κι ὁ τεχνίτης κι ὁ μανάβης, κι ὁ μπακάλης κι ὁ πτέραρχος κι ὁ συνταγματάρχης κι ὁ βιομήχανος κι οἱ προλετάριοι. Ὅλοι. Ἐκεῖ, ὅμως, ἐκτός τῶν ἄλλων, προῦπήρχε ἕνα ἰσχυρό καί ἀραγές κράτος, δύναμη, ὀργάνωση, ὀργανωμένη κοινωνία, θεσμοί, κόμματα, ἱεραρχίες ἀπαρασάλευτες, παραγωγή, τεχνολογία, βιομηχανία, ἐπιστήμη πού ἐπιστρατεύτηκαν. Αὐτή ἡ πάνδημη ἐπιστράτευση στήν Ἀγγλία τοῦ 1941 εἶχε πού νά στηριχθεῖ, εἶχε τίς φανερές καί τίς κρυφές πηγές της.

Στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, στήν ὁποία τό 1941 δέν ὑπάρχει σχεδόν τίποτε ἀπ' ὅλ' αὐτά ἐκτός ἀπό τή πικρή γεύση τῆς ἦττας, τῆς ταπεινώσεως, τῆς Κατοχῆς, τίποτ' ἄλλο ἀπό πείνα, θάνατο, καταστροφή, αἰσθησιμότητα προδοσίας καί ἐγκατάλειψης, πού νά ἀποδώσουμε τήν ἔξαρση πού ἐφθάσε ὡς τήν ἐξέγερση;

Κάμποσες δεκαετίες ἔκτοτε, καί γιά λόγους ἀπολύτως εὐανάγνωστους, αὐτή ἡ ἰδιόμορφη παλιγγενεσία ἐξηγήθηκε μέ ρητορισμούς καί αὐτοδικαιωτικούς μύθους. Κι ἀπ' τ' ἀριστερά καί ἀπ' τὰ δεξιά. Ὁ πολιτικός λόγος, βαθύτατα ἰδεολογικοποιημένος, ἀνέλαβε νά ἐξηγήσει μέ βάση τίς δικές του ἀνάγκες ὅλα τά σύνθετα φαινόμενα καί τίς διαδικασίες πού ὀδήγησαν στήν ἀνάδυση καί τήν ἐκρηξη τοῦ ἀντιστασιακοῦ φαινομένου. Ὡς ἐρμηνευτικός λόγος κλείστηκε μέσα στά αὐτονόητα παχυλῶν ταυτολογιῶν, πού ἀντλήσαν ἐπιχειρήματα εἴτε ἀπό ἀφελεῖς λαϊκιστικές κατασκευές εἴτε ἀπό τήν ἰδεολογία τοῦ περιοῦσιου λαοῦ, ὁ ὁποῖος ποτέ δέν πεθαίνει καί ξανά πρὸς τή δόξα τρα-

βά. Ευανάγνωστα δλ' αυτά για όποιον θέλει να τά διαβάσει στα λόγια και στα έργα, ευανάγνωστα μέσα σε μιά τεράστια φιλολογία που καλύπτει την περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Πράγματι η βιβλιογραφία για την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης αριθμεί κιόλας μερικές χιλιάδες έργα. Η βιβλιογραφία που συντάξε ο Χάγκεν Φλάισερ ως το 1979 ξεπερνά τους 2.500 τίτλους βιβλίων: δημοσιεύσεις αρχείων, απομνημονεύματα, δοκίμια, χρονικά, εκθέσεις επίσημες, «συνθετικές» ιστορίες, τοπικές ιστορίες, βιογραφίες αγωνιστών και πολιτικών, λογοτεχνήματα, εκθέσεις ξένων πρακτόρων, στατιστικές, μονογραφίες, περιγραφές μαχών κ.λπ., κ.λπ. Ο σημερινός αναγνώστης, αν τό επιθυμεί, θά μπορούσε να κολυμπήσει επί χρόνια μέσα σ' αυτό τό πέλαγος των τυπωμένων σελίδων, στό όποιο δέν είναι λίγες οι αξιόλογες και οι διεισδυτικές. Ωστόσο, ό σημερινός αναγνώστης, ό ένημερος και έπαρκής, ενώ θά μάθαινε πολλά αν ήθελε να ξανοιχθεί σ' αυτό τό πέλαγος, πολύ λίγα θά έβρισκε για να κατανοήσει τίς βαθύτερες ιστορικές αιτιότητες που προσδιόρισαν τίς μεγάλες ιδεολογικές και πολιτικές ανατροπές αυτής της περιόδου. Παράλληλα, θά έβρισκε όσα στοιχεία ήθελε για να παραδοθεί κι αυτός στις τρέχουσες μυθολογίες, ιδεολογικοποιήσεις και άπλουστευτικές έρμηνείες. Θά τολμούσα να πώ ότι ή ιστοριογραφία του Β' Παγκόσμιου Πολέμου δέν έχει αποκτήσει ακόμη επιστημονικό καθεστώς. Όχι γιατί ξέρουμε λίγα πράγματα για την περίοδο ούτε γιατί ή άλήθεια είναι κρυμμένη σε κάποια μυστικά αρχεία ή την έχουν πάρει μαζί τους στόν τάφο οι πρωταγωνιστές. Άλλά, αντίθετα, γιατί ενώ γνωρίζουμε πάρα πολλά, δέν ξέρουμε ώστόσο τί να τά κάνουμε, πώς να τά συναρμολογήσουμε. Δέν μάθαμε να θέτουμε έρωτήματα σ' αυτό τό πρωτεικό ύλικό, δέν διαμορφώθηκαν έννοιολογικά έργαλεία, τό άσήμαντο και τό σημαντικό συμφύρονται μέσα σ' έναν έπίπεδο περιγραφισμό όπου άλληλοεξουδετερώνονται, συνηθίσαμε να προσηλωνόμαστε στα «μεγάλα» γεγονότα, στις στιγμές των έντάσεων και των κορυφώσεων, στις στιγμές του έντυπωσιασμού.

Τό βιβλίο του Γιώργου Μαργαρίτη *Άπό την ήττα στην εξέγερση* είναι βέβαια δουλειά ενός φίλου και συνεργάτη του *Πολίτη*, ένα βιβλίο που εκδόθηκε από μάς. Φυσικό είναι αν δέν παινέψεις τό σπίτι σου θά πέσει να σε πλακώσει. Όμως, ταιριάζει ένας μεγάλος έπαινος σ' αυτό τό λαμπρό ιστορικό δοκίμιο. Άλλά να συνεννοηθούμε για ποιό λόγο. Είναι σημαντικό γιατί, ύστερα από τή θάλασσα βιβλίων για τόν πόλεμο και τήν Αντίσταση, είναι από τά λίγα, από τά πρώτα, ύστερα από πέντε δεκαετίες, που του άξίζει ό τίτλος του επιστημονικού. Καί γιατί αυτό; Άπλούστατα, γιατί άσχολείται με τήν ιστορία της μάνας μου.

Η μάνα μου, λοιπόν, τό καλοκαίρι του 1942 έφυγε μαζί με τήν αδελφή της και μιά γαϊδούρα, έκαναν τέσσερις μέρες ποδαρόδρομο από τό Βελούχι ως τή Θεσσαλία για να μαζέψουν στάχυα (ό,τι απομένει από τό θέρισμα), άλλες τόσες να γυρίσουν πίσω στό χωριό, φορτωμένες, περνώντας μέσα από ίταλικά φυλάκια και λεγεωνάριους που λυμαινόνταν τήν περιοχή, ξιπόλητες και πεινασμένες, κι έφεραν σπίτι λίγες όκάδες σιτάρι, να φάμε τά παιδιά, να μήν πεθάνουμε. Ηρωισμός και άνήκουστη άποκοτιά. Άλλά αυτή ή άποκοτιά της ανάγκης έγ-

καινίαζε και έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο ζωής που αποχαιρετούσε για πάντα τή θέση που ή άρχέγονη τάξη του παραδοσιακού χωριού προόριζε στη μάνα μου και σ' άλλες γυναίκες. Η στάση της ήταν ίδια με εκείνη χιλιάδων, εκατοντάδων χιλιάδων γυναικών, άνδρων, και παιδιών ακόμα, που μηχανευτήθηκαν και έπαθαν τά χίλια όσα για να ζήσουν. Καί παθαίνοντας έμαθαν.

Η ιστορία αυτή της μάνας μου και των εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων της εποχής, συγκριτικά «άδοξη» σε σχέση με τή μάχη π.χ. του Φαρδύκαμπου, δέν παύει ώστόσο να είναι έξισου συναρπαστική και έξισου σημαντική. Καί κυρίως αποκαλυπτική των βαθύτερων κραδασμών της κοινωνίας της εποχής εκείνης, μιάς κοινωνίας στην όποια τά πάντα ανανεώνονται, ώριμάζουν, μεταβάλλονται. Πρόκειται όχι μόνο για τόν κλονισμό των κοινωνικών και πολιτικών ίσορροπιών, αλλά, κυρίως, για συνταρακτικές αλλαγές στόν τρόπο ζωής, στην αντίληψη για τόν κόσμο, στις νοοτροπίες και τίς συμπεριφορές. Η «βουθή» πάλη π.χ. εναντίον της δεκάτης και του παρακρητήματος που επέβαλε ή κατοχική κυβέρνηση τήν άνοιξη του 1942 έβαλαν τό ίδιο ουσιαστικές βάσεις για τήν ένοπλη αντίσταση με τίς πρωτοβουλίες του Άρη Βελουχιώτη και άλλων αγωνιστών που γέμιζαν τήν ύπαιθρο με μικροοργανώσεις. Προφανώς χωρίς τό ένα δέν θά ύπηρεχε τό άλλο.

Η μελέτη του Μαργαρίτη έρχεται να υπενθυμίσει ότι οι άνθρωποι εκτός από ιδέες, όπως πάντα, έχουν και στομάχια, ότι εκτός από σφαίρες, όταν πολεμούν, θέλουν και μουλάρια. Δέν πρόκειται για μιά «οικονομική» ιστορία της Κατοχής, παρ' όλο που από αριθμούς, καντάρια, όκάδες και λίτρα άλλο τίποτε μέσα στις 216 σελίδες του βιβλίου του. Κι είναι ευπρόσδεκτα τά νοούμερα όταν ξέρουμε τί να τά κάνουμε, όταν εκτός από ποσότητες αποκαλύπτουν κοινωνικές σχέσεις και στάσεις ζωής. Θά μπορούσα δέ να υποστηρίξω ότι ή μελέτη του Μαργαρίτη μάς εισάγει σε μιά νέα προβληματική των κοινωνικών σχέσεων τόν καιρό της Κατοχής που υπαγορεύουν νέες συλλογικές συνειδήσεις και πρακτικές. Η άξία του συνίσταται στό γεγονός ότι έθεσε νέα έρωτήματα κι αυτά τά νέα έρωτήματα στό γνωστό ύλικό υπαγορεύουν νέες δυνατότητες για άποθησαύριση άλλων υλικών που ως τώρα είχαν υποτιμηθεί. Ένα παράδειγμα: τά έπίσημα έμπορικά δίκτυα, τό χρήμα και οι κανόνες της άγοράς, ήδη με τούς πρώτους μήνες της Κατοχής, καταστρέφονται ή δυσλειτουργούν σε τέτοιο σημείο που είναι άδύνατο να έξυπηρετήσουν τίς ανάγκες του επισιτισμού του κόσμου και γενικά των οικονομικών ανταλλαγών. Τίθενται, λοιπόν, νέου τύπου προβλήματα: πώς π.χ. οι παραγωγοί του λαδιού θά έπικοινωνήσουν με τούς παραγωγούς του σιταριού; Πώς οι κάτοικοι της πόλης θά άντλήσουν τρόφιμα άπ' τήν ύπαιθρο; Πώς οι άγρότες θά αποκορύνουν από τίς άρχές τά προϊόντα της παραγωγής τους; Φτιάχτηκε, λοιπόν, μιά άνορθόδοξη άγορά με τούς δικούς της άνορθόδοξους κανόνες λειτουργίας, μέ καινούργια δίκτυα έπικοινωνίας που μεταφέρουν προϊόντα, ανθρώπους και πληροφορίες. Συναμα, όμως, έθίζουν τόν κόσμο στην άνυπακοή και τήν «παρανομία» διότι, έξ όρισμού, έπρεπε να καταργήσουν τούς καθιερωμένους τρόπους συμπεριφοράς, να ξεπατήσουν τά όργανα και να έφεύρουν νέους κανόνες και ίσοδυναμίες που έπιβάλλει ή γενικευμένη άνταλλακτική οικονομία και ή σπανιότητα των αγαθών. Αυτή, όμως,

ή δραστηριότητα, στά όρια του νόμιμου, του παράνομου και του άνομου, όδηγει σε πολιτικές και οργανωτικές μορφοποιήσεις που θά θρέψουν, μεταφορικά και κυριολεκτικά, τίς νέες πρωτοπορίες. Ο Μαργαρίτης τονίζει (σελ. 194):

«Η άρνηση φορολογικής καταγραφής, ή άρνηση τής δεκάτης, ό άγώνας για τό παρακράτημα, ό έξοβελισμός τών άγροτών από τίς πλουτοφόρες άγορές τών πόλεων, αλλά και ή αντίσταση τών χωρικών στίς *operazione de rastrellamento* τών κατακτητών και τής Χωροφυλακής, στούς ξυλοδαμούς για τήν αποκάλυψη τροφίμων ή όπλων, ή αντίδραση στίς άρπαγές (...) γέννησαν τούς πρώτους παράνομους».

Δέν θέλω νά έπεκταθώ σε τέτοιου τύπου προβλήματα που πραγματεύεται ή μελέτη του Μαργαρίτη, όπως ή «μαύρη άγορά», ό λαϊκός «μαυραγοριτισμός»*, ή προσπάθεια τής κατοχικής κυβέρνησης νά έλέξει τήν ύπαιθρο, ή λειτουργία τής βοήθειας του Έρυθρου Σταυρού, ή παγίωση τών νέων δικτύων ανταλλαγών, ή δημογραφική άνθηση τών χωριών, ή αποσάρθρωση του κράτους, ή υπεραξίωση τής όρεινής ύπαιθρου, ή έξουσία και ή παρακμή τών ληστών, ή επιστράτευση και ό ρόλος τών μειονοτήτων, οι πρώτοβουλίες τών άνταρτών, θέματα για τά όποια αναπτύσσονται όμορφες ιδέες που μάς όδηγούν στό νά άνασυντάξουμε τό σύνολο κοινωνικό πεδίο και νά φαντασθούμε τούς ανθρώπους μέ τά πραγματικά τους χα-

ρακτηριστικά κι όχι μ' εκείνα που ύπαγόρευσε ή ήρωοποίηση, ή έξιδανίκευση και ή μαρτυρολογία. Η άνάγνωση τής μελέτης του Μαργαρίτη θά άποζημιώσει και τόν έπαγγελματία ιστορικό κι εκείνον που οι γενικές του άναγνωστικές συνήθειες τόν όδηγούν νά άνοίγει ένα τέτοιο βιβλίο από κάποια έσωτερική άνάγκη, από μία γενικότερη ζήτηση κατανόησης τής ιστορίας του τόπου. Νά έπισημάνω μόνο μία καιρία σημασίας δική του έπισήμανση. Τή μύηση χιλιάδων ανθρώπων σ' έναν άνορθόδοξο πόλεμο και σ' ένα είδος «δημοκρατίας τών πολεμιστών» που άρχίζει στά βουνά τής Άλβανίας, στόν έλληνοϊταλικό πόλεμο. Σ' αυτόν, λοιπόν, τόν πόλεμο, που διεξάγεται από ύψωμα σε ύψωμα, από λαγκάδι σε λαγκάδι κι όπου άναγκαστικά οι μεγάλες μονάδες τών στρατών κατακερματίζονται μέσα στην κατακερματισμένη τοπογεωγραφία, όπου ή μάχη διεξάγεται μέ διμοιρία ή λόχο έναντίον διμοιρίας και λόχου, τά έπιτελεία, οι διοικήσεις, οι μεγάλες αποφάσεις άπομακρύνονται από τήν καθημερινή πρακτική του πολέμου, οι πολεμιστές βρίσκονται ενώπιον ένωπίων μέ τρόπο πολύ προσωπικό, ό έπικεφαλής άξιωματικός, έφεδρος συνήθως, συνομήλικος, δέν είναι αυτός που διατάσει αλλά είναι κι αυτός ένας πολεμιστής κοινής μοίρας μέ τούς συναδέλφους του, *primus inter paris*, που όλοι του μιλούν, τόν συμβουλεύουν, του άντιστέκονται, άκόμη και τόν φοβρίζουν. Όταν δέ κατέρρευσαν τά μεγάλα έπιτελεία, αυτός ό στρατός τών ήττημένων νικητών έζησε τή συνθηκολόγηση σάν έγκατάλειψη και προδοσία. Η αίσθηση τής έγκατάλειψης εκεί

στά δουνά της 'Αλβανίας, τόσο έντονη όσο κρατούσε ο πόλεμος — κι ίσως άδικαιολόγητη σέ σχέση με τίς πραγματικές δυνατότητες του κράτους και της κεντρικής διοίκησης —, με τή συνθηκολόγηση γίνεται ένα πικρό και σκληρό αίσθημα προδοσίας. Αυτό τό στοιχείο έθρεψε ενός άλλου είδους άπειθεια κι άνυπακοή, κατέστρεψε τίς καθιερωμένες ήθικές και οργανωτικές ιεραρχίες. Έτσι, όταν άρχισαν «νά θγαίνουν στό κλαρί» οι πρώτοι άντάρτες, οι άνθρωποι έστησαν αντί σ' ό, τι έλεγε κι έκανε ο πρώην συμμαχητής τους στην 'Αλβανία: ήταν ο δικός τους· οι άλλοι, του Καΐρου, του Λονδίνου και των γαλιανών, άν δέν τους αντιμετώπιζαν έχθρικά, τούς ήταν ξένοι, αδιάφοροι έως άναξιόπιστοι. Δέν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι οι νέες πρωτοπορίες πού ξεπετάγονται με τήν αντίσταση στρατολογούνται και στρατολογούν όχι από τίς καθιερωμένες ιεραρχίες αλλά από τόν φαντάρο της 'Αλβανίας, τόν έφεδρο άξιωματικό, τόν κατώτερο μόνιμο άξιωματικό, τόν δάσκαλο. Έπί 1.000 καπεταναίων του ΕΛΑΣ, 30% είναι δάσκαλοι και πρώην έφεδροι άξιωματικοί της 'Αλβανίας. Στό άντάρτικο πού άρχίζει δέν είναι ή έξουσία πού διατάζει, δέν ύπάρχει έξουσία· αποφασίζει ή κοινή μοίρα, ή κοινή έμπειρία, ή άλληλεγγύη κι ή έμπιστοσύνη. Οι άντάρτες δέν στέκονται κλαρίνο ό ένας άπέναντι στόν άλλο ή τόν άξιωματικό τους: όταν χαιρετιούνται φιλοϋσε ό ένας τόν άλλο στό στόμα.**

Αν περπατήσει κανείς τέτοια μονοπάτια για νά αναγνώσει τήν ιστορία της Αντίστασης, όπως τό κάνει ο Μαργαρίτης, τότε χωρίς νά χαθούν οι ήρωισμοί και τά μαρτύρια, οι ίντριγκες και οι θαναυσότητες, όλα θά αποκτήσουν μία ανθρώπινη διάσταση γιατί, ή μελετητές ή σκέτοι αναγνώστες, θά καταλάβουμε καλύτερα τί ήταν ο πατέρας μας, ο παππούς μας, ή μάνα μας κι ή γιαγιά μας, τί ήταν και γιατί έδρασαν με τόν τρόπο πού έδρασαν. Δέν νομίζω ότι ή έπιστήμη της ιστορίας έχει άλλο λόγο ύπαρξης ή άλλη χρησιμότητα. Τό βιβλίο του Μαργαρίτη μάς τό λέει καλά αυτό και δυνατά: μ' όλη τή σύν-

θετη σκέψη και γνώση πού απαιτείται σέ τέτοια θέματα αλλά και μ' όλο τό πάθος του ζωντανού ανθρώπου πού άναστοχάζεται τή ζωή των νεκρών.

Άγγελος Έλεφάντης

* Μία παρατήρηση: νομίζω πώς πρέπει νά κρατήσουμε τόν όρο «μαυραγοριτισμός» μόνο για εκείνη τήν κατηγορία των ανθρώπων πού έκαναν έμπόριο — προφανώς όλοι έκαναν αυθαίρετο, άγριο έμπόριο — όχι για νά ζήσουν αλλά ξεκινώντας ίσως άπ' αυτή τήν πρωταρχική ανάγκη κατέληξαν στην άδίστακτη αισχροκέρδεια κι από κει επάνδρωσαν τήν μεταπολεμική άστική τάξη, σχεδόν στό σύνολό της μαυραγορίτικης προέλευσης: φτιαγμένη πάνω στό ψέμα, τήν απάτη, τήν κομπίνα και κυρίως τόν αντιπαραγωγισμό. Αυτό πού ο Μαργαρίτης όνομάζει «λαϊκό μαυραγοριτισμό», λάθος όρος νομίζω, είναι άπλώς γενικευμένη άνταλλακτική οικονομία, πού μέσα σέ ρευστές και ταχύτατα μεταβαλλόμενες καταστάσεις δέν έχει αποκτήσει σαφείς κανόνες και ίσοτιμίες. Όποιος πούλαγε έναν ντενεκέ λάδι με άντίτιμο όλα τά προικιά ή άγόραζε ένα γραμμόφωνο για μία φραντζόλα ψωμί δέν ήταν άναγκαστικά μαυραγορίτης.

** Λίγο άσχολεϊται ο Μαργαρίτης με τίς πολιτικές και ιδεολογικές προεκτάσεις των κοινωνικών κραδαμών πού περιγράφει και αναλύει. Αν παρακολουθήσει κανείς τή σύνθετη διαλεκτική μιάς κίνησης πού ξεκινά από τήν εμφάνιση μιάς μικροομάδας, «ένοπλης» ή «πολιτικής», μέχρι τό σημείο πού εκατοντάδες τέτοιες, ασύνδετες μεταξύ τους, συσσωματώνονται και συνθέτουν ένα τεράστιο πολιτικό κίνημα, θά διαπιστώσει μιάν άνάλογη πορεία. Και στή μιά και στήν άλλη περίπτωση τά νοήματα είναι κοινά, συγχωνεύονται και υπερβαίνονται οι μερικότητες σ' αυτό πού ο Μαργαρίτης όνομάζει εξέγερση. Άλλά ο αναγνώστης στό σημείο αυτό μένει με τήν πείνα του. Πράγματι είναι μιά «άδυναμία» της μελέτης του Μαργαρίτη. Τόσο όμως έρεθιστική για όσους — και τόν ίδιον υποθέτω — τήν αισθάνονται ώστε θά προσπαθήσουν νά χορτάσουν τήν πείνα τους. Όταν θά συμβεί αυτό, και θά συμβεί, τότε ή έπιστημονική ιστοριογραφία για τήν περίοδο θά αξίζει τό όνομά της.

